

Приповетке: књига XI, 1939.

Садржај

Супруга

Ана о врату

Кућа са мецанином

У родном куту

Печењег

Нови летњиковац

На тарницама

Сељаци

Мој живот

821.161.

1-32

А.П. ЧЕХОВ

**САБРАНА
ДЕЛА**

11 крѣта

118

ПРИПОВЕТКЕ

С РУСКОГ ПРЕВЕЛИ,
МИТАР МАКСИМОВИЋ
ЉУДМИЛА МИХАИЛОВИЋ

POKLON

„ФИН“
СРПСКО ПОВЛАШЋЕНО ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ
за финансијску службу, законодавство и науку
Београд, Обилакѣн Венац 30
Телефон 23-150

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

~~knj. broj 159~~



knj. 58.
28440

САДРЖАЈ

	Стр.
✓ Супруга. Превод М. Максимовића	9
✓ Ана о врату. Превод Љ. Михаиловићеве	19
✓ Кућа са мецанином. Превод М. Максимовића	36
У родном куту. Превод Љ. Михаиловићеве	62
✓ Печењег. Превод Љ. Михаиловићеве	78
✓ Нови летњиковац. Превод Љ. Михаиловићеве	91
На тарницама. Превод Љ. Михаиловићеве	110
Сељаци. Превод Љ. Михаиловићеве	121
✓ Мој живот. Превод Љ. Михаиловићеве	163

Приповетке

СУПРУГА

— Ја сам вас молио да не распремате мој сто, — говорио је Николај Јевграфић. — После вашег распремања никад се ништа не може наћи. Где је телеграм? Куд сте га дели? Извол'те тражити. Из Казана је, под јучерашњим датумом предат.

Служавка, бледа, врло танка, с равнодушним лицем нађе у котарици под столом неколико телеграма па их ћутке предаде доктору. Али све то беху они из вароши, од пацијената. Затим су тражили у салону, а после у соби Олге Дмитријевне.

Био је већ један сат попоноћи. Николај Јевграфић знао је да му се жена неће скоро вратити, бар не пре пет часова. Он је сумњао у њу, и кад се она тако касно у ноћ не би враћала, он тада није могао спавати, мучио би се, и истовремено презирао и жену, и њену постељу, и огледало, и њене бонбоњере, и све оне зумбуле и ђурђевке које јој је неко сваког дана слао, а од којих се по свој кући ширио тежак, непријатан задах цвећарске радње. Тих ноћи он би постајао ситничар, каприциозан и џандрљив; и сад му се чинило да му је врло потребан телеграм што га је јуче од брата добио, ма да у том телеграму не беше ничега другог до честитке за празник.

У жениној соби, на столу под кутијом са коверти-ма и хартијом, он нађе један телеграм и баци поглед на њ. Био је адресован на име његове таште, да се преда Олги Дмитријевној, из Монте-Карла, потпис: Michel... Од текста доктор не разумеде ни речи, јер је то био неки стран, по свој прилици енглески језик.

— Ко је тај Мишел? И зашто из Монте-Карла? Зашто на таштину адресу?

За време седмогодишњег брачног живота, он се беше навикао да сумња, научио се да нагађа, да хвата жени трагове, па му је често долазила мисао да би он, захваљујући тој домаћој пракци, могао постати веома способан детектив. Кад дође у свој кабинет па поче да размишља, он се одмах сети како је пре годину и по дана био са женом у Петрограду и доручковао код Кјуба, са једним својим школским другом, саобраћајним инжењером; како је тај инжењер њему и његовој жени претставио једног младог човека око двадесет две, двадесет три године, који се звао Михаило Иванић; презиме му је било кратко, малко чудновато: Рис. После два месеца доктор је видео у женином албуму фотографију тог истог човека, са француском посветом: „За успомену на садашњост, и у нади на будућност“. Затим га је неколико пута виђао и код своје таште... И то је било некако баш у оно време кад је његова жена почела да се често подуже задржава ван куће, и да се враћа тек око четири и пет часова ујутру, а при том је непрестано тражила од њега пасош за иностранство. Он јој пасош није хтео да-

ти, па је у њиховој кући по читаве дане била таква свађа, да се просто стидео од млађих.

После пола године његови другови, лекари, утврдише код њега прве знаке туберкулозе, па су га саветовали да све остави, и да иде на Крим. Кад је Олга Дмитријевна за то дознала, направи се као да ју је то јако уплашило; поче се умиљавати око мужа, и уверавати да је на Криму хладно и досадно и да би много боље било да пође у Ницу, па и она са њим, да га негује, чува и разонођује...

И он сад схвати зашто је жена пре баш у Ницу желела да иде: њен Michel живи у Монте-Карлу.

Он узе енглеско-руски речник, па превodeћи реч по реч и хватајући њихово значење, мало помало склопи овакву реченицу: „Пијем у здравље моје миле и љубљене, по хиљаду пута јој љубим малу ножицу. Нестрпљиво очекујем долазак.“

Он замисли како би смешну и жалосну улогу играо да је пристао да иде са женом у Ницу, умало се не заплака од осећања увреде, па веома узрујан поче да хода по свима собама. У њему се ускомеша његов понос, његово плебејско гађење. Стежући песнице и мрштећи се од одвратности, питао је себе, како то он, син сеоског попа, однегован и васпитан у свештеничкој кући, искрен, груб, по занимању хирург — како је то он могао дозволити да га зароби, да га тако срамно потчини овако слабо, ништавно, продано, ниско створење, као што је његова жена!

— Малу ножицу! — мрмљаше он, гужвајући телеграм. — Малу ножицу!

Од оног доба кад се он био заљубио у Олгу Дмитријевну, и затим живео с њом седам година, у ње-

му је остала успомена само о дугој мекој коси, о многим меким чипкама, и о малој ножици, заиста врло малој и лепој; и сад му се чинило да се од свих негдашњих загрљаја очувао још само осећај од свиле и чипака на рукама и лицу, — и ништа више. Ништа више сем хистерије, цике, прекора, претњи и лажи, — дрске, издајничке лажи...

Он се сети како је код његовог оца на селу, изненада улетала птица у кућу, страшно ударала и грувала о прозоре, и рушила ствари; тако је ето и та жена, из њему потпуно стране и туђе средине, улетела у његов живот па начинила у њему прави преврат. Најбоље године живота прошле су као у паклу, наде на срећу су развејане и исмејане; здравља нема, у његовим собама је огаван, непристојан намештај, а од десет хиљада рубаља, што их сваке године заради, никако не стиже да пошље својој мајци, старој попадији, ни десет рубаља, а меничног дуга му се нагомилало око петнаест хиљада. Изгледало је да, и кад би у његовој кући живела разбојничка банда, да ни тада његов живот не би био тако дефинитивно упропашћен, као што је сад, кад је та жена са њим.

Он поче да кашље, и да се гуши. Требало је да легне у постељу да се загреје, али он није могао, него је непрестано ходао по собама, или би седао за сто па нервозно шарао оловком по хартији и механички писао:

„Проба пера... Мала ножица...”

Око пет часова он клону, и сад је већ за све кривио само себе. Чинило му се да, кад би Олга Дмитријевна пошла за неког другог који би на њу мо-

гао имати добар утицај, — да би тада — ко зна? — на крају крајева можда постала још и добра и часна жена; чинило му се да је он слаб психолог, па не познаје женску душу, уз то је још и досадан... груб...

„Остало ми је да живим још мало, — размишљао је он: — ја сам већ лешина и не треба да сметам живима. Сад би заиста било чудно и глупо бранити нека своја права. Објаснићу се с њом; нека је, нек иде томе кад га воли... Развешћу се; кривицу ћу примити на себе...”

Најзад, Олга Дмитријевна дође и, онако у белом пелцаном огртачу са капицом и каљачама, уђе у кабинет и спусти се у наслоњачу.

— Одвратно, дебело дериште, — рече она тешко дишући, и заплака се. — То чак није ни часно, то је одвратно. — Она лупну ногом. — Ја то не могу, не могу, не могу!

— А шта то? — запита Николај Јевграфић, прилазећи јој.

— Допратио ме до куће студент Азарбеков па ми изгубио ташну а у њој је било петнаест рубаља. Од маме сам узајмила.

Она је плакала најозбиљније, као девојчица, и не само марамица, него су јој чак и рукавице биле влажне од суза.

— Па сад шта ћеш? — уздахну доктор. — Изгубио, изгубио, ђаво да га носи. Умири се... Него ја бих да се разговорим с тобом.

— Ја нисам милионарка, па да тако новац расипам. Он каже да ће вратити, али ја не верујем; он је сиромас...

Муж је замоли да се умири и да га саслуша, а она је једнако говорила о студенту и о својих изгубљених петнаест рубаља.

— Ама даћу ти ја сутра двадесет и пет, само ућути, молим те! — рече он љутито.

— Морам се прво пресвући! — заплака се она. — Ја не могу озбиљно разговарати док сам у бунди! Чудновато!

Он јој скиде бунду и каљаче, и у томе тренутку осети мирис белог вина, — оног истог што га је она волела да пије уз остриге (ма да је била нежна, она је врло много и јела и пила). Она пође у своју собу па се мало доцније врати пресвучена, напудерисана, уплаканих очију, седе, и сва се изгуби у свом лаком пењоару са чипкама. Међу многим ружичастим наборима муж је разазнавао само њену расплетену косу, и малу ножицу у папучи.

— А о чему то ти хоћеш да разговарамо? — запитала она, љуљајући се у наслоњачи.

— Ето, ја сам случајно видео то... — рече доктор па јој даде телеграм.

— Па шта? — рече она клатећи се све јаче. — То је просто честитка за Нову годину и ништа више. Ту нема никакве тајне.

— Ти рачунаш на то да ја не знам енглески. Да, ја не знам, али ја имам речник. То је телеграм од Риса, он пије у здравље своје пријатељице и љуби те по хиљаду пута. Но оставимо, оставимо то... — настави доктор брзо. — Ја нећу нимало да ти пребацујем, нити да правим сцене. Доста је било и сцена и пребацивања, време је већ да једном свршимо...

Ево шта ћу да ти кажем: ти си слободна и можеш живети како ти је воља.

Ућуташе. Она поче тихо да плаче.

— Немаш више потребе да се претвараш и лажеш, — настави Николај Јевграфић. — Ако ти волиш тог младића, ти га воли; ако хоћеш да идеш к њему, у иностранство — иди. Ти си млада, здрава, а ја сам већ богаљ, није ми остало још много да живим. Једном речју... ти ме разумеш.

Он је био узбуђен, и није могао да продужи. Олга Дмитријевна, плачући и гласом којим говоре они који жале себе, признаде да воли Риса, да се возила с њиме изван вароши, да је бивала код њега у хотелу, и да би она сад веома желела да оде у иностранство.

— Видиш, ја не кријем ништа, — рече она уздахнувши. — Што на уму — то на друму. И ја те опет молим, буди великодушан, дај ми пасош!

— Понављам ти: ти си слободна.

Она седе на друго место, ближе к њему, да би видела израз његовог лица. Није му веровала, па је сад желела да некако докучи његове тајне мисли. Она никад ником није веровала; макако поштене биле нечије намере, она би увек подозревала у њима ситне и ниске побуде, и себичњачке инстинкте. И кад му се она сад испитивачки загледала у лице, њему се учини да је у њеним очима, као у мачке, синула зелена искрица.

— А кад ћу добити пасош? — запитала она тихо.

Он наједном хтеде рећи „никад“, али се савлада и рече:

— Кад год хоћеш.

— Ја ћу отићи само на месец дана.

— Ти ћеш заувек отићи Рису. Ја ћу пристати на развод, примићу кривицу на себе, и Рис те може слободно узети.

— Али ја уопште нећу да се разводим! — рече Олга Дмитријевна жустро, зачуђена лица. — Ја од тебе не тражим развод! Пасош ти мени дај, и ништа више!

— А зашто ти нећеш развод? — запита је доктор, почињући да се љути. — Ти си чудновата жена. Збиља чудновата. Ако си се ти озбиљно заљубила, а и он тебе воли, онда вас двоје, под таквим околностима, ништа боље од брака нећете измислити. И зар ћеш ти још да бираш између брака и блуда?

— Разумем вас, — рече она, одлазећи од њега, и лице јој доби зао, осветнички израз. — Одлично вас разумем. Досадила сам вам, и просто хоћете да ме се отарасите, и да ми натурите тај развод. Хвала вам лепо, — нисам баш таква будала, као што ви мислите. На развод не пристајем, и од вас отићи нећу, нећу па нећу! Пре свега, нећу да губим свој углед у друштву, — настави она жустро, као да се бојала да ће је неко прекинути: — а друго, мени је већ двадесет и седам година, а Рису двадесет и три; кроз годину дана, досадићу му и он ће ме напустити. Најзад, треће, ако баш хоћете знати, не јемчим да ће та моја симпатија дуго трајати... Ето то је. Не идем ја од вас.

— Онда ћу те ја истерати из куће! — викну Ни-

колај Јевграфић, па залупа ногама о под. — Избацићу те напоље, погана, одвратна жено!

— То ћемо тек да видимо! — рече она па изађе.

Напољу већ давно беше свануло, а доктор је још седео крај стола, и шарајући оловком по хартији, махинално писао:

„Поштовани господине... Мала ножица...”

Или би опет ходао и застајкивао у салону пред фотографијом, снимљеном пре седам година, — ускоро после свадбе, — и дуго гледао у њу. То беше породична слика: таст, ташта, његова жена Олга Дмитријевна, у њеној двадесетој години, и он сам као млад, срећан муж. Таст, обријан, подбуо, потајни алкохоличар, лукав и грамжљив на паре, ташта — пуначка дама са ситним и грабљивим цртама твора, која лудо воли своју кћер и у свему јој повлађује. Кад би њена кћи некога давила, мати јој ни речи не би рекла него би је само својим скутом заклонила. И Олга Дмитријевна исто тако има те ситне и грабљиве црте лица, само изразитије и дрскије него у мајке; то већ није твор, него мало крупнија зверка! А сам Николај Јевграфић изгледа на тој фотографији тако добродушан, мио дечко, права добричина; доброћудан богословски осмејак се разлио по његовом лицу, и он наивно мисли да ће њему та банда грабљиваца, — у коју га је судбина случајно убацила, — дати поезије и среће, и све оно о чему је он сањао кад је још као студент певао: „Ко не воли — тај убија живот млађани”...

И опет се у недоумици питао како то да он, син сеоског попа, са васпитањем богословца, човек

прост, груб и отворен, — лако падне шака тако ништавном, лажљивом, вулгарном и ситном, по природи њему сасвим туђем створу?

Кад је у једанаест часова облачио капут, да иде у болницу, у кабинет му уђе служавка.

— Шта је? — запита је он.

— Госпођа је умала, и моли двадесет и пет рубаља, што сте јој онда обећали...

АНА О ВРАТУ

I

После венчања није било никакве закуске; младенци су испили по чашу вина, пресвукли се и одвезли на станицу. Уместо веселог свадбеног бала и вечере, уместо музике и играња — пут на богомољу више од двеста километара. Многи су то одобравали, говорећи да је Модест Алексеић већ на положају и да није млад, да му бучна свадба готово не би ни приличила; па и досадно је слушати музику кад се чиновник од педесет две године жени девојком, која је једва напунила осамнаесту. Исто тако причало се, да је тај пут у манастир Модест Алексеић као човек с принципима наумио ради тога, да својој младој жени да на знање, како и у браку религију и морал ставља изнад свега.

Младенце су испраћали. Гомила колега и родбине стајали су с чашом у руци и чекали да воз крене, па да викну „живели“, а Петар Леонтић, отац, у цилиндру и свечаној наставничкој униформи, већ пијан, врло блед, непрестано је хрлио прозору са својом чашом и молио:

— Ањута! Ања! Ања, једну реч само!

Ања му се нагињала кроз прозор, и он јој је не-

што шапутао, запахујући је задахом вина, дувао у ухо, — ништа се није могло разумети, — крстио јој лице, груди, руке; дах му је притом дрхтао а у очима му се сијале сузе. Ањина браћа, Пећа и Андрјуша, гимназисти, вукли су га позади за фрак и збуњено шапутали:

— Татице, доста... Татице, немој...

Младенци осташе сами. Модест Алексеић се осврте по купеу, размести ствари по полицама и смешкајући се седе наспрам своје младе жене. Био је то чиновник средњег раста, доста пуначак, округлао, ухрањен, са дугачким бакенбардима без бркова, а његов обријани, округлао, јако испупчен подбрадак лично је на пету. Најкарактеристичније на његовом лицу било је то што није имао бркова, то свеже избријано голо место, које је постепено прелазило у гојазне, као пиктије дрхтаве образе. Држао се озбиљно, покрети су му били лагани, понашање учтиво.

— Не могу а да се сад не сетим једног случаја, — рече он осмејкујући се. — Пре пет година, кад је Косоротов добио орден свете Ане другог степена и дошао да се захвали, његова се светлост овако изразила: „Дакле, ви сад имате три Ане: једну у рупици а две о врату”. Морам рећи, да се у то време Косоротову тек вратила његова жена, свадљива и лакомислена личност, која се звала Ана. Надам се да кад добијем Ану другог степена, његова светлост неће имати повода да ми то исто каже.

Он се смешкао својим ситним очима. И она се осмехну, узбуђујући се при помисли, да је овај човек може свакичас пољубити својим дебелим, влажним уснама, и да она већ чека права да му то одбије.

Благо кретање његовог дебељушкастог тела плашило ју је, и она је страховала и гадила се. Он се диже, лагано скиде са врата орден, скиде фрак и прслук и обуче собну хаљину.

— Тако, — рече он, седајући поред Ане.

Она се сећала, како је венчање било несносно, како јој се причињавало да је и свештеник, и гости, и сви у цркви тужно гледају: зашто, зашто се она, тако љупка, тако добра удаје за тог постаријег, неинтересантног господина? Још јутрос је била одушевљена што је све тако добро испало, а за време венчања, и сад у вагону осети да је крива, преварена и смешна. Ето удала се за богатог човека, а ипак пара није имала, венчану хаљину шили су јој на дуг и, данас кад су је отац и браћа испраћали, видела им је по лицу да нису имали ни паре. Хоће ли они данас вечерати? А сутра? И њој се чинило да сад отац и дечаци седе без ње гладни и осећају исту онакву тугу као прво вече по мајкиној сахрани.

„О, како сам несрећна! — мислила је она. — Зашто сам тако несрећна?”

Невешто, као човек солидан, невичан у опхођењу са женама, Модест Алексеић вукао ју је за струк и тапкао по рамену, а она је мислила на новац, на мајку, на мајкину смрт. Кад је мати умрла, отац, Петар Леонтић, наставник писања и цртања у гимназији, пропи се, настаде немаштина, дечаци нису имали ципела и каљача, оца су вукли по суду, долазио је судски извршитељ и пописивао ствари... Каква срамота! Ана је морала да двори пијаног оца, да крпи браћи чарапе, да иде на пијаци, и кад су хвалили њену лепоту, младост и отмено држање, њој се чинило да

цео свет види њен јевтин шеширић и рупице на ципелама замазане мастилом. А ноћу сузе и наметљива брижна помисао да ће ускоро оца отпустити из гимназије због слабости, и да он то неће преболети већ умреће, као и мати. Ускоро се нашао овај Модест Алексеић, који није био ни млад ни леп, али је имао новаца. Имао је у банци сто хиљада и наследство имање, које је давао под закуп. Био је то човек са принципима и стајао је добро код његове светлости; за њега није ништа значило, како су говорили Ани, да од његове светлости узме цедуљу са препоруком за директора гимназије или просветног инспектора, да Петра Леонтића не отпусте...

Док се сећала свих тих појединости, одједном се зачу музика, која је продирала кроз прозор уз хуку гласова. То се воз био зауставио на постаји. Иза перона у гомили света живо су свирали у хармонику и на јевтиној дречећој виолини, а иза високих бреза и топола, иза летњиковаца, обасјаних месечином, допирали су звуци војне музике: мора бити да је у летњиковцима била игранка. По перону су се шетали гости из летњиковаца и варошани, који су били допутовали овамо због лепог времена, да се надишу чистога ваздуха. Био је ту и Артинов, власник читавог тог летовалишта, богаташ, висок и пун црномањаст човек, који је личио на Јерменина, буљавих очију и у чудном оделу. На њему је била кошуља, раскопчана на грудима, и чизме са мамузама, а са рамена падао је црни огртач, који се вукао по земљи као шлеп. За њим су ишла два хрта, опустивши своје шиљате њушке.

У Аниним очима сијале су сузе, али она није више

мислила ни на мајку, ни на новац, ни на своју свадбу, већ је стезала руке познаницима, гимназистима и официрима, весело се смејала и говорила брзо:

— Добар дан! Како сте?

Била је изишла на перон, на месечину и стала тако, да би је видели целу у новој дивној хаљини и шеширу.

— Зашто ту стојимо? — упита она.

— Овде се укрштају возови, — одговорише јој: — чекају поштански воз.

Опазивши да је Артинов посматра, она кокетно зажмири и поче гласно говорити француски. Зато што је њен глас звучао тако лепо, што се чула музика и месечина се огледала у језеру, зато што ју је пожудно и радознало посматрао Артинов, познати Дон-Жуан и бећар, и што је свима било весело, она наједном осети радост, и кад воз крете и знанци официри опраштајући се са њом салутираше, већ је певушила полку, коју је свирала војна музика негде тамо иза шуме. Она се врати у свој купе с осећањем, као да су је на постаји убедили, да мора бити срећна по сваку цену.

Младенци су у манастиру провели два дана, затим се вратили у град. Становали су у државном стану. Кад је Модест Алексеић одлазио у канцеларију, Ања је свирала на клавиру, или плакала од досаде, или би се испружила на диван и читала романе и гледала модне журнале. За обедом Модест Алексеић је много јео и говорио о политици, о постављењима, премештајима и одликовањима, о томе како треба радити, да породични живот није задовољство већ дужност, да копејка чува рубљу, и да он изнад све-

га на свету ставља религију и морал. И, држећи у песници нож као мач, говорио је:

— Сваки човек има своје дужности!

Ања га је слушала, плашила се и није могла јести, и обично се дизала од стола гладна. После обеда муж би се одмарао и гласно хркао, а она је одлазила својима. Отац и дечаци гледали су је некако нарочито, као да су је пре но што је дошла осуђивали што се удала ради новца за човека тешког и досадног, и кога није волела; шуштање њене хаљине, наруквице и њена дамска спољашност устручавала их је и вређала; у њеном присуству они су се помало збуњивали и нису знали о чему са њом да причају; али су је ипак волели као и пре и нису се још били навикли да ручају без ње. Она је седала и јела са њима чорбу од купуса, качамак и кромпир, пржен на овчјем лоју, који је имао задах свеће. Петар Леонтић је дрхтавом руком сипао из боце и испијао брзо, халапљиво, гадећи се, затим је пио другу чашицу, па трећу... Пећа и Андрјуша, сувоњави, бледи дечаци крупних очију, узимали су боцу и збуњено говорили:

— Немој, татице... Доста, татице...

И Ања би се узнемирила и молила га да више не пије, а он би наједном плануо и песницом ударао о сто.

— Ја никоме не дозвољавам да ме контролише! — викао је. — Дерани једни! Дечурлијо! Све ћу ја вас напоље!

Али му се у гласу осећала слабост, доброта и нико га се није плашио... После ручка би се обично лицкао; блед, с исеченим од бријања подбрадком, из-

вијајући танким вратом, читавих пола сата стајао је пред огледалом и дотеривао се, час чешљајући се, час увијајући своје црне брке, мирисао се, везивао кравату, затим је облачио рукавице, цилиндер и одлазио на приватне часове. А ако је био празник, остајао би код куће да слика, или је свирао на хармонијуму, који је шиштао и крчао; он се старао да му измами тачне и хармоничне звуке и певушио је, или се љутио на дечаке:

— Неваљалци! Обешењаци! Покварише инструменат!

Увече, Ањин муж се картао са својим колегама, који су становали под истим кровом, у државном стану. За време картања скупљале су се чиновничке жене, ружне, неукусно одевене, грубе као куварице, и у стану су тада отпочињале сплетке, тако исто ружне и неукусне као и саме чиновничке жене. Догађало се да су Модест Алексеић и Ања одлазили у позориште. За време пауза он је није пуштао ни корак од себе, већ се са њом шетао под руку по ходницима и фоајеу. Кад би се неком јавио, одмах би шапутао Ањи: „Чиновник пете класе... његова светлост га прима..." или: „Богат... има своју кућу..." Кад су пролазили поред бифеа, Ања је желела нешто слатко, волела је чоколаду и штрудлу од јабука, али новаца није имала, и устручавала се да тражи од мужа. Он је узимао крушку, гњечио је прстима и питао неодлучно:

— Шта стаје?

— Двадесет и пет копејака.

— Много! — одговарао је и враћао крушку на место; али како је било незгодно да оде од бифеа а

да ништа не купи, он је тражио селтерску воду и целу флашу испијао сам, да су му сузе навирале на очи, и Ања га је тада мрзела.

Или би, одједном сав црвен, журно говорио:

— Јави се оној старој дами!

— Али ја се са њом не познајем.

— Свеједно. То је жена управника главне контроле. Јави се, кад ти кажем! — наваљивао је гунђајући. — Неће ти отпасти глава.

Ања се јављала и заиста глава јој није отпала, али јој је било непријатно. Она је чинила све што је хтео муж, и љутила се на себе стога што ју је он преварио, као крајњу луду. Она се удала за њега због пара, а међутим сад је имала пара мање него до удаје. Пре јој је отац давао по двадесет копејака, а сад — нема ни паре. Да узима кришом или да тражи није могла, плашила се мужа, дрхтала је пред њим. Њој се чинило да страх од тога човека већ одавно носи у својој души. Некада у детињству, директор гимназије причињавао јој се као најубедљивија и најстрашнија сила, која је наилазила као облак или локомотива спремна да смрви, друга таква сила, о којој се у породици увек говорило и од које су се однекуд сви плашили, била је његова светлост; било је још десетак сила мањих, и међу њима професори гимназије, обријаних бркова, строги, неумољиви, и сад, најзад, Модест Алексеић, човек са принципима, који је чак и лицем личио на директора. И у Ањиној машти све те силе сливале се уједно, у облику неког страшног, огромног белог медведа, и ишле на слабе и криве, на онакве као што је њен отац, и она се пла-

шила да каже нешто супротно, смешкала се насилу и показивала лажно задовољство, кад су је грубо миловали и скрнавили загрљајима, који су код ње изазивали ужас.

Само се једанпут Петар Леонтић усудио да потражи од њега педесет рубаља на зајам, да плати неки врло непријатан дуг, али какво је то мучење било!

— Добро, ја ћу вам дати, — рекао је Модест Алексеић, промисливши: — али вас упозоравам, да вас више нећу помагати, док не престанете пити. Срамна је таква слабост за човека, који се налази у државној служби. Не могу а да вам не наведем један опште познати факат, да је та страст многе способне људе упропастила, док би међутим, да су се уздржавали, могли доспети до највиших положаја.

И потекоше дуге реченице: „и док“... „из тога излази“... „из онога што сам тек рекао“, док је сироти Петар Леонтић патио због понижења и осећао силну потребу да пије.

И дечаци, кад су долазили у госте код Ање, обично у подераним ципелама и изношеним панталонама, исто тако морали су слушати придики.

— Сваки човек мора да зна своју дужност! — говорио би им Модест Алексеић.

А новаца им није давао. Али зато је поклањао Ањи прстење, наруквице и брошеве, и говорио, да је добро имати те ствари за црне дане. И често јој је отварао орман и вршио претрес: јесу ли све ствари на месту.

II

Међутим дође зима. Још задуго до Божића у месним новинама било је јављено да ће се 29 децембра у Племићком дому „приредити” уобичајени зимски бал. Свако вече после картања Модест Алексеић је узбуђено шапутао са чиновничким женама, забринут погледао у Ању, и затим дуго ходао из једног угла у други, размишљајући о нечему. Најзад, једном, касно увече застаде пред Ањом и рече:

— Ти треба да сашијеш себи балску хаљину. Разумеш? Само, молим те, посаветуј се са Маријом Григорјевном и Наталијом Кузминишном.

И даде јој сто рубаља. Она узме, али, наручујући балску хаљину, не посаветова се ни с ким, само је поразговарала с оцем и потрудила се да замисли, како би се за бал обукла њена мати. Њена покојна мајка увек се сама одевала по последњој моди, увек се налазила око Ање, облачила је укусно, као лутку, и научила је да говори француски и да изванредно игра мазурку (до удаје она је пет година провела у служби као гувернанта). Ања је исто тако, као мајка, умела да од старе хаљине начини нову, да пере рукавице у бензину, да позајми биџу и тако исто, као мајка, умела је да жмири очима, да врска, позира, кад је потребно да се одушевљава, да буде тужна и загонетна. Од оца је наследила тамну боју косе и очију, нервозу и навику да се увек дотерује.

За пола сата пре одласка на бал, кад је Модест Алексеић ушао у њену собу без прслука, да пред њеним огледалом стави орден око врата, очаран њеном лепотом и сјајем нове прозирне хаљине, он прочешља своје записке и рече:

— Видиш каква си ми ти... видиш каква си! Ањута! — настави он, одједном прелазећи на свечани тон. — Ја сам тебе усрећео, а данас ти можеш усрећити мене. Молим те, претстави се супрузи његове светлости! Тако ти Бога! Преко ње могао бих да добијем за вишег референта!

Одвезоше се на бал. Ево већ Племићког дома и вратара на улазу. Претсобље са чивилуцима, бундама, лакеји који журе и деколтоване даме, које се заклањају лепезама од промаје; мирише на гасно осветљење и војнике. Кад је Ања, идући горе уз стенице под руку са својим мужем, чула музику и у огромном огледалу угледала себе од главе до пете, осветљену мноштвом светиљки, у души јој се пробуди радост и оно исто предосећање среће, које је осетила оне ноћи под месечином на постаји. Она је корачала поносна и самоуверена, први пут осећајући да није девојчица већ дама, и нехотице је ходом и покретима подражавала своју покојну мајку. И први пут у животу осетила је да је богата и слободна. Чак је присуство мужа није устручавало, јер док је прелазила праг Дома, инстинктом је погодила, да је близина старог мужа нимало не понижава, већ напротив, ставља на њу обележје пикантне тајанствености, која се толико допада мушкарцима.

У великој сали већ је грмео оркестар и отпочела игранка. После државног стана, обузета утисцима од света, шаренила, музике, хуке, Ања одмери погледом салу и помисли: „Ах, како је лепо!” и одједном запази у гомили све своје познанике, све оне, које је раније сретала на соаре-има или шетњама, све оне офицере, професоре, адвокате, чиновнике,

спахије, његову светлост, Артинова и даме из вишег друштва накинђурене, јако деколтоване, лепе и ружне, које су већ заузимале своја места по киосцима и павиљонима добротворних базара, да отпочну продају у корист сиромаша. Високи официр са еполетама — са њим се упознала у Старокијевској улици, кад је била гимназискиња, а сад му није знала ни презимена — ниче као из земље и позва је на валцер, и она одлете од мужа, и већ јој се чинило као да се вози у једрилици за време силне буре, док јој је муж остао негде далеко на обали... Она је играла страсно и заносно и валцер, и полку, и кадриј, идући из руке у руку, опијена музиком и хуком, мешајући руски и француски језик, врскајући, смејући се, не мислећи ни на мужа, ни на кога и ни о чему. Имала је успеха код мушкараца, то је било јасно, па друкчије није могло ни бити, губила је дах од узбуђења, грчевито је стезала у рукама лепезу и била жедна. Отац, Петар Леонтић, у изгужваном фраку, који је мирисао на бензин, приђе јој, пружајући тацну црвеног сладоледа.

— Ти си данас заносна, — рече јој он гледајући је одушевљено: — још никад нисам тако жалио што си пожурила да се удаш... Зашто? Ја знам, ти си то учинила ради нас, али... — он дрхтавим рукама извади свежањ новчаница и рече: — Данас сам добио за кондиције и могу да вратим дуг твоме мужу.

Она му тутну тацну у руке и, ангажована од неког, полете далеко и узгред опази преко рамена свога кавалера, како њен отац, клизећи по паркету, загрли неку даму и полете с њом по сали.

— Како је мио кад је трезан! — помисли она.

Мазурку је играла с оним истим високим официром; он је ходао важно и тешко, као да је комад меса у мундиру, увијао је раменима и грудима, једва дижући ноге — страшно му се није играло, док је она скакутала око њега, дражећи га својом лепотом, својим голим вратом; очи су јој пламсале изазивачки, покрети јој беху страсни, док је он постајао све равнодушнији и пружао јој руке милостиво као краљ.

— Браво, браво!... — говорили су неки из публике.

Мало помало размрда се и високи официр; он се прену, узбуди и предаде се заносу, расположен кретао се лако, младићки, а она је само увијала раменима и гледала обешечајки, као да је она краљица, а он рсб, и у то време чинило јој се да их гледа цела дворана, да су сви ти људи очарани и да им завиде. Тек што високи официр успе да јој захвали, кад се на једном публика размаче, мушкарци се чудно исправише, спустивши руке... То је њој прилазила његова светлост, у фраку са двема звездама. Јест, његова светлост упутила се била право к њој, јер је право гледала у очи и слатко се смешкала и притом жвакала уснама, што је увек чинила кад би видела лепушкасте жене.

— Врло ми је мило, врло ми је мило... — поче он. — Ја ћу наредити да вашег мужа стрпају у затвор што је досад крио од нас такво благо. Имам за вас поруку од моје жене, — настави пружајући јој руку. — Ви треба да нам помогнете... Да... Треба да добијете награду за лепоту... као у Америци... Да... Американци... Моја вас жена очекује с нестрпљењем.

Он је одведе у павиљон једној постаријој госпођи, чији доњи део лица беше несразмерно велики, као да је у устима држала велики камен.

— Помозите нам, — рече она отегнуто кроз нос. — Све лепе жене раде у добротворном базару, а само ви шетате. Зашто нећете да нам помогнете?

Она оде а Ања заузе њено место око сребрног самовара и шоља. Одмах отпоче жива продаја. За једну шољу чаја Ања није примала мање од рубље, а високог официра примора да попије три шоље. Приђе Артинов, богаташ буљавих очију, који је патио од сипње, овога пута не у чудном оделу, у каквом га је Ања видела летос, него у фраку, као сви. Не скидајући очију с ње, он попи чашу шампањца и плати сто рубаља, затим попи чаја и даде још сто — и то све ћутке, јер је патио од астме. . . Ања је звала муштерије и узимала им новац, дубоко убеђена, да њени осмеси и погледи причињују тим људима само велико задовољство. Она већ беше схватила, да је створена искључиво за овај хучни, сјајни и насмејани живот са музиком, игранкама, обожаваоцима, а њен скорашњи страх пред силом, која се примиче и прети да уништи, учини јој се смешан; она се већ никога није плашила, и само је жалила што нема мајке, која би се заједно са њом радовала њеним успесима.

Петар Леонтић, већ блед, али чврсто се држећи на ногама, приђе павиљону и затражи чашицу коњака. Ања поцрвене, очекујући да ће рећи нешто незгодно (она се већ стидила што има таквог сиромашног и обичног оца), али он испи, избаци из свог свежња десет рубаља и важно се одмаче, не рекавши

ни речи. Мало касније, она га је видела како игра *grand rond*, овога пута клатећи се и нешто вичући на велико запрепашћење своје даме, и Ања се сети како је пре три године на балу исто тако тетурео и викао — све се свршило тиме, што га је сусед одвезао кући да спава, а сутрадан директор је претио да ће га отпустити из службе. Како та успомена није била на своме месту.

Кад се у павиљонима угасили самовари и кад су уморне добротворке предале новац старијој дами са каменом у устима, Артинов одведе Ању под руку у дворану, у којој је била сервирана вечера за све оне који су суделовали у добротворном базару. Било је на вечери око двадесетак лица, не више, али је било веома хучно. Његова светлост одржа здравицу: „За овом раскошном трпезом, биће умесно наздравити за процват јевтиних трпеза, које су биле сврха данашњег базара”. Бригадни генерал предложи да се наздрави „сили, пред којом је чак артиљерија немоћна”, и сви почеше да се куцају са дамама. Било је врло, врло весело!

Кад су Ању пратили кући, већ је свитало и куварнице су ишле на пијаци. Радосна, пијана, пуна нових утисака, уморна, она се скиде, ували у постељу и одмах заспа. . .

У два сата после подне разбуди је служавка и јави да је дошао господин Артинов у посету. Она се журно обуче и упути у салон. Ускоро после Артинова дође његова светлост да се захвали на суделовању у добротворном базару. Он, гледајући у њу похлепно, и жваћући пољуби јој руку и затражи дозволу да је може опет посетити. Кад је отишао, она

стаде насред салона, задивљена, очарана, не верујући, да се промена у њеном животу, дивна промена одиграла тако брзо; у то време уђе њен муж, Модест Алексеић... И он је сад стајао с оним истим удварачким, слатким и ропски понизним изгледом, са каквим га је навикла да види у присуству моћних и великих личности; с одушевљењем, љутином и презиром, убеђена да јој за то неће бити ништа, она рече, изговарајући разговетно сваку реч:

— Напоље, будало!

После тога Ања није имала ниједан слободан дан, јер је учествовала час на излетима, час у шетњама, час на концертима. Враћала се кући сваки дан у зору и легала да спава у салону на поду, а затим је свима дирљиво причала како спава под цвећем. Требало јој је много новаца, али се она више није плашила Модеста Алексеића и трошила је његов новац као свој, и није ни тражила, ни захтевала, већ му само слала рачуне или цедуљице: „доносиоцу овога исплатити 200 р.”, или: „одмах исплатити 100 р.”.

О Ускрсу Модест Алексеић доби Ану другог реда. Кад је дошао да захвали, његова светлост остави на страну новине и завали се дубље у наслоњачу:

— Дакле, сад имате три Ане, — рече он, посматрајући своје беле руке са ружичастим ноктима: — једна у рупици, две о врату.

Модест Алексеић стави два прста на уста из опрезности да се гласно не насмеје, и рече:

— Сад ми остаје да чекам долазак на свет малог Владимира. Слободан сам да замолим вашу светлост да му буде кум.

Он је циљао на Владимира четвртог степена, и већ је замишљао како ће свуда причати о том свом вицу, успелом по духовитости и смелости, и хтеде да каже још нешто исто тако згодно, али се његова светлост опет удуби у новине и климну главом.

А Ања се и даље возила у тројци, ишла с Артиновим у лов, глумила у актовкама, вечеравала, и све ређе и ређе одлазила својима. Они су сад ручавали сами. Петар Леонтић пио је још више него пре, новаца није имао а хармонијум је већ одавно отишао за дуг. Дечаци га више нису пуштали самог на улицу, већ су га пратили да не падне; и кад су на Старокијевској улици за време вожње сретали Ању с Артиновим уместо кочијаша, Петар Леонтић је скидао цилиндер и хтео нешто да довикне, а Пећа и Андријуша су га узимали испод руке и молили:

— Немој, татице... Доста, татице...

КУЋА СА МЕЦАНИНОМ

(Сликарева прича)

I

То беше пре шест до седам година, кад сам живео у једном срезу Тулске губерније на имању властелина Белокурова, младог човека који је устајао врло рано, ишао у блузи, а с вечери пио пиво и непрестано ми се жалио како нигде и ни код кога не наилази на разумевање.

Он је живео у башти у засебној кући, — а ја у старом властeosком дому, у огромној дворани са стубовима, где не беше никаква намештаја осим једног широког дивана на коме сам спавао и једног стола на коме сам отварао пасијанс. Ту вам је увек, чак и кад је лепо време, нешто брујало у старим Амосовим пећима, а за време буре сав би се дом тресао и, мислиш, у комаде се рушио, и било је малко као страшно, нарочито ноћу, кад је муња наједном обасјавала свих десет великих прозора.

Уклет судбином на сталну досаду, ја нисам радио апсолутно ништа. По читаве сате гледао сам кроз своје прозоре у небо, у птице, у баштенске дрвореде, читао све што сам преко поште добијао, и спавао сам. Неки пут одлазио бих од куће па до мрклог мрака врљао куд било.

Једном, враћајући се кући, случајно залутах у нечије туђе имање. Сунце је већ залазило, а изнад ражи у цвету, шириле се вечерње сенке. Два низа старих, густо поређаних и врло високих јела стајали су, као два непробојна зида, образујући мрачну, лепу алеју.

Лако сам прескочио преко врзине па пошао том алејом, клизећи по јеловим бодљама које се ту за читаву шаку покривале земљу.

Било је тихо, мрачно, и само високо изнад дрвећа овде-онде дрхтала је јако златна светлост и преливала се као дуга кроз мреже од паучине. Јако, да у несвест паднеш, мирисало је на боровину. Затим сам скренуо у другу липову алеју. И ту она иста запуштеност и старост; лањско лишће ми некако тужно шуштало под ногама, а у помрчини између дрвећа криле се сенке. Десно, у старом воћњаку, без воље, slabим гласом певала је жутовољка, јамачно опет старка.

Али ево и липе престадоше; ја пођох поред белог дома са терасом и мецанином и преда мном се изненада пружи поглед на спахиско двориште и на широко језеро са купатилом, са гомилом зелених врба, са селом на другој обали, са високим, узаним зваником на коме је сијао крст, одбијајући зраке сунца на заходу. За тренутак осетих милину нечега мени блиског, врло познатог, баш као да сам већ видео сву ту панораму некад у детињству.

А пред белом зиданом капијом кроз коју се излазило из дворишта у поље, пред старинском јаком капијом са лавовима, стајале су две девојке. Једна од њих, старија, нежна, бледа и врло лепа, са чита-

вим навиљком кестењасте косе на глави, са малим напућеним устима, имала је строг изглед и једва је обратила пажњу на мене; друга пак, још сасвим млада — беше јој око седамнаест до осамнаест година, — такође нежна и бледа, са већим устима и крупним очима, зачуђено ме је погледала кад сам пролазио, рече нешто енглески и збуни се. Учини ми се да су ми та два љупка лица већ одавно позната. И вратих се кући с таквим осећањем, као да сам уснио леп сан.

Ускоро после тога, некако у подне кад смо ја и Белокуров шетали око куће, изненада, шуштећи по трави, уђоше у двориште лаке кочије у којима је седела једна од оних девојака. То беше старија. Она је дошла са списком да моли прилог за погорелце. Не гледајући у нас, она нам врло озбиљно и потанко исприча колико је домова изгорело у селу Сијанову, колико је људи, жена и деце остало без крова, и шта намерава за прво време да предузме одбор за помоћ погорелцима, чији је члан она сад била. Пошто смо уписали свој прилог, она узе списак и одмах се поче праштати.

— А ви сте нас сасвим заборавили, Петре Петровићу, — рече она Белокурову, пружајући му руку. — Дођите, па ако и monsieur Н. (она назва моје презиме) хоће да види како живе поштоваоци његовог талента, нека изволи к нама, а мами и мени ће бити веома пријатно.

Захвалио сам јој се.

Кад она оде, Петар Петровић отпоче причати. Та девојка, по његовим речима, била је из добре породице и звала се Лидија Волчањинова, а имање на

коме је она живела са мајком и сестром, исто као и село на другој обали језера, звало се Свиларево. Њен отац је некад заузимао врло угледан положај у Москви и умро је као чиновник треће класе. Премда су били доброг стања, Волчањинови су ипак стално живели на селу, и лети и зими, и Лидија је била учитељица у самоуправној школи, у своме Свилареву, са платом од двадесет пет рубаља месечно. Само тај новац она је трошила на себе, па се поносила што сама себе издржава.

— Занимљива породица, — рече Белокуров. — Како би било да их посетимо једног дана? Биће им врло пријатно.

Једном после ручка, о празнику, сетисмо се Волчањиних и кренусмо к њима у Свиларево. И мати и обе кћери биле су код куће. Мајка, Јекатерина Павловна, некад, по свој прилици, лепотица, а сад одвећ тешка за њене године, болесна од сипње, сетна, расејана, трудила се да ме забави разговором о сликарству. Дознавши од кћери да ћу им можда доћи у Свиларево, она се на брзу руку сети два-три моја пејзажа што их је виђала на изложбама у Москви, па ме сад упита шта сам хтео да прикажем у њима. Лидија, или као што је звали код куће — Лида, разговарала је више са Белокуровим него са мном. Озбиљна, не смешећи се, она га је питала, зашто не тражи самоуправну службу и зашто досад није био ни на једној самоуправној скупштини.

— То није лепо од вас, Петре Петровићу, — говорила му је она прекорно. — Није лепо. Срамота.

— У праву си, Лида, у праву, — сложи се с њом и мајка. — Не ваља.

— Цео наш срез налази се у рукама Балагина. — настави Лида, обраћајући се мени. — Он је и претседник управе, и свуда је у срезу понамештао своје синовце и зетове, па ради шта хоће. Треба да се боримо. Млађи људи треба да створе јаку странку, али видите каква је код нас омладина. Срамота Петре Петровићу!

Млађа сестра, Жења, ћутала је док се говорило о самоуправи. Она није учествовала у озбиљним разговорима, њу у породици још нису сматрали за одраслу, и, као малу, звали су је Мисис, јер је она, као дете, тако звала Мис, своју гувернанту. Све време посматрала ме је радознало, а кад сам гледао фотографије у албуму, објашњавала ми је: „То је наш стриц... То нам је кум.“, и показивала је прстом портрете, и истовремено додиривала ме детињски својим раменом, и ја сам изблиза видео њене слабе, неразвијене груди, уска рамена, косу и цгољаво тело, јако стегнуто појасом.

Играли смо крокета и лаун-тениса, шетали по парку, пили чај, затим дуго вечерали. После огромне празне сале са стубовима било ми је некако пријатно у овој омањој, удобној кући, у којој не беше по зидовима олеографија, и у којој се и послужи говорило ви, и све ми је овде изгледало младо и ведро, захваљујући присуству Лиде и Мисис, и све је било на своме месту.

За вечером Лида је опет говорила са Белокуровим о самоуправи, о Балагину, о школским књижицама. То је била темпераментна, искрена, напредна девојка и беше занимљиво слушати је, ма да је говорила много и врло јако — можда зато што је

тако навикла да говори у школи. Али зато је мој Петар Петровић, коме је још с универзитета остала навика да сваки разговор своди на дискусију, — говорио досадно, тромо и развучено, са очигледном жељом да се прикаже као паметан и напредан човек. Гестикулирајући, он је претурио рукавом шољу са сосом, и на столњаку је остала велика мрља, али сем мене то нико није приметио.

Кад смо се враћали кући, било је мрачно и тихо.

— Лепо васпитање није у томе, да не проспеш сос по столњаку, него да не приметиш, кад то неко други уради, — рече Белокуров и уздахну. — Да, дивна, интелигентна породица. Заостао сам ти, брате, иза честитог света, страшно сам заостао! А свему су криви послови, послови! Вечити послови!

Он је говорио како човек мора много да ради, ако хоће да постане угледан пољопривредник. А ја сам мислио: како је ово млитав и лен човек! Он, кад је говорио о нечему озбиљно, напрежући се отезао је „е-е-е-е“, а радио је исто тако као што је и говорио, — лагано, увек са закашњењем, пропуштајући право време. У његову вредноћу сам слабо веровао и зато што је писма, која сам му давао да их однесе на пошту, по читаве недеље вукао по џеповима.

— А најтеже је, — мрмљао је он, идући поред мене: — најтеже ти је то, што радиш и нико те не разумева. Нико те не разумева!

II

Почех да одлазим код Волчањинових. Обично сам седео на доњем прагу терасе; мучило ме незадовољство са самим собом, жао ми беше свог живота

који је пролазио тако брзо и незанимљиво, и стално сам мислио како би добро било ишчупати из својих груди срце које ми је тако отежало. А за то време на тераси су разговарали, чуло се шуштање хаљина, прелиставање књиге. Брзо сам се навикао на то, да Лида прекодан прима болеснике и да често одлази у село гологлава, под сунцобраном, док је увече живо говорила о самоуправи, о школама. Та нежна, лепа, увек строга девојка са малим, фино извајаним уснама, сваки пут, кад би почињао послован разговор, рекла би ми сувопарно:

— Али то вас не занима.

Ја сам јој био несимпатичан. Она ме није волела за то, што сам пејсажист и што у својим сликама нисам приказивао народне невоље, и што сам, као што је она мислила, био равнодушан према ономе у шта је она тако чврсто веровала. Сећам се, кад сам путовао поред обале Бајкалског језера, да сам срео бурјатско девојче, у кошуљи и у панталонама од плаве абе, на коњу. Запитах је, би ли ми продала своју лулу — и, док смо говорили, она је с презрењем гледала у моје европско лице и у мој шешир, и наједном досадно јој беше да разговара са мном, па ободу коња и одјуре даље.

И Лида је тако исто презирала у мени туђина. Споља она никако није изражавала своје нерасположење према мени, но ја сам га осећао и, седећи доле на степеницама терасе, једио сам се и говорио сам, да кад неко лечи сељаке а није лекар, то значи да их обмањује, и да је лако бити добротвор, кад имаш две хиљаде хектара земље.

А њена сестра, Мисис, није имала никаквих брига и проводила је свој живот у потпуном нераду, као и ја. Чим ујутру устане, она одмах дочепа књиге па чита, седећи на тераси у дубокој наслоњачи, тако да јој ноге једва додирују земљу, или се завуче са књигом у липову алеју, или оде изван куће у поље.

Она је читала по васцели дан, жудно зурећи у књигу, и само по томе, што јој је поглед неки пут постајао уморан, унезверен, а лице јој јако бледело, могло се наслутити да јој то читање замара мозак.

Кад сам долазио, она би, опазивши ме, лако поруменела, оставила књигу и гледајући ме у лице својим крупним очима, одушевљено ми је причала о томе шта се код њих десило — рецимо, да се у соби за млађе упалио оцак, или да је радник ухватио у језеру велику рибу. Радним даном је обично ишла у блузи отворене боје и у загасито плавој сукњи. Шетали бисмо заједно, брали вишње за слатко, возали се чамцем и, кад би она скочила да ухвати вишње, или кад би веслала, њој се назирале кроз широке рукаве танане, слабе руке. Или би ја сликао студију, а она би стајала крај мене па би посматрала усхићено.

Једне недеље, крајем јула, дођох код Волчањиних ујутру око девет часова. Ишао сам кроз парк, држећи се подаље од куће, па сам тражио беле печурке којих је тога лета било врло много, и стављао око њих белеге, да после скупља печурке заједно са Жењом. Дувао је топал ветар. Видео сам како су Жења и њена мајка, обадве у празничним хаљинама отворене боје, прошле из цркве кући, и ка-

ко је Жења због ветра придржавала шешир. Затим сам видео како пију на тераси чај.

За мене, човека безбрижног, који тражи оправдање своме сталном беспосличењу, та летња јутра празником на нашим спахиским имањима, увек су била необично примамљива. Кад се зелена башта, још влажна од росе, сва блиста на сунцу и изгледа срећна; кад око куће мирише на резеду и на леандер, а младеж тек што се вратила из цркве па пије чај у башти, и кад су сви тако љупко обучени и весели, и кад знаш да сви ти здрави, сити и леви људи ништа неће радити по цели боговетни дан, зажелиш и сам да ти сав живот буде такав. И мислио сам сад то исто и шетао сам по башти, спреман да тако проведем без посла и без циља цео дан, цело лето.

Дође Жења са котарицом; израз лица јој такав као да је знала да ће ме наћи у башти. Скупљали смо печурке и разговарали, а кад би ме нешто запитала, излазила би испред мене да ми види лице.

— Синоћ се код нас у селу десило чудо, — рече она. — Ћопава Пелагија боловала је целе године, и никакви доктори ни лекови нису јој могли помоћи, а синоћ јој нека баба бајала, па оздрави.

— То није ништа, — рекох ја. — Не треба тражити чуда само крај болесника и баба. Зар здравље није чудо? Па и сам живот? Што је неразумљиво, нама је то чудо.

— А зар вама није страшно оно, што је непојмљиво?

— Не. Појавама, које ја не разумем, прилазим смело и не потчињавам им се. Ја сам изнад њих. Чо-

век треба да се осећа изнад лавова, тигрова, звезда, да је изнад свега у природи, чак изнад оног што је непојмљиво и изгледа чудновато, — у противном он није човек већ миш који се од свега плаши.

Жења је мислила да ја, као уметник, знам врло много, и да могу тачно да погодим оно што не знам. Она је желела да је уведем у област вечнога и лепога, у тај виши свет у коме сам ја, по њеним речима, био као код своје куће, и говорила је са мном о Богу, о вечном животу, о чудном у свету. А ја, који нисам признавао, да ће после смрти нестати мене и моје уобразиље, одговарах јој: „да, људи су бесмртни“, „да, очекује нас вечан живот“. А она је слушала, веровала и није тражила доказа.

Кад смо се враћали кући, она наједном застаде и рече:

— Наша Лида је дивно створење. Зар не? Ја је необично волим и могла бих сваког тренутка жртвовати за њу живот. Али реците ми, — и Жења се дотаче мога рукава прстом: — реците ми зашто се ви са њом увек препирете? Зашто сте тако нервозни?

— Зато што није у праву.

Жења неодобравајући климну главом, и сузе јој се појавише у очима.

— Како је то непојмљиво! — рече она.

У тај мах Лида која се тек вратила однекуд и, стојећи пред капијом са бичем у руци, стасита, лепа, обасјана сунцем, наређивала је нешто слуги. Журећи се и гласно разговарајући, она прими два-три болесника, затим са важним, брижним изгледом прође по собама, отварајући час један час дру-

ги орман, па је одлазила у мецанин; дуго су је тражили и звали да руча, и она дође тек кад смо свршили са супом.

Све те појединости ја однекуд памтим и волим, и целог тог дана — живо се сећам, ма да се није догодило ништа нарочито. После ручка Жења је читала, лежећи у дубокој наслоњачи, а ја сам седео доле на степеницама терасе. Ћутали смо. Цело небо било је покривено облацима, и почела је ромињати ретка, ситна киша. Беше врућина, ветар се већ давно утишао, и изгледало је да се тај дан никад неће свршити. К нама на терасу изиђе Јекатерина Павловна, још сањива, са лепезом.

— О, мама — рече Жења, љубећи јој руку — теби шкоди да спаваш дању.

Оне су обожавале једна другу. Кад је једна одлазила у башту, друга би већ стајала на тераси и, посматрајући дрвеће, дозивала: „ау Жења!“ или: „мамице, где си?“ Оне су се заједно молиле Богу и обе су подједнако веровале, и лепо су се разумевае, чак и кад би ћутали. И према људима су се понашале подједнако. Јекатерина Павловна је исто тако брзо навикла и приближила ми се, и кад им нисам долазио два-три дана, она би слала човека да види јесам ли здрав. На моје сликарске радове гледала је такође с одушевљењем, и истом брбљивошћу и оном непосредношћу као и Мисис, причала ми је шта се догодило, и често би ми поверавала своје домаће тајне.

Она је обожавала своју старију кћер. Лида јој се никад није умиљавала и говорила је само о озбиљним стварима; она је живела својим засебним и спе-

циалним животом, и за маму и сестру она беше исто тако света, мало загонетна, као што је за матрозе адмирал, који стално седи у својој кабини.

— Наша Лида је дивно створење, — често би рекла мајка — зар не?

И сад, док је ромињала киша, разговарали смо о Лиди.

— Она је дивно створење, — рече мати па додаде полугласно, као нека гатара, осврћући се опрезно: — такве треба дању са свећом тражити, ма да, знате, почињем помало и да се бринем за њу. Школа, апотека, књиге — све је то лепо, али на што претеривати? Па њој је већ двадесет четврта година, време је и о себи мало озбиљније размислити. Овако уз књиге и апотеку ни осетити нећеш како ће живот прохујати... Треба да се уда.

Жења, бледа од читања, са пресованом фризуром, диже главу и рече као за себе, гледајући у мајку:

— Мамице, све то од Бога зависи.

Па се опет задуби у књигу.

Дође Белокуров у блузи и везеној кошуљи. Играли смо крокета и лаун-тениса, затим, кад се смрче, дуго смо вечерали, и Лида је опет говорила о школи и о Балагину, који је зграбио у своје руке цео срез.

Одлазећи те вечери од Волчањиних, носио сам у души утисак једног предугачког, залудног дана, са сетним осећањем да се све свршава на овоме свету, маколико то било дугачко. До капије нас је испратила Жења, па ваљда зато што је провела са мном цео дан од ујутру до увече, осетио сам да ми

је без ње досадно и да ми је сва та драга породица присна; и први пут за цело лето зажелех да сликам.

— Реците ми, зашто живите тако монотono, тако безбојно? — запиташ Белокурова, враћајући се са њим кући. — Мој живот је досадан, тежак, једнолик, зато што сам сликар; ја сам чудан човек, мене је од раног детињства искидала завист, незадовољство собом, неверовање у свој позив. Ја сам увек сиромаш, потукач, али ви — ви, здрав, нормалан човек, спахија, господин, — зашто ви живите тако незанимљиво и тако мало узимате од живота? Зашто се ви, например, још нисте заљубили у Лиду или у Жењу?

— Ви заборављате да ја волим другу жену, — одговори Белокуров.

Мислио је он то на своју другарицу, Љубов Ивановну, која је живела са њим у истој кући у дворишту. Ја сам сваки дан виђао како се та дама, врло пуна, подбула, званична, налик на укљукану гуску, шетала по башти, у руској народној ношњи са ђерданима, увек под сунцобраном, док ју је послуга непрестано зивкала час да једе, час да пије чај.

Пре три године она је узела под најам једну зграду у дворишту за свој летњиковац, па тако и остала да живи код Белокурова, по свој прилици, заувек. Она беше старија од њега за једно десетак година и држала га је строго, тако да кад би одлазио некуд од куће, морао је молити за дозволу. Она је често плакала неким мушким гласом, и ја сам јој тада преко послуге поручивао да ако не престане, иселићу се из стана; и она је престајала.

Кад смо стигли кући, Белокуров седе на диван, намршти се и замисли, а ја почех ходати по сали, осећајући лако узбуђење, баш као да сам био заљубљен. Желео сам да говорим о Волчањиновима.

— Лида може заволети само човека из самоуправе, који је одушевљен као и она, болницама и школама; — рекох ја. — О, та због такве девојке може човек не само постати члан самоуправе, него чак подерати, као у причи, и гвоздене ципеле. А Мисис? Баш је дивна та Мисис!

Белокуров нашироко, отежући „е-е-е-е“ поче говорити о болести нашег времена — о песимизму. Он је говорио убедљиво и таквим тоном, као да сам се ја препирао са њим. Стотине километара пусте, једнолике, изгореле степе не могу да онерасположе човека толико, као понеки човек кад заседне, па распали, и не знаш кад ће отићи.

— Није, брате, ствар ни у песимизму, ни у оптимизму, — рекох ја љутито: — него у томе, што деведесет девет процената нема памети.

Белокуров прими то на свој рачун, увреди се и оде.

III

— У Малозјомову се налази у гостима кнез и поздравио те, — рече Лида мајци, вративши се однекуд и скидајући рукавице. — Причао је много занимљивих ствари... Обећао је да ће опет покренути у губерниској скупштини питање о медицинској амбуланти у Малозјомову, али вели: слаби су изгледи. — Па обраћајући се мени, додаде: — Извините, ја увек заборављам да то вас не занима.

Ја се узбудих.

— А што да ме не занима? — запитих ја и сле-
гох раменима. — Ви не желите да чујете моје ми-
шљење, али вас уверавам: то питање мене врло ин-
тересује.

— Истина?

— Истина. По моме мишљењу, лекарска амбу-
ланта у Малозјомову уопште не треба.

Моје узбуђење пређе и на њу; она погледа у ме-
не, зажмире очима, па ме упита:

— Па шта треба? Ваши пејзажи?

— Ни пејзажи нису потребни. Ништа тамо није
потребно.

Она сврши са рукавицама, па отвори новине, које
тек што су донели с поште. После једног минута
она рече тихо, по свој прилици савлађујући се:

— Прошле недеље умрла је на порођају Ана, а
да је у близини била нека амбуланта, она би оста-
ла жива. И господа пејзажисти изгледа ми, требало
би да имају извесне назоре у том погледу.

— Ја имам о тој ствари врло одређено мишље-
ње, уверавам вас, — одговорих јој ја, док се она
сакри од мене новинама, као не желећи да ме
чује. — По моме схватању, те амбуланте, школе,
мале библиотеке, апотеке, при данашњем стању
ствари служе само ропству. Народ је ланцима ве-
зан, и ви не кидате те ланце, него додајете још и
нове беочуге — ето како ја мислим.

Она диже очи, погледа у мене, и иронично се
осмехну, а ја настављам, трудећи се да развијем
своју главну мисао:

— Није то важно што је Ана умрла на порођају,
него, што све те Ане, Мавре, Пелагије од раног
јутра па до мрклог мрака савијају грбачу, пате од
претераног рада, целог века дрхте над гладном и
болесном децом, целог века се плаше смрти и бо-
лештина, целог века се лече, пре времена вену,
рано старе и умиру у блату и у смраду. Њихова
деца, кад поодрасту, почињу исту песму, и тако
пролазе стотине година, и милиарде људи живи го-
ре од стоке — а све то због оног проклетог пар-
чета хлеба, осећајући сталан страх...

... Сва трагедија њиховог положаја је у томе,
што оне немају кад да помисле и о својој души, не-
мају кад да се сете своје слике и прилике. Глад,
зима, зверски страх, претеран рад, као снежни ус-
ови, заградио им је све путеве за макакав духов-
ни рад, дакле баш за онај што одликује човека од
марвинчета и што претставља оно једино ради чега
и вреди живети. Ви им долазите у помоћ са својим
болницама и школама, али тиме их не ослобађате
од уза, већ напротив, још их више заробљујете, јер,
уносећи у живот нове предрасуде, ви повећавате
број њихових потреба, а и да не говоримо о томе,
да за љиге и за књиге они морају да плате само-
управи, и, према томе, још више савијају кичму.

— Ја се с вама нећу препирати, — рече Лида,
спуштајући новине. — Ја сам то већ чула. Рећи ћу
вам само једно: не треба седети скрштених руку.
Истина, ми не спасавамо човечанство, и можда се
у многоне и варамо, али ми чинимо оно што мо-
жемо, и ми смо — у праву. Највиши и најсветији
задатак човеков јесте да служи ближњима, и ми

се трудимо да служимо како знамо и умемо. Вама се то не допада, али ко би још целом свету угодило.

— Тако је, Лида, тако је, — рече јој мајка.

У присуству Лидином она се увек снебивала и, разговарајући се, брижно је погледала на њу, бојећи се да не рекне нешто сувишно или незгодно; и никад јој није противуречила, него се увек слагала: тако је, Лида, тако је.

— Сељачка писменост, књижице са бедним поукама и шаљивим причама, и лекарске амбуланте не могу смањити ни незнање, ни смртност, исто тако као што светлост из вашег прозора не може осветлити ту огромну башту, — рекох ја. — Ви не дајете ништа, ви својим мешањем у живот тих људи стварате само нове потребе, нов повод за рад.

— Ах, Боже мој, па мора се нешто радити! — рече Лида јетко, и по њеном тону се видело да она моје разлоге не узима у обзир и презире их.

— Треба ослободити људе од тегобног физичког аргатовања, — рекох ја. — Треба олакшати њихов јарам, дати им да одахну, да дођу к себи, па да не проводе сав живот само крај огњишта, крај корита и у пољу, него да имају и времена да помисле о души, о Богу, да шире изразе своје душевне способности. Позив свакога човека је у духовном стварању — у сталном тражењу истине и смисла у животу. Учините да им груби животињски рад буде непотребан, дајте им да се осете у слободи, па ћете видети тада какве су у ствари глупости све те ваше књижице и апотечице. Чим човек буде свестан свога правог позива, онда га могу задовољити само религија, науке, уметности, а не те ситнице.

— Ослободити од рада! — потсмехну се Лида.
— А зар је то могућно?

— Дабогме. Узмите на себе један део њихова рада. Кад бисмо се сви ми, варошки и сеоски становници, али сви без изузетка, сложили да поделимо међу собом рад што га човечанство уопште троши на задовољење физичких потреба, онда би на свакога од нас, можда, дошло — не више од два, три сата дневно. Замислите само кад би сви ми, богати и сироти, радили само по три сата дневно, а остало време да нам буде слободно. И још замислите, да бисмо још мање морали зависити од свога дела и мање аргатовали, ми проналазимо машине које замењују рад, и трудимо се да смањимо број својих потреба до најмање мере. Ми челичимо себе, своју децу, да се не боје глади и зиме, а да не дрхтимо непрестано због њиховог здравља као што дрхте Ана, Мавра и Пелагија. Замислите сад да се ми не лечимо, немамо апотеке, фабрика дувана и алкохола, — колико бисмо тада имали слободног времена на крају крајева! Сви бисмо од реда посветили то време наукама и уметностима. Као што неки пут сељаци сложено и ревенски оправљају друм, тако бисмо и сви ми договорно, заједнички, тражили истину и смисао живота, и — ја сам уверен у то — истина би била врло брзо откривена, човек би се ослободио оног непрестаног и грозног страха смрти, па чак и саме смрти!

— Али ви ипак противуречите себи, — рече Лида. — Ви велите: — наука, наука — а овамо поричете писменост.

— Писменост, кад човек има могућности да чита

само фирме на крчмама и понекад књигу коју не разуме, — таква писменост постоји код нас још од Рурика. Гогољев Петрушка чита већ одавно, али село какво је било за време Рурика, такво је остало и сад. Није потребна писменост, већ слобода за што шире изражавање духовних способности. Потребне су не школе већ универзитети.

— Па ви и медицину одричете.

— Дабогме да је одричем. Она би била потребна само ради изучавања болести као природних појава, а не због лечења њиховог. Отстраните главни узрок — физички рад, и тада неће бити болести. Ја не признајем науку која лечи, — наставих ја узбуђено. — Науке и уметности, кад су на своме месту, не теже привременим, нити појединачним циљевима, већ вечном и општем циљу — оне траже истину и смисао живота, траже Бога, душу, а кад их везују за дневне бриге и текуће послове, за апотецице и библиотечице, оне само компликују и заустављају живот. Ми имамо много медицинара, фармацајта, правника, дакле много писмених; али уопште немамо биологе, математичаре, филозофе, песнике. Сав ум, сва душевна енергија утрошени су на задовољење привремених, прелазних потреба...

...Код научника, писаца и уметника ври од посла, по милости њиховој животне угодности расту сваки даном, телесне потребе се множе, али од истине и правде смо још врло далеко, и човек као и пре остаје најграбљивија и најнечистија животиња, и све иде на то да се човечанство већим делом дегенерише и да изгуби заувек своју животну способност. При таквом стању ствари живот уметни-

ков нема смисла, и уколико је он даровитији, уколико је чуднија и неразумљивија његова улога, јер кад се озбиљно провери, он ради за забаву грабљиве и нечисте животиње, помаже постојећи поредак. И ја не желим да радим, и нећу... Ништа није потребно, нек земља иде у тандарију!

— Мисиска, изиђи, — рече Лида сестри, закључујући, свакако, да су моје речи шкодљиве за тако младу девојку.

Жења сетно погледа у сестру и мајку па изађе.

— Сличне лепе речи људи обично говоре, кад хоће да оправдају своју равнодушност, — рече Лида. — Осуђивати болнице и школе лакше је, неголи лечити и учити.

— Право кажеш, Лида, право кажеш, — одобри мајка.

— Ви претите да нећете радити, — настави Лида. — Зацело, ви високо цените своје радове. Престанимо са препиркама, ми се никад нећемо сложити, јер ја и ону најнесавршенију малу библиотеку и апотеку, о којима се ви малочас онако презриво изразисте, стављам изнад свих пејзажа на свету. — Па одмах, обраћајући се мајци, она поче говорити сасвим другим тоном: — Кнез је врло ослабио и много се изменио, откако је био код нас. Лекари му саветују да иде у Виши.

Она је причала мајци о кнезу, да не би разговарала са мном. Лице јој је пламтело, и, да би сакрила своје узбуђење, она се ниско наже над сто, као да је кратковида и направи се као да чита новине. Моје присуство јој беше непријатно. Ја се опростих и пођох кући.

Напољу је било тихо; село с ону страну језера већ је спавало, није се видела никаква светлост и само се на језеру слабо преливали бледи отсјаји звезда. Код капије са лавовима стајала је Жења, очекујући да ме испрати.

— Тамо у селу сви спавају, — рекох јој ја, трудећи се да разаберам у помрчини њено лице, и угледах тамне, ситне очи, управљене у мене. — И крчмар и коњокрадица мирно спавају, само ми, поште-ни људи, једимо једни друге и препиремо се.

Била је тужна августовска ноћ, — тужна зато што је већ мирисало на јесен; заклоњен рујним облаком, изгревао је месец и једва обасјавао друм и мрачне пусте њиве са стране. Често су прелетале звезде. Жења је ишла поред мене друмом и трудила се да не гледа у небо, да не види звезде у лету, од којих се однекуд плашила.

— Мени се чини да сте ви у праву, — рече она, дрхтећи од ноћне влаге. — Кад би се сви људи сложено могли посветити духовном раду, они би убрзо дознали све.

— Наравно. Ми смо виша бића, и кад би ми заиста осетили сву снагу људске гениалности и кад бисмо живели само за узвишене идеале, на крају крајева, постали бисмо равни боговима. Али то никад неће бити: — човечанство ће се дегенерисати, и од генија неће остати ни трага.

Кад смо се удаљили од капије, Жења застаде и брзо ми стеже руку.

— Лаку ноћ, — рече она, дрхтећи. Имала је на

себи само блузицу и сва се најежила од зиме. — Дођите сутра.

Мени је било тешко од помисли да ћу остати сам, онако озлојеђен, незадовољан и собом и људима; па и ја сам се трудио да више не гледам како падају звезде.

— Останите са мном још неки тренутак, — рекох ја. — Молим вас.

Ја сам волео Жењу. По свој прилици, волео сам је зато што ме је и дочекивала и испраћала, што ме је гледала нежно и са усхићењем. Како је узбудљиво дивно било њено бледо лице, нежни врат, нежне руке, њена слабост, монотонија, њене књиге. А памет? Ја сам и очекивао да она има несвакидашњи ум, мене је одушевљавала ширина њених погледа, можда зато што је мислила друкчије, него строга и лепа Лида која ме није волела.

Ја сам се допадао Жењи као сликар, освојио сам њено срце својим талентом, и страсно сам желео да сликам само за њу, и сањарио сам о њој као о својој малој краљици која ће заједно са мном владати над тим дрвећем, пољима, маглом, сунчевим рађањем и заласком, над том природом дивљом, чаробном, али у којој сам се ја, досада, осећао очајно усамљен и непотребан.

— Останите још један тренутак, — замолих је ја. — Преклињем вас.

Скинуо сам са себе мантил и покрио њена озебла рамена; она, бојећи се да не изгледа у мушком мантилу смешна и ружна, засмеје се и збаци га, али у том тренутку ја је загрлих и почех засипати пољупцима њено лице, рамена, руке.

— Довиђења до сутра! — прошапутала она и пажљиво, чисто бојећи се да не поремети ноћну тишину, загрли и она мене. — Ми у кући ништа не кријемо једна од друге и ја морам одмах све испричати и мами и сестри. — То је тако страшно! Мама ми неће ништа, мама вас воли, — али Лида!

Она потрча према капији.

— Збогом! — довикну она.

А затим сам два-три минута слушао како она јури. Није ми се ишло кући, а и шта бих тамо? Застао сам мало замишљен, па се полако вратио натраг, да још једном видим кућу у којој је она становала, ту драгу, наивну, стару кућу, која је, можда, прозорима свога мецанина гледала у мене као очима, и све разумевала. Прошао сам поред терасе, сео на клупу крај терена за лаун-тенис, у мраку под једним старим брестом, и одатле посматрао кућу.

У прозорима мецанина у коме је боравила Мисис синула је јарка светлост, затим блага зелена — то је неко покрио лампу абажуром. Кретале су се сенке... Ја сам био пун нежности, мира и задовољства собом, задовољства што сам био кадар да се занесем и да заволим, и истовремено, осећао сам се незгодно од помисли да у том тренутку, на неколико корака од мене, у једној соби те куће, живи Лида која ме не трпи, а можда и мрзи. Седео сам и непрестано очекивао неће ли Жења изаћи, послушвао сам и учинило ми се као да у мецанину неко говори.

Прође тако можда један сат. Зелена светлост се угаси и сенке се више нису виделе. Месец је већ високо отскочио изнад куће и осветљавао заспалу ба-

шту, стазице; георгине и руже у цветњаку пред кућом јасно се разазнаваху и изгледало је као да су све од једне боје. Постајало је врло хладно. Ја сам изишао из баште, дигао с пута свој мантил и не журећи пошао кући.

Кад сам сутрадан, после ручка, дошао код Волчањиних, стаклена врата што су водила у башту, била су широм отворена. Поседео сам мало на тераси, очекујући да ће се одмах иза цветњака појавити Жења, или ће се заорити њен глас из куће; затим сам прешао у салон, у трпезарију. Из трпезарије прођох дугачким ходником у претсобље, затим натраг. Ту у ходнику беше неколико врата и иза једних од њих чуо се Лидин глас.

— Једном некој врани... Бог... — говорила је она гласно и отегнуто, вероватно диктирајући Криловљеву басну... Бог посла комадић сира... некој врани... Бог... Ко је тамо? — викну она наједном, чувши моје кораке.

— То сам ја.

— А! Извините, ја сад не могу изаћи, радим са Дашом.

— Је л' Јекатерина Павловна у башти?

— Не, она и сестра су отпутовале јутрос код тетке, у Пензанску губернију. А на зиму ће свакако обе отићи некуд у иностранство... — додаде она, поћутавши. — Једној врани негде... Бо-ог посла ко-мадић сира... Јеси л' написала? Ја се вратих у претсобље, па ни о чему не мислећи, стајао сам и гледао одатле на језеро и на село, а до мене су допирали звуци:

Комадић сира. — Једној врани негде Бог посла комадић сира... И ја сам напустио имање истим путем којим сам и дошао овамо први пут, само у супротном правцу; најпре из дворишта у башту, поред куће, затим липовом алејом... Ту ме је стигао један дечко и дао ми писамце. „Ја сам испричала све сестри, а она је тражила да се растанем са вама, — прочитах. — Ја нисам имала снаге да је наљутим својом непослушношћу. Бог ће вам дати среће, опростите ми. Кад бисте знали, како ја и мама плачемо!”

Затим сумрачна јелова алеја, па оронула зграда... По оној њиви где је некад цветала раж и где су пућпурикале препелице, сад су лутале краве и спутани коњи. Овде-онде на брежуљцима јако су се зеленели озими усеви. Будно, свакидашње расположење обузело ме, и наједанпут беше ме срамота свега што сам говорио код Волчањиних, па ми, као и пре постаде досадно да живим. Кад сам се вратио кући, спаковао сам своје ствари и увече отпутовао у Петроград.

*

После тога се више нисам видео са Волчањиним. Ту скоро срео сам се у вагону са Белокуровим. Он је као и пре био у блузи и везеној кошуљи, а кад запитах како је са здрављем, он ми одговори: „Молите се Богу за мене”.

Упустили смо се у разговор. Своје имање продао је и купио друго, мање, и пренео га на име Љубави Ивановне. О Волчањиним ми исприча мало. Лида је, како ми исприча, живела као и пре у Свилареву и учила децу у школи. Мало помало успела је

да сакупи око себе групицу симпатичних људи, који су створили јаку странку, па су на последњим изборима за самоуправу „изгурали” Балагина, који је дотле држао у својим рукама цео срез. А о Жењи ми Белокуров саопшти само то, да није живела код куће и да је боравила незнано где.

Ја већ почињем да заборављам кућу са мецанином и само понекад, кад нешто сликам или читам, наједном тек, сетим се час зелене светлости на прозору, час звукова од мојих корака, који се разлежу у пољу ноћу, кад сам се, заљубљен, враћао кући и трљао руке од хладноће. А још ређе, у тренутцима кад ме мучи самоћа, па ми дође тешко на срцу, ја се и ње сетим као кроз маглу, и мало помало почне ми се чинити, да се и мене неко сећа, да ме чека и да ћемо се ми кад тад још срести...

Мисис, где ли си ти?

У РОДНОМ КУТУ

I

Доњецки пут. Суморна станица, усамљено се бели у степи, тиха, са зидовима врелим од жеге, без иједног хлада, и чини ти се без иједне живе душе. Воз је већ отишао, остављајући вас овде, и тутњава му се једва чује, и нестаје је најзад... Око станице пусто, и нема других коња сем ваших. Ви седате у кола, — то је тако пријатно после вагона, — и возите се степским путем, и пред вама се мало помало пружа панорама, какве нема у околини Москве, огромна, бескрајна, заносна у својој монотонији. Степа, степа — и ништа више; у даљини стара хумка или ветрењача; на воловским колима преносе камени угаљ... Птице, осамљено, ниско лете над равницом, и одмерени покрети њихових крила гоне на сан. Врућина је. Пролази сат-два, а стално степа, и стално хумка у даљини. Кочијаш вам нешто прича, показујући често бичем у страну, нешто дугачко и непотребно, и душу вам обузима мир, не желите мислити о прошлости...

Веру Ивановну Кардину чекала је тројка. Кочијаш је натоварио ствари и почео да поправља амове.

— Све, као некад, — рече Вера, осврћући се. —

Последњи пут сам била овде још као девојчица, пре десет година. Сећам се дочекао ме је тада старац Борис. А, је ли још жив?

Кочијаш не одговори ништа, само је љутито малоруски погледао и попео се на бок.

Од станице требало је прећи око тридесет километара, и Вера је тако исто утонула у дражи степе, заборавила прошлост и мислила само о томе како је овде пространо, слободно; како је њој здравој, лепој и младој — имала је само двадесет три године — једино досад недостајао у животу тај простор и слобода.

Степа, степа... Коњи јуре, сунце се све више диже, и њој изгледа, да некад, у детињству, степа није била у јуну тако богата, тако бујна; траве цветају — зелене, жуте, љубичасте, беле, и од њих, од усијане земље диже се мирис; и неке чудне модре птице су по путу... Вера је већ одавно изгубила навик да се моли, али сад шапуће молитву која отклања сан:

„Боже, дај, да ми овде добро буде”.

А у души је мир и пријатност, и чини јој се, да би се тако возила целог живота и гледала у степу. Наједном, изненада — дубока јаруга, обрасла младом храстовином и јаовином; осетила се влага, — мора бити да је доле поток. На тој страни, са саме ивице јаруге хучно прну јато јаребица. Вера се сети, да су се некада увече шетали до те јаруге; дакле мајур је већ близу! И заиста, у даљини, назиру се тополе, шупа за вршидбу; постранце црни се дим, то пале стару сламу. Ено, тетка Даша иде у сусрет и маше марамицом; деда је на тераси. Боже, колика радост!

— Драга, драга! — говорила је тека, узвикујући хистерично. — Дошла је наша права домаћица! Разумеј, ти си наша домаћица, наша краљица! Све је то твоје! Мила, лепотице, ја ти нисам тетка, ја сам твоја послушна робиња!

Вера сем деде и тетке, није имала друге родбине; мати јој је умрла одавно, отац, инжењер, умро је пре три месеца у Казану, на пролазу из Сибира. Деда је имао седу браду, био је дебео, црвен, тешко је дисао и кретао се истурена стомака, опирајући се на штап. Тетка, жена од својих четрдесет и две године, носила је модерне хаљине са високим рукавима, јако затегнута у струку, очигледно, правила се млађом и још је желела да се допадне; ишла је ситним корацима и том приликом су јој подрхтавала леђа.

— Ти ћеш нас волети? — говорила је она грлећи Веру. — Ти ниси горда?

По жељи дединој отслужише благодарење, затим су дуго ручали — и за Веру отпоче нов живот. Дали су јој најлепшу собу, унели тамо све тепихе који су били у кући, наместили много цвећа и кад је увече легла у свој удобни, широки, врло мекани кревет и покрила се свиленим јорганом, који је мирисао на улежалу, стару одећу, поче да се смеје од задовољства. Тетка Даша сврати за тренутак, да јој пожели лаку ноћ.

— Ето допутовала си, хвала Богу, — рече она, седајући на постељу. — Као што видиш, живимо лепо, и не желимо боље. Само једно: деда је слаб! Страшно слаб! Гуши га, постао је забораван! А сећаш се? — какво је то здравље било, каква снага! Био је не-

укротив човек... Пре, догађало се, ако му само мало послуга не учини или тако нешто, одмах скочи па — „Двадесет пет врућих! Батина!“ А сад се смирио и не чује се. Па и то да кажем, душице, нису сад она времена, — не сме се тући. Наравно, нашто тући, али не вреди дозволити ни да раде шта хоће.

— Тето, зар их и сад туку? — упита Вера.

— Понекад, пословођа имања туче, а ја не. Нек иду с милим Богом! Па и твој деда, по старој навичи, по који пут замахне штапом, али не бије.

Тетка Даша зевну и прекрсти уста, а затим десно уво.

— Овде се не живи досадно? — упита Вера.

— Како да ти кажем? Спахија је нестало, не живе овде; али уместо тога подигли су свуд унаоколо фабрике, душо, па тих инжењера, доктора, рударских настојника — сијасет! Наравно, приређују се представе, концерти, али највише се картају. Долазе и код нас. Долази нам доктор Нешапов из фабрике, врло леп и интересантан! Заљубио се у твоју фотографију. Ја сам већ одлучила: па, мислим, то је Верочкина прилика. Млад, леп, богат — једном речју, партија. Али, и ти си ми још каква удавача. Из добре си породице, имање нам је додуше задужено, али — шта је с тим? — зато је уређено, није запуштено; и ја ту имам део, али ће све теби припасти; ја сам твоја послушна робиња. И мој покојни брат, твој отац, оставио је петнаест хиљада... Но, видим, очи ти се склапају. Спавај, дете моје.

Сутрадан Вера се дуго шетала око куће. Стари парк, ружан, без стазица, незгодно постављен, на низбрдици, био је потпуно запуштен: мора бити, да

су га сматрали излишним у газдинству. Много је смукова. Пупавци су летели испод дрвећа и викали — „у-ту-ту”, таквим гласом као да су хтели да потсете на нешто. Доле је текла река, обрасла високим шеваром, а с ону страну реке, пола километра од обале је — село. Из парка Вера се упути у поље; гледала је у даљину, мислила на свој нови живот у родном гнезду и непрестано се трудила да схвати, шта је очекује. Ово пространство, ова дивна степска мирноћа причали су јој да је срећа близу, и да већ постоји. И стварно безброј људи би рекло: баш је срећа бити млад, здрав, собразован и живети на властитом имању! У исто време бескрајна равница, једнолика, без иједне живе душе, плашила ју је, и њој је каткад било јасно да ће ово мирно, зелено чудовиште прогутати њен живот, и претворити га ни у шта. Она је млада, елегантна, воли живот; она је свршила институт, говори три језика, много је читала, путовала с оцем, — па зар све то само зато, да се најзад пресели на усамљено степско имање, да из дана у дан, беспослена, иде у поље, из поља у парк а затим да седи код куће и слуша како деда дише? Па шта да ради? Куда да се дене? Она никако није могла себи дати одговора и, кад се враћала кући, мислила је, да ће тешко моћи да буде овде срећна, и да је кудикамо занимљивије возити се од станице овамо, неголи ту живети.

Дође доктор Нешапов из фабрике. Он је био лекар, али пре три године откупио је један део акција у фабрици и постао ортак, и сад медицину није сматрао за своје главно занимање, ма да се бавио праксом. По спољашности био је то блед, стасит,

црномањаст човек у белом прслуку; а шта му је било у души и у глави, тешко је било закључити. Здравећи се, он пољуби тетку Даши руку, и после, сваки час је скакао да понуди столицу или уступи место, све време је био врло озбиљан и ћутљив, а кад би почео да говори, прва му се реченица однекуд није могла чути ни разумети, ма да је речи изговарао добро и доста гласно.

— Свирате ли на клавиру? — упита он Веру, и на једном скочи јер беше испустила мараму.

Ћутећи седео је код њих од подне до дванаест сати ноћи, и Вери се није нимало свидео; њој се чинило, да је бели прслук у селу — рђав тон, а да су претерана учтивост, манири и бледо озбиљно лице са тамним обрвама — отужни; изгледало јој је, да он непрестано ћути, вероватно зато што је ограничен. Кад је отишао, тетка рече радосно:

— Па, шта је? Је ли да је диван?

II

Тетка Даша бавила се домаћинством. Јако утегнута, звечећи наруквицама на обема рукама, она је ишла час у кујну, час у оставу, час у штале, ситним корацима, а леђа су јој се тресла; а кад је говорила са пословођом или сељацима, увек је однекуд стављала цвикер. Деда је увек седео на једном месту и ређао пасијанс или дремао. За ручком и вечером јео је страшно много; њему су доносили и данашње и јучерашње јело, и хладни пирог, заостао од недеље, и сланину за служинчад, и све је то јео халапљиво, и после свакога ручка Вера би имала такав утисак,

да је после кад је гледала како терају овце или возе брашно из воденице мислила: „То ће деда појести”. Он је најчешће ћутао, удубљен у јело или пасијанс; али, по који пут за ручком, кад би му поглед пао на Веру, он би се раздрагао и нежно говорио:

— Једина унуко моја! Верице!

И сузе му се сијале у очима. Или би му се наједном лице зајапурило, врат набрекао и он би љутито гледао послугу и питао, лупајући штапом:

— Зашто нема рена?

Зими он је живео повучено, лети се понекад извозио у поље, да погледа овас, ливаде, и по повратку, говорио је да свуда влада неред без њега, и претио је штапом.

— Дедица је љут, — шапутала је тетка Даша. — Али, сад је још добро, а пре не дај Боже: „Двадесет и пет врућих! Батине!”

Тетка се жалила да су се сви пролењили, да нико ништа не ради и да имање не доноси никакав приход. И заиста никакво сеоско газдинство није вођено; мало су орали и сејали, и то из навике, и у суштини ништа се није радило, проводили су време у беспосличењу. Међутим цео дан се ходало, рачунало, бринуло, трчкарало се у кући од пет сати изјутра и непрестано се чуло „дај”, „донеси”, „отрчи”, и послуга је обично била ван себе од умора. Тетка је сваке недеље мењала куварице и собарице; час их је отпуштала за неморал, час су оне саме одлазиле, говорећи да су се премориле. Од тих сеоских девојака ниједна није хтела да служи, зато су морали да изнајмљују из даљине. Једино је од њихових била ту девојка Аљона, и није их напуштала зато, што се

од њене плате хранила код куће цела породица — старице и деца. Та је Аљона била омалена, бледа, глупава, цео дан је спремала собе, служила око стола, ложила пећи, шила, прала, али се увек чинило, да се она врзма по собама, лупа ципелама и само смета у кући; од страха да је не отпусте и не отерају, она је често испуштала и лупала посуђе, и то су јој одбијали од плате, а затим је долазила њена мати и баба и клањале се тетка Даши до земље.

Једанпут недељно, а понекад и чешће долазили су гости. Тетка је улазила у Верину собу и говорила:

— Седи мало са гостима, иначе ће помислити да си горда.

Вера је одлазила гостима и играла с њима винта или свирала на клавиру, а гости су играли; тетка, весела, необично задихана од играња, прилазила јој је и шапутала:

— Буди љубазнија према Марији Никифоровној.

6-ога децембра на Никољдан дошло је наједном много гостију, око тридесет људи, играли су винта до касно у ноћ и многи су остали да преноће. Сутра од ујутру опет су седели да се картају, затим су ручали, и кад је после ручка Вера отишла у своју собу, да се одмори од разговора и дуванског дима, и тамо је било гостију, она само што се није заплакала од очајања. А увече кад су се сви почели спремати да иду кућама, од радости, што најзад одлазе, рече:

— Зашто још не останете?

Гости су је замарали и сметали јој; и истовремено, — то се дешавало скоро свакидан, — чим би почело да се смркава, њу би нешто вукло из куће, и она би одлазила у госте некуд у фабрику, или сусе-

дима-спахијама; и тамо картање, играње, фоте, вечере... Покаткад су млади људи, запослени у фабрикама и рудницима, певали малоруске песме, и то прилично добро. Бивало је тужно, кад су певали. Или су се скупљали сви у једну собу и ту у полу-мраку причали о рудницима, о скривеном благу, закопаном у степи, о Саур-Могили... За време разговора, доцније, догађало се, да се наједном зачује „у помоћ!“. То је пролазила нека пијаница, или су некога у околини рудника пљачкали. Или је у оцацама завијао ветар, или су лупали капци на прозорима, затим, нешто касније, чуло се црквено звоно на узбуну: то је почињала међава.

На свима вечеринкама, излетима и ручковима увек је најинтересантнија жена била тетка Даша, а најинтересантнији мушкарац доктор Нешапов. На фабрикама и на имањима читало се врло мало, свирани су само маршеви и полке, а омладина се увек ватрено препирала о ономе што није разумевала, и то је испадало грубо. Препирала се ватрено и хучно, али зачудо, Вера није нигде на другом месту сретала тако равнодушне и безбрижне људе као овде. Изгледало је, као да они немају ни отаџбине, ни религије, ни интересовања за друштвена питања. Кад се говорило о књижевности, или кад се решавало неко апстрактно питање, по лицу Нешапова видело се да га то нимало не занима, и да он већ одавно, врло давно ништа не чита, нити жели да чита. Озбиљан, без израза, као рђаво насликани портрет, стално у белом прслуку, он је као и увек ћутао и био несхватљив; али даме и девојке налазиле су да је интересантан, биле су одушевљене његовим манири-

ма, и завиделе су Вери, која му се очигледно необично свиђала. Свакипут Вера се враћала из визита јетка и давала себи реч да ће остати код куће; али дан се ближио крају, настајало је вече, и она се поново журила у фабрику, и тако готово целу зиму.

Она је наручивала књиге и часописе и читала их у својој соби. Читала је и ноћу, лежећи у кревету. Кад је часовник у ходнику откуцавао два или три сата, и кад су је од читања почеле болети слепоочнице, она би села на постељу и размишљала. Шта да ради? Куда да се дене? Проклето, несносно питање, на које већ одавно постоје готови одговори, али у суштини нема ниједног.

О, како је то заиста, племенито, свето, заносно — служити народу, олакшавати његове патње, просвећивати га. Али она, Вера, не познаје народ. И како да му приђе? Он јој је туђ, неинтересантан; она не може да поднесе тежак задах колиба, кафанске псовке, неумивену децу, приче сеоских жена о болестима. Ићи по снежним наносима, мрзнути се, затим седети у загушљивој колиби, учити децу, коју не волиш, — не, боље умрети! Учити сељачку децу док тетка Даша прима приход од кафана и кажњава сељаке — ала би то била комедија! Колико се говори о школама, сеоским библиотекама, о општој настави, али кад сви ти познати инжењери, фабриканти, даме, не би били лицемерни, него би стварно веровали да је просвета потребна, онда не би плаћали учитеље по петнаест рубаља месечно, као сад, и не би их морили глађу. И школе, и приче о непросвећености — то је само зато да се угуши савест, јер је срамота имати пет или десет хектара земље а бити равноду-

шан према сељаку. Ето, даме говоре за доктора Нешапова да је добар, да је на фабрици подигао школу. Јесте, подигао је школу од старог фабричког камена, за осам стотина рубаља, и приликом њеног освећења певали су му „многаја лета”, док своје акције нипошто не би уступио, па му ни на ум не пада да су сељаци исто тако људи као што је он, и да и они треба да уче универзитете, а не само ове бедне фабричке школе.

И Вера се љути на себе и на све. Узима опет књигу и хтела би да чита, али мало доцније, опет седи и размишља. Да постане лекар? Али тада би требало да полаже испит из латинског језика, а сем тога осећа и неодољиву одвратност према лешинама и болестима. Лепо би било да постане механичар, судија, капетан брода, научник, да ради нешто где се троши цела снага, физичка и душевна, да се замори, па после да чврсто спава ноћу; да сав свој живот посвети нечему таквом, да постане интересантно створење, да се допадне интересантним људима, да воли, да има своју истинску породицу... Али шта да ради? Одакле да почне?

Једне недеље, о великом посту, тетка рано ујутру наврати к њој да узме сунцобран. Вера је седла на кревету и размишљала.

— Што не идеш у цркву, душице, — рече тетка: — могли би помислити да не верујеш у Бога.

Вера не одговори ништа.

— Ја видим, да ти је, сиротице, досадно, — рече тетка, и клече пред постељу; она је обожавала Веру. — Реци: зар ти није досадно?

— Много.

— Лепотице, краљице моја, ја сам твоја послушна робиња, ја ти само желим добра и среће... Реци, зашто нећеш Нешапова? Кога хоћеш, девојчице моја? Опрости, драга, али тако се не може бирати, ми нисмо кнежеви... Време лети, теби није седамнаест година... Ја не разумем. Он те воли, обожава!

— О, Боже, — рече Вера јетко: — откуд ја знам? Он ћути, никад не каже ни речи!

— Он се снебива, душице... Наједном ти га одбијеш!

И кад је после тетка изишла, Вера је стајала на сред своје собе, не знајући да ли да се обуче или да опет легне. Одвратна постеља, чим погледаш кроз прозор — ту је голо дрвеће, прљав снег, одвратне чавке, свиње, које ће деда појести...

„Збиља, — помисли она: — па да се удам!”

III

Два дана тетка је ишла уплаканих очију, необично напудерисана лица и за ручком је све време уздисала и погледала у икону. И није се знало, зашто је тужна. Најзад се одлучи, уђе у Верину собу и рече одрешито:

— Дакле ето, девојчице моја, треба банци положити камате, а закупац није платио. Дозволи да се плати од петнаест хиљада, које ти је отац оставио.

Затим је тетка цео дан кувала слатко од вишања у парку. Аљона је, румених образа од врућине, трчкарала час у парк, час у кућу, час у подрум. Док је тетка кувала слатко, врло озбиљна, као да службу врши, и док су њени кратки рукави дозвољавали да

јој се виде мале, чврсте, деспотске руке, а послуга опет непрестано трчкарала око тога слаткога које неће она јести, увек се осећала тешка нелагодност...

У парку је мирисало на куване вишње. Сунце је било зашло, мангал однесен, али је у ваздуху још остао пријатан, слатки мирис. Вера је седела на клупи и посматрала, како нови радник, млади војник, скитница, прави стазице, по њеној наредби. Лопатом је секао бусење и бацао га у колица.

— Где си служио? — упита га Вера.

— У Берјадинску.

— А куда сад идеш? Кући?

— Не, — одговори радник. — Ја немам куће.

— Али ти си се негде родио, одрастао?

— У Орловској губернији. До војске сам живео код мајке, у кући очуха; мајка је била газдарица, поштовали су је, и ја сам се уз њу хранио. У војсци сам добио писмо да ми је мати умрла... Да идем сад кући, некако ми се не мили. Није ми рођени отац, дакле, и кућа ми је туђинска.

— А је ли твој прави отац умро?

— Не знам. Ја сам незаконито дете.

У то време на прозору се појави тетка и рече:

— Ил не фо па парле о жанс... Иди, пријатељу, у кујну, — обрати се она војнику. — Тамо ћеш испричати.

А затим, као јуче и као увек, вечера, читање, ноћ без сна и бескрајне мисли све о истом. У три сата излазило је сунце, Аљона се већ врзмала по ходнику, а Вера још није спавала, трудила се да чита. Зачу се шкрипа колица: то је нови радник дошао у парк. Вера седе крај отвореног прозора са књигом,

дремуцкала је и гледала, како војник прави за њу стазице, и то ју је забављало. Стазице праве, као кајиш, глатке, и било је пријатно замислити какве ће изгледати кад се поспу жутим песком.

Видело се, кад је тетка после пет часова изишла из куће у ружичастој собној хаљини и папилотнама. Она постоја на вратима, ћутке, око три минута, па затим рече војнику:

— Узми свој пасош, и губи се. Ја не могу да држим у својој кући ванбрачну децу.

Вери се тегобно и јетко осећање, као камен, претури у души. Она се љутила, мрзела тетку; она јој је досадила до суза, до одвратности... Али шта да ради? Да јој запуши уста? Да буде према њој груба? Али каква вајда од тога? Рецимо, да се бори с њом, да је уклони, да је учини немоћном, да учини тако, да деда не прети штапом, — али каква вајда? То је исто, као у степи, којој се краја не види, убити једнога миша или једну змију. Огромни простор, дуге зиме, једноликост и досадан живот стварају свест о немоћи, изгледа као да се човек налази у безизлазном положају, и ништа не жели да ради, — све је узалудно.

Уђе Аљона, поклони се дубоко Вери, и поче да износи наслоњаче, да их истресе од прашине.

— Нашла си кад да спремаш, — рече Вера јетко. — Иди одавде!

Аљона се збуну, од страха није могла да схвати, шта се хоће од ње, и поче журно распрематити орман.

— Иди одавде, кад ти кажем! — викну Вера, бледећи; никад пре тога није она имала тако тешко осећање. — Иди!

Аљона крикну некако, као птица, и испусти на тепих златан с-т.

— Напоље! — викну Вера промењеним гласом, и скочи дрхтећи целим телом. — Терајте је напоље, измучила ме! — настави она, идући брзо за Аљоном по ходнику и лупајући ногама. — Напоље! Батине! Истуците је!

И затим одједном дође к себи и нагло, онако како је била, неочешљана, неумивена, у собној хаљини и собним ципелама, јурну из собе. Она дотрча до познате јаруге и сакри се у трњаку, да никога не види, и да њу нико не опази. Лежећи ту у трави непомично, она није плакала, није се зграњавала, већ, гледајући у небо, не трепћући, размишљала је хладно и паметно о ономе што се догодило, што не може забравити, нити опростити целог свог века.

„Не, доста, доста! — помисли она. — Време је да се човек савлада, иначе неће бити краја... Доста!”

У подне доктор Нешапов прође преко јаруге идући на имање. Она га виде, и брзо одлучи да ће отпочети нов живот и присилиће себе да га отпочне, и та је одлука умири. Пратећи погледом стаситу појаву докторову, рече као да је желела да ублажи суровост своје одлуке:

„Он је добар... Живећемо некако.”

Она се врати кући. Док се облачила, у собу уђе тетка Даша и рече:

— Аљона те је узнемирила, душице, ја сам је послала кући у село. Мати ју је добро истукла, долазила је овамо, плакала...

— Тето, — брзо рече Вера: — удајем се за доктора Нешапова. Само поразговарајте ви са њим... ја не могу...

И опет оде у поље. Идући, куд је очи воде, она је одлучила, кад се уда, да ће се бавити домаћинством, лечиће, учиће, чиниће све што чине друге жене равне њој; а ово непрестано незадовољство и собом и људима, овај низ грубих грешака које све више расту пред човеком, чим погледа своју прошлост, она ће сматрати својим правим животом, који јој је суђен, и неће чекати бољи... Бољи и не бива! Дивна природа, снови, музика, причају једно, а стварни живот друго. Очигледно да срећа и истина постоје негде изван живота... Не треба живети, треба се слити с овом богатом степом, бескрајном и равнодушном као вечност, са њеним цвећем, хумкама и даљином, и тада ће бити добро...

Месец дана после овога Вера је већ становала у фабрици.

ПЕЧЕЊЕГ

Једнога врелог летњег дана враћао се кући из града Жмухин, Иван Абрамић, козачки официр у оставци, који је некада служио на Кавказу, а сад живео на своме поседу. Некада је то био млад, здрав и јак човек, а сад је стар, сув и погрбљен, чулавих обрва и седих зеленкастих бркова. Он се у граду причестио и написао код бележника тестамент (пре две недеље ударио га је лаки шлог), и сад у вагону, за све време док је путовао, нису га остављале тужне, озбиљне мисли о скорашњој смрти, вечној таштини, о пролазности свега што је земаљско. На станици Проваље, — таква станица постоји на Доњецкој прузи, — у његов вагон уђе господин плаве косе, средњих година, пун, са изношеном кожном торбом, и седе прекопута њега. Почеше да разговарају.

— Да, — говорио је Иван Абрамић, гледајући замишљено кроз прозор. — Оженити се није никад доцкан. Ја сам се оженио, кад ми је било четрдесет и осам година, говорили су ми — доцкан је, а испало је ни доцкан ни рано, већ ипак, боље би било да се нисам уопште ни женио. Жена брзо досади свакоме, само неће свако и да каже истину, јер, знате, сви се стиде несрећнога породичнога живота, и крију га. Понеко око жене — „Мања, Мања”, а да

од њега зависи, он би ту Мању у џак па у воду. Са женом је досадно и глупо. Па и са децом није боље, уверавам вас. Имам их двоје, ниткова једних. Овде у степи нема где да уче, а да их пошаљем у Новочеркаск у школу — немам пара, па живе као вучићи. Само што не закољу неког на путу.

Плавокоси господин слушао је пажљиво, на питања одговарао тихо и кратко, био је по свој прилици тихе и скромне нарави. Претставио се као адвокат и рекао да путује у село Ђујевку пословно.

— Па то је десет километара од мене, заиме Бога! — рече Жмухин гласом као да су се препирали. — Али, молим вас, сад на станици нећете наћи кола. Знате, ја мислим да је најбоље да одмах пођете са мном, код мене ћете ноћити, знате, па ћете сутра ујутру кренути мојим колима Боже здравља.

Адвокат промисли мало и пристаде.

Кад су приспели на станицу, сунце се било спустило над степом. Целога пута од станице до поседа ћутали су: сметало им је трукцање. Кола су отскакала, шкрипала, чинило се, као да јецају, као да им је потскакивање причињавало велики бол, и адвокат, коме је било неудобно, тужно је гледао пред собом, да ли се види посед. Возили су се осам километара док се у даљини не појави омалена кућа и двориште, ограђено оградом од тамног плочастог камена; кров на кући био је зелен, малтер се био огулио, прозори мали, узани, као зажмирене очи. Посед се налазио на месту изложеном сунцу, и нигде унаоколо није се видео ни бунар, нити дрвеће. Суседне спахије и сељаци звали су га Печењегов посед. Пре много година, некакав геометар пролазећи туда преноћи на по-

седу, целу је ноћ разговарао са Иваном Абрамићем, остао незадовољан, и ујутру одлазећи, рекао му грубо: „Ви сте, господине мој, Печењег”. И отад се и зове Печењегов посед, и тај се назив још више учврстио, кад дорастоше деца Жмухинова и почеше да врше нападе на суседне воћњаке и баште. А Ивана Абрамића звали су „знате”, јер је он махом говорио врло много и често употребљавао ово „знате”.

У дворишту око шупе стајали су синови Жмухинови: један од деветнаест година, други — још дечко, обојица боси, гологлави, и баш тада кад су кола улазила у двориште, млађи баци увис кокош, која закодака и полете, описујући у ваздуху дугу; старији опали из пушке, и кокош, погођена, тресну о земљу.

— То се моји уче да гађају у лету, — рече Жмухин.

На улазу путнике дочека омалена, сувоњава жена, бледа лица, још млада и лепа; по одећи могло се помислити да је служавка.

— А то је, дозволите да претставим, — рече Жмухин: — мати моје пашчади. Па, Љубов Осиповна, — обрати јој се он, — пожури се, мајко, угости госта. Дај да се вечера! Брзо!

Кућа се састојала од две половине; у једној је била „сала” и до ње спаваћа соба старца Жмухина — загушљиве собе, са ниским таваницама, пуне мува и осица, а у другој је била кухиња, у којој се кувало, прало и у којој су јели радници; ту под клупама гуске и ћурке лежале су на јајима, и ту се налазио кревет Љубов Осиповне и оба њена сина. Намештај у сали био је необојен, очигледно правио га је дунђерин; по зидовима су висиле пушке, јатагани, камџије, све оно старо ђубре, давно зарђало, и изгледало

је сиво од прашине. Ниједне слике, у углу почађала табла, која је некада била икона.

Млада малоруска сељанка постави сто и донесе шунку а затим чорбу. Гост не хтеде ракије, него поче јести само хлеб и краставце.

— А шунке, нећете? — упита Жмухин.

— Захваљујем, не једем, — одговори гост. — Уопште не једем месо.

— Зашто?

— Ја сам вегетаријанац. Клање животиња противно је мојим убеђењима.

Жмухин се замисли за тренутак и затим рече латински уздишући:

— Јесте... Тако је... Ја знам у граду једног човека, који такође не једе месо. Сад је то мода. Пашта? Добро је то. Неће се ваљда увек клати и убијати, знате, треба се смирити једном, дати и животињама мира. Грех је убијати, грех, — то је тачно. Понекад погодиш зеца, раниш га у ногу, а он се дере као дете. Значи да га боли!

— Наравно да га боли. Животиње трпе исто као и људи.

— То је тачно, — потврди Жмухин. — Ја то све добро разумем, — настави он, размишљајући: — само, признаћу вам, једно не могу да схватим: ако, рецимо, сви људи престану јести месо, знате, онда куд ћемо са домаћим животињама, например, кокошима и гускама?

— Кокоши и гуске живеће у слободи, као дивљач.

— Сад разумем. Заиста, живе вране и чавке па могу без нас. Да... И кокоши, и гуске, и зечеви, и овце, сви ће живети у слободи, радоваће се, знате,

и Бога славити, и неће се од нас плашити. Завладаће мир и тишина. Само, знате, једно само не могу да разумем, — настави Жмухин, погледавши у шунку. — Шта ће бити са свињама? Куда ћете њих?

— И оне ће тако исто, као и сви, тојест у слободу.

— Да. Тако је. Али допустите, ако их не будете клали, оне ће се намножити, знате, и онда збогом ливаде и баште. Јер, ако свињу пустите на слободу и не пазите на њу, за један дан све ће вам покварити. Свиња је свиња, нису је људи узалуд свињом прозвали...

Вечераше. Жмухин се диже од стола и дуго је ходао по соби и стално причао... Волео је да говори о важним и озбиљним стварима и да размишља; па и желео је, да се под старост заустави на нечем, да се смири, да му смрт не би била страшна. Желео је смирености, душевнога мира и самоуверености, као што ју је имао овај гост, који се најео краставаца и хлеба, и мисли да је због тога постао савршенији. Ето га, седи на сандуку, здрав, пуначак, ћути и стрпљиво проводи досадно време, и кад га у сумраку, из претсобља, погледаш личи ти на велики камен, кога не можеш помаћи с места. Има човек ослонац у животу — и добро му је.

Жмухин кроз доклат изиђе пред кућу, и затим се зачу како уздише и размишљајући говори сам себи: „Да... тако је”. Већ се смркавало, овде-онде на небу појавиле се звезде. У собама још није било осветљења. Неко, нечујно, као сенка, уђе у салу и застаде крај врата. Била је то Љубов Осиповна, Жмухинова жена.

— Јесте ли ви варошанин? — упита она плашљиво, не гледајући у госта.

— Да, живим у вароши.

— Може бити да сте ви школован господин, научите нас, будите тако добри. Ми треба да упутимо молбу.

→ Кому? — упита гост.

— Ми имамо два сина, добри господине, одавно је време да пођу у школу, а код нас нико не долази па немамо с ким да се посаветујемо. Ја сама ништа не знам. Јер, ако их не будемо школовали, поћи ће у војску као прости Козаци. Не ваља, господине! Неписмен човек гори је од сељака, па чак и Иван Абрамић их се гнуша, не пушта их у себе. А зар су они криви? Бар да млађег дам у школу, богами, тако ми је жао!

— Ништа ти, мајко, не разумеш, и није то твој посао, — рече Жмухин, појављујући се на вратима. — Не досађуј госту својим глупим причама. Одлази, мајко!

Љубов Осиповна изиђе у трем и још једном понови танким гласићем:

— Ах, тако ми је жао!

Госту наместише постељу у сали на дивану, и да му не буде мрачно, упалише кандило. Жмухин леже у својој соби. И, лежећи, мислио је о својој души, о старости, о скорашњем шлогу, који га је толико преплашио и јасно му предочио смрт. Он је волео да филозофира, кад остане сам, у тишини, и тад му се чинило, да је он врло озбиљан и дубок човек, и да га на овом свету интересују само важна питања. И сад је непрестано размишљао, хтео је да се заустави на

једној мисли, значајној, која не би личила на друге и која би га руководила у животу, хтео је да створи себи неке принципе, тако да и његов живот буде исто тако озбиљан и дубок, као што је и сам. Ето, добро би било, кад би се и он, старац, одрекао мяса и других сувишних ствари. Дсћи ће пре или после време кад ће људи престати да се узајамно убијају и да убијају животиње, друкчије и не може бити, и он је замишљао то време, и јасно замишљао себе, како живи у миру са свима животињама, и наједном сети се опет свиња, и у глави му се све смути.

— Тако је то, Боже мој, — промрмља он тешко уздишући. — Спавате ли? — упита он.

— Не.

Жмухин се диже с постеље и застаде у вратима на прагу, само у кошуљи, показујући госту своје ноге, жилаве и суве као штапови.

— Ето сад, знате, — поче он: — пронашли су разне телеграфе, телефоне и једном речју разна друга чудеса, али људи нису постали бољи. Кажу, да су у наше доба, пре тридесет до четрдесет година, људи били груби, сурови; али зар и сад није тако? Заиста у моје време се живело без устручавања. Сећам се, на Кавказу, читава четири месеца логоровали смо код једне реке, без икаквог посла, — ја сам тада још био наредник — десио се један догађај, готово читав роман. Баш на обали те речице, знате, где је логоровала наша чета, био је сахрањен један черкески кнез, кога смо ми убили пре извесног времена. И преко ноћи, знате, долазила је његова удовица кнегиња на гроб и плакала. Кука ли кука, јауче ли јауче, и тако нас разжалости да уопште нисмо могли

спавати. Не спавамо једну ноћ, не спавамо другу; па досади нам. И, логички да говоримо, можемо ли заиста да не спавамо, јаво би га знао зашто, да извините за израз. Дохватимо ти ми ту кнегињу, истучемо је — и она престаде да долази. Дабоме. Наравно, сад не постоји више она категорија људи, не туку, чистије живе, и наука има више, али знате, душа је иста, никакве промене. Ето видите, живи овде један спахија код нас, има руднике, знате. Радници му немају пасоше, разне скитнице, који немају куд да се дену. Суботом треба радницима вршити исплату, а да плати неће, знате, жао му пара. Нашао ти он пословођу, исто тако неку скитницу, ма да носи шешир. „Ти, каже му, немој им ништа платити; они ће те тући, каже, и нека те туку, ти трпи, а ја ћу ти зато сваке суботе плаћати по десет рубаља”. Увече у суботу, како је то ред, долазе радници за обрачун; пословођа им вели: „Нема!” Реч по реч, почиње псовка, туча... Бију га, бију, и рукама и ногама — знате, свет од глади подивља, — бију га док се не онесвести, а затим одлазе куд који. Власник наређује да га полију водом, затим му баца десет рубаља, а овај узима, и још је задовољан, јер у суштини не за десет рубаља него и за три би пристао и на вешала. Да... А у понедељак долази нова група радника; долази, нема се куд... У суботу опет иста прича...

Гост се преврте на другу страну, лицем наслону од дивана и промрмља нешто.

— А ево вам други пример, — настави Жмухин. — Једном је овде владала сибирска куга, знате; липсавала је стока, такорећи, као муве, долазили ветери-

нари, строго је било наређено да се липсала стока закопава даље, дубоко у земљу, да се полива кречом и тако даље, знате, на основу науке. Црче и мој коњ. Ја сам га закопао и предузео све мере, самог креча полио сам по њему преко сто шездесет килограма. И шта мислите? Моје делије, знате, моји драги синчићи, преконоћ ти ископају коња, одеру му кожу и продаду је за три рубље. Дабоме. Дакле, људи нису постали бољи, и дакле, ма како хранио вука а он све у шуму гледа. Дабоме. Треба и о томе размислити! А? Шта мислите?

На једној страни кроз прозоре, кроз пукотине од капака, севала је муња. Била је запара пред олују, комарци су уједали, Жмухин је лежао у својој соби и размишљајући, уздисао, стењао и говорио сам са собом: „Да... тако је” — било је немогуће заспати. Негде врло далеко тутњала је грмљавина.

— Спавате ли?

— Не, — одговори гост.

Жмухин се диже и кроз салу и трем, лупајући петама, оде у кујну — да се напије воде.

— Знате, глупост је нешто најгоре на свету, — рече он кад се мало доцније вратио са ведрицом. — Моја Љубов Осиповна клечи и Богу се моли. Моли се сваку ноћ, знате, и до земље се клања, прво да децу пошаље у школу; боји се да не пођу у војску као прости Козаци, и да ће их тамо сабљама тући. Али за школу потребно је пара, а где да их нађем? Могу пoд челом разбити, а кад нема — нема. Друго, моли се јер, знате, свака жена мисли да је најнесрећнија на свету. Ја сам вам искрен човек, и нећу од вас ништа да кријем. Она је из сиромашне поро-

дице, попова кћи, такорећи, из црквењачког звања; оженио сам се њоме кад јој је било седамнаест година, и дали су ми је више зато, што нису имали шта да једу, немаштина, а ја, као што видите, имам земљу, економију и како год узмете, ипак сам официр; ласкало јој је, знате, да се уда за мене. Од првога дана кад смо се венчали, она је плакала, а затим свих двадесет година плаче — очи су јој на мокром месту. И све време седи и мисли, мисли. А нашта мисли, да се питате? Нашта жена може да мисли? Ни-нашта. Ја жену, признајем, не сматрам за човека.

Адвокат се нагло диже и седе.

— Опростите, загушљиво је, — рече он. — Изићи ћу.

Жмухин настави да говори о женама, у трему диже резу, и оба изиђоше. У то време изнад дворишта по небу пловио је пун месец, и на месечини кућа и шупе изгледаху бељи, него дању; и по трави међу црним сенкама пружале су се светле пруге, тако исто беле. Десно, недалеко, видела се степа, изнад ње сијале су звезде — све је било тајанствено, бескрајно далеко, као да гледаш у дубоку провалију; лево, изнад степе наднели се један изнад другог тешки, и као гар црни облаци, који носе непогоду; ивице су им осветљене месечином, и чини ти се, да су тамо брда по врховима покривена белим снегом, тамне шуме, море; сева муња, чује се тиха грмљавина, и чини ти се, да се у брдима борба води...

Око саме куће, мала ноћна сова крешти монотонно: „кукувју, кукувју!”

— Колико је сати? — упита гост.

— Један прошло.

— Како је ипак далеко до сванућа!

Вратише се у кућу и опет легоше. Требало је спавати, и обично пред кишу се тако добро спава, али старац се зажелео узвишених, озбиљних мисли; зажелео се да размишља а не просто да мисли. И он је размишљао, како би било добро, пошто му је смрт близу, душе ради да прекине нерад, који му тако неопажено, не остављајући трага за собом, краде дан за даном, годину за годином; да за себе измисли неко испаштање, на пример, да пешице оде некуд далеко, да се одрекне мяса, као овај млади господин. И он је спет замишљао оно време, кад људи неће више убијати животиње, замишљао га јасно, прецизно, као да је то време сам преживљавао; али му се наједном опет све смеша у глави и све постаде нејасно.

Олуја се разиђе, облаци захватише само крајем, падала је киша и лагано добовала по крову. Жмухин се диже и, стењући од старости, протеже се и погледа у салу. Опази да гост не спава и рече:

— Ми смо на Кавказу, знате, имали једног потпуковника, био је такође вегетаријанац. Није јео месо, никада није ишао у лов, и није дозвољавао војницима да лове рибу. Наравно, ја разумем. Свака животиња треба да живи у слободи, да користи живот; само не разумем, како може свиња да иде куд хоће, без надзора...

Гост се диже и седе. Његово бледо, подбуло лице изражавало је нерасположење и умор; видело се да је измучен, и само благост и душевна доброта сметали су му да и речима изрази своје нерасположење.

— Већ свиће, — рече он благо. — Наредите, молим вас, да ми спреме кола.

— Зашто? Причекајте да престане киша.

— Не, молим вас, — рече гост молећиво и уплашено. — Потребно ми је одмах.

И поче журно да се облачи.

Кад су довели кола, сунце се већ рађало. Киша тек што је престала, облаци су пловили брзо, и на небу се видело све више плаветнила. Доле у барицама плашљиво су се огледали први зраци. Адвокат са својом торбом прође трем да седне у кола, у то време Жмухина, бледа, изгледа, блеђа него јуче, уплакана, гледала је у њега пажљиво, не трепћући, с наивним изразом као у девојчице, и по њеном тужном лицу видело се да му завиди на његовој слободи, — ах, са каквим би она задовољством и сама отишла одавде! — и да би желела да му нешто каже, сигурно да га запита за савет о деци. Како је бедна. То није жена, нити служавка, већ пре, готованка, сирота, ником непотребна рођака, ништавило... Њен муж није престајао да говори, послујући и трчкарајући околу госта, кога је испраћао, а она се као крива плашљиво прибијала уза зид и стално ишчекивала згодан тренутак да отпочне да говори.

— Молим вас, изволите и другипут! — понављао је старац непрестано. — Што је Бог дао, тиме ћемо и услужити, знате!

Гост се журно попе у кола, очигледно, са великим задовољством, као да се бојао да га не задрже. Кола почеше да отскакују, да пиште као јуче, кофа везана позади поче страховито да лупа. Адвокат се осврте на Жмухина с неким нарочитим изразом; из-

гледало је, да је и он, као некад онај геометар, за-
желео да га назове Печењегом или некако друкчије,
али благост је надјачала, он се уздржао и није ни-
шта рекао. Али на капији наједном није више могао
да се уздржи, подиже се па гласно и љутито до-
викну:

— Дојадили сте ми.

И нестале га иза вратница.

Около шупе стајали су Жмухинови синови: стари-
ји је држао пушку, а млађи је у рукама имао сивог
петлића с лепом црвеном крестом. Млађи из све сна-
ге хитну петлића, овај се изви изнад куће и преврте
у ваздуху, као голуб; старији опали, и петлић паде
као камен.

Старац, збуњен, не знајући како да објасни овај
чудни, неочекивани узвик свога госта, полако се
врати у кућу. И ту седећи за столом, размишљао је
дуго о садашњим схватањима, о општем неморалу,
о телеграфу, о телефону, о велосипедима, о томе,
како све то није потребно, умири се постепено, за-
тим се заложи, лагано попи пет чаша чаја и леже
да спава.

НОВИ ЛЕТЊИКОВАЦ

I

На три километра од села Обручанова градио се
огроман мост. Из села, које се налазило на стрмој о-
бали видео се његов решеткасти костур, и кад је ма-
гловито и у тихе зимске дане, кад су његова танка
гвоздена конструкција и сва шума унаоколо били
покривени ињем, он је пружао живописну и чак фан-
тастичну слику. Покаткад је кроз село пролазио у
колима или кочијама инжењер Кучеров, градитељ
моста, пун, плећат и брадат човек, у меком, изгу-
жваном качкету; понекад празником долазили су
одрпанци, који су радили на мосту; они су просили
милостињу, потсмевали се сељанкама и, дешавало
се, да украду понешто... Али и то је било ретко;
обично су дани пролазили тихо и мирно, као да се
уопште није ни градило, и само увече, кад су око
моста гореле ватре, ветар је једва доносио песму
одрпанаца. Понекад се и преко дана чуо тужан ме-
талан звук: дан... дан... дан.

Једном приликом дође инжењеру Кучерову њего-
ва жена. Њој се допале речне обале и диван поглед
на зелену долину са селима, црквама, стадима, и она
поче молити мужа да купи комадић земље и да ту

подигне летњиковац. Муж је послушао. Они су купили двадесет хектара и на високој обали, на ледини подигли су лепу двоспратну кућу са терасом, балконима, с кулом и шиљком на коме се недељом вила застава, — саградише је за неких три месеца, а после су преко целе зиме садили велико дрвеће, и кад настаде пролеће и све унаоколо озелени, нови летњиковац је већ имао стазе, баштован и два радника у белим кецељама радили су око куће, ту је био мали водоскок а стаклена кугла, сијала се тако јако, да се није могло гледати. Имање је већ добило име: Нови летњиковац.

Једнога ведрога, топлог јутра, крајем маја, у Обручаново, тамошњем ковачу Родиону Петрову доведоше два коња на поткивање. Они су из Новог летњиковца. Коњи су били бели као снег, витки, ухрањени и невероватно слични један другоме.

— Прави лабудови! — рече Родион, гледајући у њих са страхопоштовањем.

Његова жена Степанида, деца и унучићи изиђоше на улицу да их виде. Мало помало скупиле се свет. Приђоше Личкови, отац и син, оба голобради од рођења, подбула лица, гологлави. Приђе и Козов, високи суви старац, дуге уске браде, с кукастим штапом; он је стално намигивао својим лукавим очима и иронично се смешкао, као да је нешто знао.

— Само што су бели, и ништа друго? — рече он.
— Стави моје на овас, биће исто тако глатки. У плуг њих, па бичем...

Кочијаш га само погледа презриво, али не рече ни речи. И док су затим у ковачници распиривали ватру, кочијаш је пушио цигарете и причао. Сељаци

дознадоше од њега многе појединости: његови господари су богати; госпођа Јелена Ивановна је пре удаје живела у Москви сиромашно, као гувернанта; она је добра, милостива и радо помаже сиротињу. На новом имању, причао је он, неће се ни орати ни копати, већ живети за своје задовољство, живеће само да се надишу чистог ваздуха. Кад је свршио и натраг повео коње, за њим је ишла гомила деце, пси су лајали, а Козов, гледајући за њима, иронично је намигивао.

— То-обож спахије! — говорио је он. — Сазидали кућу, купили коње, а сами сигурно немају шта да једу. То-бож спахије!

Козов је одмах омрзнуо и ново имање, и беле коње, и урањенога лепотана кочијаша. Био је то индокосан човек, удовац; живео је скучено (није могао да ради, сметала му је некаква болест, коју је он час називао килом, час глистама), новац за издржавање добијао је од сина, који је радио у посластичарници у Харкову, и од раног јутра до увече беспослено је шврљао по обали или по селу, а ако би видео, например, да сељак вози греду или лови рибу, говорио би: „та је греда исушена, трула“, или „кад је овако време риба се не хвата“. Кад је била суша, говорио је да неће бити кише све до мраза, а кад је кишило, онда је говорио да ће сад у пољу све истрнути, и да је све пропало. И уз то је намигивао као да је нешто знао.

Увече, на имању су паљене бенгалске ватре и ракетле, и поред Обручанова пролазила је једрилица са црвеним лампионима. Једнога јутра дође у село

инжењерова жена Јелена Ивановна с малом ћерчицом у кочијама са жутим точковима и тамно-алатастим коњићима; обе, и мати и кћи носиле су велике сламне шешире, савијене на ушима.

Било је то баш у доба ђубрења, и ковач Родион, високи суви старац, гологлав, бос, са вилама преко рамена, стајао је поред својих прљавих и ружних таљига, и збуњено гледао на пон-је, и по лицу му се видало, да пре тога никад није видео тако мале коњиће.

— Допутовала кочијашева жена! — чуо се шапат унаоколо. — Гле, кочијашица допутовала.

Јелена Ивановна је погледала у колибе, као да бира, затим је зауставила коње пред најжалоснијом кровињаром, с чијих је прозорчића вирило безброј дечјих главица — плавих, црних, риђих. Степанида, Родионова жена, дебела старица, истрчала је из колибе, марама јој је спала са седе главе, она је гледала кочије према сунцу, и лице јој се смешкало и мрштило, као да је била слепа.

— Ово твојој деци, — рече Јелена Ивановна и пружи јој три рубље.

Степанида се наједном заплака и поклони до земље; Родион клече такође, показујући при том своју широку, жуту ћелу, и умало што не закачи вилама своју жену. Јелена Ивановна се збуну и врати натраг.

II

Личкови, отац и син, нађоше на својој ливади два теглећа коња, једнога пони-а и главато, алхаузко јуне, и са риђим Валођком, сином ковача Родиона,

догнаше их у село. Дозвали су кмета, скупили сведоке и пошли да процене штету.

— Лепо, ако де! — говорио је Козов, намигујући. — Ако де! Нека сад поиграју инжењери! Мисле да нема суда? Лепо! Треба послати по полицајца, саставити акт!...

— Саставити акт! — понови Валођка.

— Ја то нећу тако оставити! — викао је Личковсин, викао је све јаче и јаче, и од тога, изгледало је да се његово голобрадо лице све више надува. — Каква мода! Ако их пустиш, све ће ливаде да оште-те! Немате права да вређате свет! Нема више кметова!

— Нема више кметова! — понови Валођка.

— Живели смо ми и без моста, — рече Личковотац туробно: — нисмо га тражили, шта ће нам мост? Не треба нам!

— Браћо, православци! То тако не треба оставити!

— Лепо, ако де! — намигивао је Козов. — Нека поиграју сад. То-обож спахије!

Окретоше натраг у село и, док су ишли, Личковсин се стално лупао у груди песницом и викао, и Валођка је такође викао, понављајући његове речи. У селу међутим око раснога јунета и коња сакупила се маса света. Јуне је било збуњено и гледало је испод ока, али наједном обори њушку и потрча, бацајући чивте; Козов се уплаши и замахну штапом на њ и сви прснуше у смех. Затим су стоку закључали и почели да ишчекују.

Увече инжењер је послао за штету пет рубаља, и оба коња, пони и јуне, гладни и жедни вратише се

кући, оборених глава, као кривци, као да су их водили на губилиште.

Пошто добише пет рубаља, Личкови, отац и син, претседник општине и Валођка превезоше се чамцем преко реке и упутише на другу страну у село Крјаково, где је била крчма и тамо су дуго пијанчили. Чуло се како певају и како се млади Личковдере. У селу забринуте жене нису целе ноћи спавале. И Родион није спавао.

— Не ваља, — говорио је он, преврћући се стално у кревету и уздишући. — Наљутиће се господин, па после повуци-потегни... Увредили господина... ох, увредили га, не ваља...

Једном су сељаци и Родион са њима ишли у своју шуму да деле сено, и кад су се враћали кући, среташе инжењера. Био је у црвеној вуненој кошуљи и високим чизмама; за њим је трчао ловачки пас, исплазивши језик.

— Помаже Бог, браћо! — рече он.

Сељаци стадоше и поскидаше капе.

— Ја одавно хоћу да поразговарам с вама, браћо, — настави он. — Ево у чему је ствар. Још од раног пролећа свакидан у моју башту и шуму улази ваша стока. Све је изгажено, свиње су изриле ливаду, кваре градину, а у шуми ми је пропао сав млади насад. С вашим се чобанима не може; кад их замолим они псују. Свакидан имам штете, и ја ништа, не кажњавам вас, не жалим се, међутим ви сте ми отерали коња и јуне, узели пет рубаља. Је ли то лепо? Зар тако раде суседи? — настави он, и глас му је био тако мек, убедљив, и поглед благ. — Зар се тако понашају честити људи? Пре недељу дана неко је у

мојој шуми посекао два храстића. Ви сте ми прекопали пут у Ересњево, и сад морам да обилазим три километра. Зашто ми чините штету на сваком кораку? Шта сам вам учинио ружно, реците заиме Бога? Ја се и моја жена старамо од свег срца да живимо са вама у миру и слози, ми сељаке помажемо колико можемо. Моја је жена добра, срдачна, она ће вам увек радо помоћи, она сања да вам буде од користи, вама и вашој деци. Ви нам за добро враћате зло. Ви нисте, браћо, правични. Промислите о томе. Молим вас, најубедљивије, промислите. Ми се према вама понашамо човечански, па нам и ви истом мером враћајте.

Окрете се и оде. Сељаци постојаше још неко време, ставише капе на главу и пођоше. Родион, који је схватао оно што му се говори не онако како треба, него увек на свој начин, уздахну и рече:

— Треба платити. Платите, вели, браћо, новцем...

До села су ишли ћутке. Дошавши кући, Родион се помоли Богу, изу и седе на клупу поред жене. Он и Степанида, кадгод су били код куће, увек су седели једно до другог, и улицом су ишли заједно, јели су, пили и спавали увек заједно, и што су били старији тим су више волели једно друго. У њиховој колиби било је тескобно, врућина, и свуд су била деца — на поду, прозорима, пећи... Без обзира што је била у годинама, Степанида је још рађала, и сад, гледајући у гомилу деце, тешко је било разабрати која су Родионова, а која Валођкина. Валођкина жена — Лукерија, млада, ружна сељанка, буљавих очију и носа као у птице, месила је тесто у наћвама; Валођка је седео на зиданој пећи, опуштених ногу.

— На путу, око Никитине хељде, овај... инжењер са псом... — поче Родион, кад се одморио, чешући своје слабине и лактове. — Платити, вели треба... Новцем, вели... Новцем или не, тек требало би по десет копејака од куће. Много вређамо господина. Жао ми...

— Живели смо ми и без моста, — рече Валођка, не гледајући ни у кога: — и не треба нам.

— Шта ту! Мост је државни.

— Не треба нам.

— Тебе неће ни питати. Шта ти!

— „Неће ни питати”... — ругао се Валођка. — Немамо ми куд да путујемо, шта ће нам мост? Ако нам треба, прећи ћемо на чамцу.

Неко је с поља јако лупао у прозор, да је изгледало да се цела колиба тресе.

— Је ли Валођка код куће? — зачу се глас Личкова-сина. — Валођка, изиђи, идемо.

Валођка скочи с пећи и поче да тражи свој качкет.

— Не иди, Валођа, — рече Родион бојажљиво. — Не иди с њима, сине. Ти си глуп, као мало дете, неће те они добру научити. Не иди!

— Не иди, сине! — замоли Степанида и поче да трепће, спремајући се да заплаче. — Сигурно те зову у крчму.

— „У крчму”... — ругао се Валођка.

— Опет ћеш се вратити пијан, џукело душманска! — рече Лукерија, гледајући га љутито. — Иди, иди, дабогда изгорео од ракије, сотоно без репа!

— Ћути ти! — викну Валођка.

— Удали ме за будалу, упропастили ме јадну сиротицу, риђа пијанице... — закука Лукерија, бришући лице руком, која је била сва у тесту. — Да те моје очи не виде!

Валођка је ошамари и изиђе.

III

Јелена Ивановна дође у село пешице са својом малом ћерчицом. Оне су се шетале. Била је недеља, и на улици изиђоше жене и девојке у својим шареним хаљинама. Родион и Степанида седели су једно до другог на басамацама, клањали се и осмејкивали Јелени Ивановној и њеној девојчици, већ као знанци. Кроз прозоре гледало је у њих преко десеторо деце; лица су им показивала изненађење и радозналост, чуо се шапат:

— Кочијашица дошла! Кочијашица!

— Добар дан, — рече Јелена Ивановна и застаде; ћутала је неко време, затим упита: — Па како живите?

— Живимо добро, хвала Богу, — одговори журно Родион. — Као што видите, живимо.

— Какав је наш живот! — насмеја се Степанида. — Видите и сами, госпођо, голубице, сиротиња. Породица има четрнаест душа, а зарађују двојица. Ковачи — по занату, а кад доведу коња на поткивање, нема ћумура, нема зашта да купе. Измучила сам се, госпођо, — настави она и насмеја се: — ј-о-ј како сам се измучила!

Јелена Ивановна седе на басамаке, загрли своју девојчицу и замисли се, и девојчица је исто тако, су-

дећи по њеном лицу, мислила нешто невесело; размишљајући она се играла китњастим чипканим сунцобраном, који беше узела из мајчиних руку.

— Сиротиња! — рече Родион. — Брига много, радимо — па нигде краја. Ето, Бог не да кише... Лоше живимо, шта ту.

— У овом животу вама је тешко, — рече Јелена Ивановна: — зато ћете на оном свету бити срећни.

Родион је није разумео, и уместо одговора закашља се у песницу. А Степанида рече:

— Госпођо, голубице, богаташу је и на оном свету добро. Богаташ пали свеће, служи молепствија, даје сиротињи милостињу, а сељак? Нема кад ни да се прекрсти, сам је највећи просјак, где да се брине о свом спасењу. И грехова има много због сиромаштва, од невоље сви као пси лајемо једни на друге, не умемо добру реч рећи, и шта се све не догађа, госпођо, голубице, — сачувај Боже! Не можемо ми имати среће ни на оном, ни на овом свету. Сву су срећу добили богаташи.

Она је говорила радосно; очигледно, давно је навикла да говори о свом тешком животу. И Родион се смешкао; био је задовољан, што је његова стара тако паметна и говорљива.

— То се само тако причињава, да је богаташима лако, — рече Јелена Ивановна. — Сваки човек има своју невољу. Ето, ја и мој муж, нисмо сиромашни, имамо пара, али зар смо ми срећни? Ја сам још млада а већ имам четворо деце; деца су стално болесна, и ја сам болесна, непрестано се лечим.

— А од чега си болесна? — упита Родион.

— Од женске болести. Немам сна, главобоља ми не да мира... Ето, ја седим, причам, а глава ми је тешка, осећам слабост у целом телу, ја бих приста-
ла на најтежи посао, само да не буде овако. И душа ми је немирна. Стално се плашим за децу, за мужа. Свака породица има неку своју невољу, па је имамо и ми. Ја нисам племићкиња. Мој је дед био прост сељак, отац ми је трговао у Москви, и такође био прост човек. А родитељи мога мужа су угледни и богати. Они нису желели да се он ожени мноме, он није послушао, посвађао се са њима, и ето они нам и данас не праштају. То мога мужа вређа, узбуђује, увек је узнемирен; он своју мајку воли, много воли. Зато се и бринем. Душа ме боли.

Око Родионове колибе већ су стајали сељаци и сељанке и слушали. Приђе и Козов и стаде, тресући својом дугом уском брадицом. Приђоше и Личкови, отац и син.

— Па и то да речем, не може човек бити срећан и задовољан, ако не осећа да је на своме месту, — настави Јелена Ивановна. — Сваки од нас има свој правац, сваки од нас ради, и зна зашто ради; мој муж гради мостове, једном речју, сваки има своје место. А ја? Ја само идем. Ја немам свога правца, ја не радим и осећам се као туђа. Све ја то причам, да не судите само по спољашности; ако је човек богато одевен и има пара, то још не значи, да је задовољан својим животом.

Она се диже да иде и ухвати кћер за руку.

— Мени се овде код вас много свиђа, — рече она и осмехну се, и по том слабом, бојажљивом осмејку, могло се видети, да она заиста није здрава, да је

млада и лепа. Имала је бледо, сувоњаво лице, тамне обрве и плаву косу. И девојчица је била иста таква, као мајка, сувоњава, плавокоса и танка. Мирисали су на парфем.

— И река ми се свиђа, и шума, и село... — настави Јелена Ивановна. — Овде бих могла провести сав свој живот, и чини ми се да бих оздравила и нашла своје место. Ја желим, страшно желим, да вам помажем, да вам будем од користи, да вам будем блиска. Ја знам да ви оскудевате, а оно што не знам, осећам, погађам срцем. Ја сам болесна, слабачка, и ја, можда, већ не могу да променим свој живот, онако како бих хтела. Али, ја имам децу и трудићу се да их васпитам тако, да навикну на вас, да вас заволе. Ја ћу им непрестано уливати, да њихов живот не припада само њима, него вама. Само вас најубедљивије молим, верујте нам, живите са нама у слози. Мој је муж добар човек. Не узбуђујте га, не љутите. Он је осетљив на сваку ситницу, а јуче је, например, ваша стока била у нашој башти, и неко од ваших сломио је ограду на нашем пчелињаку, и такав ваш однос према нама доводи мога мужа у очајање. Молим вас, — настави она молећивим гласом и скрсти руке на груди: — молим вас, будите нам добри суседи, живимо у миру. Зар се не каже, да је лош мир бољи од добре свађе, не купи имање, купи суседа. Понављам вам: мој је муж добар човек; ако све буде у реду, обећавам вам, да ћемо учинити све што је до нас; поправићемо путеве, подићи ћемо школу. Обећавам вам.

— Овај, наравно, покорно вам захваљујемо, госпођо, — рече Личков-отац, гледајући у земљу: — ви

сте образовани, ви боље знате. Само, ето, у Ересње-ву Варонов, богати сељак, исто тако обећао да подигне школу, исто тако нам је говорио, ја ћу вам, па ја ћу вам, и подигао само зидове па оставио, а сељаке су после натерали да направе кров и да сврше, хиљаду рубаља је отишло. Варонову ништа, он само браду глади, а сељацима некако није право.

— То је био гавран, а сад чавка долетела, — рече Козов и намигну.

Зачу се смех.

— Не треба нама школа, — рече туробно Валођка. — Наша деца иду у Петровскоје, и нека иду. Не тражимо.

Јелена Ивановна се наједном некако збуну, побледе, малакса, сва се скупиле, као да су је дотакли нечим грубим, и пође, не рекавши ни речи. Ишла је све брже и брже, не осврћући се.

— Госпођо! — викну је Родион, идући за њом. — Госпођо, стани, нешто ћу ти рећи.

Он је ишао за њима, гологлав и тихо говорио, као да тражи милостињу.

— Госпођо! Стани, нешто ћу ти рећи.

Изиђоше из села и Јелена Ивановна се заустави у хладу једне старе оскоруше, поред нечијих кола.

— Не љути се, госпођо, — рече Родион. — Шта ту има! Притрпи. Притрпи годину-две. Кад будеш живела овде и притрпиш се све ће да се уреди. Народ је наш добар, миран... говорим ти као пред Богом. Не гледај на Козова и на Личкове, и на Валођку не гледај, он ми је луцкаст: ко шта први каже, тога и слуша. Остали су добар свет, ћуте... Понеко би, знаш, и рад био да каже коју реч, а не може.

Душу има, савест има, а језика нема. Не љути се... притрпи... Шта ту!

Јелена Ивановна је посматрала широку, мирну реку, мислила на нешто и сузе су јој текле низ образе. Родиона су збуњивале те сузе, замало па да се и он заплаче.

— Немој... — мрмљао је он. — Притрпи годину-две. Може и школа, и путеве може, само не одмах... Хоћеш да ти кажем пример: да на овом брежуљку посејеш жито, треба прво да га искрчиш, да покупиш све камење, па затим да поореш, пази па пази... Тако и народ — пази га па пази, док га не победиш.

Од Родионове колибе издвоји се гомила и крете низ улицу, на ону страну, ка оскоруши. Запеваше, засвира хармоника. Прилазили су ближе, све ближе...

— Мама, хајдемо одавде! — рече девојчица, бледа, приљубљујући се уз мајку и дрхтећи целим телом. — Хајдемо, мама!

— Куда?

— У Москву... Хајдемо, мама!

Девојчица се заплака. Родион се сасвим збуни, лице му се необично озноји. Он извади из џепа краставац, мали, криви, као полумесец, сав у мрвицама од ражи, и поче га туткати девојчици у руке.

— На, на... — поче да муца он, мрштећи се сурово. — Узми краставче, поједи... Не ваља да плачеш, мама ће те истући... потужиће се код куће оцу... На, на...

Оне кретоше даље, а он је ишао иза њих, желећи да им каже нешто пријатно, убедљиво. И видећи, да су обе обузете својим мислима и својом невољом, да

га не запажају, он застаде и, заклонивши очи од сунца, гледао је за њима, дуго, док нису нестале у својој шуми.

IV

Инжењер је, по свој прилици, постао нервозан, ситан, и у свакој ситници видео је крађу или покушај крађе. И дан и ноћ вратнице на његовој кући биле су закључане, а преко ноћ у парку су стражарила два чувара и лупали у даску, и из Обручанова никога више нису узимали под надницу. Као у инат неко (од сељака или одрпанаца, није се могло утврдити ко) беше скинуо са кола нове точкове и заменио их старим, затим, нешто доцније, украдоше две узде и кљешта, па су чак и у селу почели да гунђају. Говорили су да треба претрести Личкове и Валођку, и онда се кљешта и узде нађоше у инжењеровом парку испод оgrade: неко их је био подтурио.

Једном се опет враћали из шуме у групи и на путу сretoше инжењера. Он стаде и, не назвавши им бога, гледајући љутито час једног час другог, поче:

— Ја сам молио да не берете печурке по моме парку и око дворишта, да то оставите мојој жени и деци, а ваше девојке дођу у зору, па после не остане ниједне. Молио вас или не — свеједно. Видим да су молбе, пажња, уверавања, узалуд.

Његов љутит поглед застаде на Родиону, и он настави:

— Ја и моја жена смо се понашали према вама као према људима, као према себи равнима, а ви? Ма, шта да говорим! Свршиће се, вероватно тиме, да ћемо вас омрзнути. Друго ништа не остаје!

И савладавши се, да се не разгневи и не каже још нешто, он се окрете и пође даље.

Дошавши кући, Родион се помоли Богу, изу и седе на клупу крај жене.

— Да... — поче он одморивши се. — Идемо ми сад, кад господин Кучеров нама на сусрет... Да... видео сам девојке у зору... Зашто, вели, не донесу печурака... жени, вели, и деци. А затим гледа у мене и вели: ја и моја жена ћемо те, вели, намрзнути. Хтео сам да му се поклоним до земље, али се збуних... Дај им Боже здравља... Бог нека их види...

Степанида се прекрсти и уздахну.

— Господа су добра, проста... — настави Родион. — „Омрзнућу”... — пред свима је рекао. Под старост и... али ништа... Вечно би за њих молио Бога... Пресвета Богородице, дај им...

На Крстов дан, 14 септембра славила је црква. Личкови, отац и син, још изјутра прешли су на ону страну и вратили се о ручку пијани; дуго су ходали по селу, час певали, час псовали погрдним речима, затим се потукоше и упутише на имање да се жале. Испрва уђе у двориште Личков-отац са дугим јасиковим штапом у рукама; неодлучно застаде и скиде капу. Баш у то време на тераси седео је инжењер са породицом и пио чај.

— Шта хоћеш? — викну инжењер.

— Ваше високоблагородство, господине... — поче Личков и заплака се. — Учините Божанску милост, заштитите ме... Нема ми живота од сина... Упропастио ме син, бије ме... ваше високоблагородство...

Уђе и Личков-син, гологлав, исто тако са штапом; он застаде и упери пијан, бесмислен поглед у терасу.

— Није мој посао да вас расправљам, — рече инжењер. — Иди среском начелнику или полицајском приставу.

— Био сам свуда... подносио молбу... — рече Личков-отац и закука. — Куда сад да идем? Значи, да он сад може да ме убије? Значи да он све може? Зар оца? Оца?

Он диже штап и удари сина по глави; овај диже свој штап и удари старца посред ћеле, тако да штап чак отскочи. Личков-отац и не помаче се, опет удари сина, и опет по глави. Тако су они стајали и ударили један другог по глави, и то није личило на тучу, него пре на неку игру. А пред вратницама стајала је гомила сељака и сељанки и ћутке гледала у двориште, сва су лица била озбиљна. То су сељаци били дошли да честитају празник али, кад су угледали Личкове, постидеше се и нису хтели да уђу у двориште.

Сутрадан ујутру отпутовала је Јелена Ивановна са децом у Москву. Пронео се глас да инжењер продаје своје имање...

V

На мост су давно навикли, и већ је било тешко замислити реку на томе месту без моста. Гомила отпадака, која је била остала од градње, давно је зарасла у траву, на одрпанце заборавише, и уместо „дубинушке” чује се сад скоро сваког сата хука воза, који је пролазио.

Нови летњиковац је одавно продат; сад припада неком чиновнику, који празником долази овамо из

града са породицом, пије на тераси чај, и затим се враћа натраг у град. На капи носи кокарду, говори и кашље као важна личност, ма да има звање секретара суда, и кад га сељаци поздрављају, он им не одговара:

У Обручанову сви су остарили; Козов је умро, у Родионовој колиби је још више деце, Валођка има дугачку, риђу браду. Живе сиротињски као и пре.

Рано у пролеће обручановски сељаци стружу дрва око станице. После рада враћају се кући, иду полако, један за другим; широке тестере савијају им се на раменима, одблескује на њима сунце. На обали у цбуњу певају славуји, у висини цвркућу шеве. У Новом летњиковцу је тихо, нема ни душе, само злаћани голубови, злаћани зато што их обасјава сунце, лете изнад куће. Сви, — и Родион, и оба Личкова, и Валођка, — сећају се белих коња, малих пони-а, ватромета, чамца са лампионима, сећају се инжењерове жене, како је лепа, нагиздана, долазила у село и тако љубазно разговарала. И све то као да није ни било. Све, као сан или као бајка.

Корачају они ногу пред ногу, уморни, и мисле...

У њиховом селу, мисле они, свет је добар, миран, разуман, боји се Бога, и Јелена Ивановна је исто тако смирена, добра и кротка, било је тако жалосно кад је човек гледа, али зашто они нису могли да се сложе, него су се разишли као непријатељи? Каква је то била магла, која је заклањала од очију најважније, а само су се виделе штете, узде, кљешта и све оне ситнице, које се сад при сећању чине ништавним? Зашто са новим господарем живе у миру, а са инжењером се нису слагали?

Не знајући шта да одговоре себи на та питања, сви ћуте, и само Валођка мрмља.

— Шта је? — пита Родион.

— Живели смо без моста... — каже Валођка тужно. — Живели смо без моста и нисмо га тражили... и није нам потребан.

Нико му не одговара, ћутке иду даље, оборених глава.

НА ТАРНИЦАМА

Кренули су из града изјутра у пола девет.

Пут је био сув, дивно априлско сунце необично је пекло, а у јаругама и у шуми било је снега. Још до скоро трајала је жестока, тамна и дуга зима, пролеће је дошло одједном, али за Марију Васиљевну, која је сад седела на колима, ни топлота, ни уморне, прозрачне шуме, угрејане дахом пролећа, ни црна јата, која су летела у пољу изнад огромних бара, сличних језерима, ни ово небо, дивно, бескрајно, куда би, изгледа, тако радо пошао, нису представљали ништа ново ни занимљиво. Ево, тринаест је година, откако је она учитељица, и за све те године, не можеш избројати, колико је пута она ишла у град по плату; било пролеће као сад, или кишовито јесење вече, или зима, — њој је блио свеједно, увек је желела само једно: да што пре стигне.

Она је имала осећање, да је у тим крајевима већ поодавно живела, пре сто година, и чинило јој се, да на том путу од града до њене школе, познаје сваки камен, свако дрво. Ту се налазила њена прошлост и њена садашњост; и друкчију будућност она није могла замислити, до само школу, пут до града и на-траг, па опет школа, па опет пут...

Своје прошлости, пре него што је постала учитељица, одвикла је да се сећа — готово ју је била заборавила. Некада је имала оца и мајку; живели су у Москви, око Црвене капије, у великом стану, али од целог тог живота, остало јој је у сећању нешто мутно и расплинато, као сан. Отац јој умре, кад је имала десет година, затим ускоро умре јој и мајка... Имала је брата официра, са којим се прво дописивала, затим брат престаде да одговара на писма, одвикао се. Од некадашњих ствари сачувала је само мајкину слику, али од влаге у школи и она потамне, и сад се ништа није видело сем косе и обрва.

Кад су прешли три километра, старац Семјон, који је терао коње, окрете се и рече:

— А у граду су затворили некаквог чиновника. Експедирали га. Тобож, круже гласови, да је у Москви са Немцима убио претседника општине Алексејева.

— Ко ти је то причао?

— У крчми код Ивана Јонова, читали су у новинама.

И опет су на дуже заћутали. Марија Васиљевна је мислила на своју школу, на скорашње испите, како ће она извести четири дечка и једну девојчицу. И баш у време кад је мислила на испите, прстиже је спахија Ханов у четворопрегу, онај исти, који је прошле године био код ње на испитима. Достигавши је, познаде је и јави јој се.

— Добар дан! — рече јој. — Идете кући?

Тај Ханов био је човек од својих четрдесет година, изнурена лица и трома израза, био је почео приметно да стари, али је још био леп и свиђао се

женама. Становао је на свом великом имању, сам, није био нигде у служби, и за њега се говорило, да код куће ништа не ради, само се шета тамо-амо и звиждуће, или игра шаха са својим старим лакејем. Исто се тако за њега говорило, да много пије. У ствари, прошле године на испитима, чак су хартије које је био донео собом, мирисале на парфем и вино. Тад је био одевен све у ново, и Марији Васиљевној се врло свиђао, седећи крај њега, она се непрестано збуњивала. Била је навикла да јој ревизори буду хладни, разложни људи, а овај се није сећао ниједне молитве, и није знао шта да пита, био је невероватно учтив и деликатан, и давао само петице.

— Идем Баквисту, — настави он, обраћајући се Марији Васиљевној: — али, кажу, да није код куће?

Са друма скретоше на сеоски пут: напред Ханов, Семјон за њим. Четворопрег је ишао ходом, једва извлачећи из блата тешке кочије. Семјон је лавирао, обилазећи пут час узвишицама, час ливадам, често је устајао с кола и помагао коњу. Марија Васиљевна је мислила све време на школу, о томе, какав ће бити задатак на испиту — тежак или лак. Љутила се на среску управу, у којој јуче није никога затекла. Какав неред! Ето већ две године како моли да отпусте фамулуза, који ништа не ради, груб је према њој и бије ђаке, али је нико не слуша. Претседника не може да затекне у канцеларији, а ако га и затекне, он говори са сузама у очима да нема времена; инспектор обилази школу једанпут у три године и ништа се не разуме у посао, јер је пре тога служио на трошарини и место инспектора добио је протекцијом; школски савет ретко се окупља, нити

се зна где се окупља; школски управитељ је сељак, полуписмен, власник кожарске фабрике, глуп, груб, у великом пријатељству са фамулузом, — и Бог зна, коме да се обрати тужбом и за информације...

„Он је збиља леп”, — помисли она погледавши Ханова.

А пут је био све гори и гори... Уђоше у шуму. Ту се није могло обилазити, дубоке су бразде од кола, и кроз њих тече и жубори вода. А бодљикаве гране шибају по лицу.

— Какав је ово пут? — рече Ханов и насмеја се.

Учитељица је гледала у њега и није могла да схвати: зашто овај особењак живи овде? Шта може да му пружи овде, у овој пустињи, блату и досади његов новац, интересантна спољашност и лепо васпитање? Живот му не даје никаквих преимућстава и, исто онако као Семјон, иде кораком и трпи исто такве незгоде. Зашто живи овде, кад има могућности да живи у Петрограду, или у иностранству? И шта би њему, богатом човеку, стајало, да од овога рђавог пута начини добар, да се тако не мучи и не гледа ово очајање на лицима кочијаша и Семјона; али он се само смеје, и види се, да му је свеједно, и да бољи живот не тражи. Он је добар, мекан, наиван, и не схвата овај груби живот, не познаје га, исто онако, као што на испитима није знао молитве. Школама поклања само глобусе и искрено верује да је користан човек и угледан јаван радник на народном просвећивању. А коме су потребни ти глобуси?

— Држи се, Васиљевна! — рече Семјон.

Кола се јако нагоше — замало да се преврну; на ноге Марије Васиљевне навали се нешто тешко —

њени пакети. Стрм је успон уз брдо, по глини; ту у вијугавим јаругама теку шумно поточићи, вода као да је излокала пут — како ту да се иде! Фркћу коњи, Ханов сиђе из кочије и пође ивицом пута у свом дугачком капуту. Врућина му је.

— Какав је ово пут, а? — рече он опет и насмеја се. — Овако се лако ломе кочије.

— А ко вас тера да по овом времену путујете! — рече Семјон опором. — Што нисте остали код куће.

— Досадно је, деко, код куће. Не волим да седим код куће.

Поред старога Семјона, он је изгледао витак и бодар, али у ходу му је било нешто тако, једва приметно, што га је издавало за створење отровано, слабо, одређено да пропадне. И збиља у шуми се наједном осети на вино. Марија Васиљевна се уплаши, зажали овога човека који је прпадао не знајући зашто, и њој паде на ум, да је она његова жена или сестра, она би чини ми се дала цео свој живот, да га спасе од пропасти. Да буде његова жена? Живот је тако удешен, да он живи на свом великом имању сам, она у забаченом селу сама, али зашто, чак помисао да би он и она могли бити блиски и једнаки, чини се немогућом и неумесном. У суштини цео је живот изграђен, и људски су се односи тако несхватљиво компликовали, да, чим помислиш, страва те хвата и срце ти застаје.

„И несхватљиво је, — мислила је она: — зашто Бог лепоту, срдечност, тужне и миле очи, даје слабим, несрећним, непотребним људима, и зашто се они тако свиђају.”

— Ми овде скрећемо десно, — рече Ханов, седајући у кочије. — Збогом! Желим вам сваку срећу!

И она је опет мислила на своје ученике, на испите, на фамулуза, на школски одбор; и кад је ветар доносио с десне стране хуку од кочија, које се удаљавале, те су се мисли мешале с другима. Она је желела да мисли на лепе очи, на љубав, на срећу, које никад неће бити...

Бити жена? Ујутру хладно, нема ко да подложи, фамулуз некуд отишао; ученици долазе зором, нанесу снега и блата, лармају; све је тако неудобно и непријатно. Стан се састоји од једне собе, која је у исто време и кујна. После часова свакидан је боли глава, после ручка има горушицу. Треба скупљати новац од ученика за дрва, за фамулуза и давати их тотору, а затим молити тог урањеног, дрског сељака, да побогу, пошаље дрва. А ноћу сања испите, сељаке, снежне наносе. Од таквог живота она је остарила, огрубела, поружњала, постала настрана и незграпна, као да је испуњена оловом, и свега се плаши, а у присуству члана управе или тотора устаје и не сме да седне, а кад говори о некоме од њих, изражава се с поштовањем „они”. И никоме се она не свиђа, живот тече досадно, без пажње, без пријатеља, без интересантних познанстава. Какав би то био очај, кад би се она, у њеном положају, заљубила!

— Држи се, Васиљевна!

Опет стрма узбрдица...

Отишла је у учитељице због немаштине, не осећајући за то склоности; и никада она није мислила о склоности, о потреби просвећивања, увек јој се чинило да у њеном послу нису главни ђаци, није глав-

на просвета, већ испити. Па кад и да размишља о склоности, о потреби просвећивања? Учитељи, сиромашни лекари, лекарски помоћници, због великог посла, немају чак задовољство ни да мисле да они служе идеји, народу, јер им је стално глава пуна мисли о насушном хлебу, о дрвима, рђавим путевима и болестима. Живот је тежак, неинтересантан, и дуго га може поднети само ћутљива, теглећа марва, као ова Марија Васиљевна; а они живахни, нервозни, осетљиви, који причају о својој склоности, о служењу идеји, брзо се заморе и оставе посао.

Семјон је пробирао како да прође сувљим путем и пречицом, негде ливадам, негде заобилазећи колибе; али овде, не пуштају сељаци, тамо је попова земља, нема пролаза, онде опет Иван Јонов купио од спахије комад земље и оградио га ровом. Сваки час се враћао.

Стигоше у Доњи град. Око крчме, на нађубреној земљи, под којом је још био снег, стајале су таљиге, које су носиле велике боце петролеума. Крчма је била пуна света, све саме кириције, заударало је на ракију, дуван и овчију кожу. Гласно се разговарало и врата на шаркама лупала су свакичас. С ону страну зида, у дућанчету непрекидно је свирала хармоника. Марија Васиљевна је седела и пила чај, а за суседним столом загрејани чајем и кафанском запаром сељаци су пили ракију и пиво.

— Слушај, Кузмо! — чули су се гласови у исто време. — Шта има тамо! Господе благослови! Иване Дементјеићу, то ти ја могу! Гледај рођаче!

Сељак омалена раста, црне брадице, рошав, већ

одавно пијан, наједном се нечему зачуди и ружно опсова.

— Шта псујеш тамо? Ти! — одазва се љутито Семјон, који је седео далеко по страни. — Зар не видиш госпођицу!

— Госпођица... — ругао се неко у другом углу. — Врана свињска!

— Ми ништа... — збуни се омалени сељак. — Опростите. Ми за свој грош, а госпођица за свој... Дobar дан!

— Dobar дан, — одговори учитељица.

— И много вам захваљујемо.

Марија Васиљевна је пила чај са задовољством, и постајући сама зајапурена, као сељаци, опет мислила на дрва, на фамулуза...

— Стој, рођаче! — чуло се са суседног стола. — Учитељица из Вјазовја... познајемо је! Dобра госпођица.

— Честита!

Врата су лупала стално, једни су улазили, други излазили. Марија Васиљевна је седела и мислила све о једном истом, а хармоника с ону страну зида стално је свирала, свирала. Сунчане сенке биле су прво на поду, затим пређоше на клупу, на зид и најзад нестадоше; дакле, било је већ подне. Сељаци за суседним столом почеше да се спремају на пут. Омалени сељак, тетурајући се помало, приђе Марији Васиљевној и пружи јој руку; други поводећи се за њим исто тако пружише руке здравећи се и изиђоше један за другим, и врата запишташе и залупише се девет пута.

— Спремај се, Васиљевна! — довикну Семјон.

Кретоше. И опет све ходом.

— Ту скоро зидали су школу ту, у њиховом Доњем граду, — рече Семјон, окрећући се њој. — Шта је било чуда!

— А шта!

— Тобож претседник стрпао себи хиљаду у џеп, тутор исто тако хиљаду, а учитељ пет стотина.

— Па цела школа стаје хиљаду. Није лепо прљати руке, деко. Све су то глупости.

— Ја не знам... Шта вели народ, то и ја.

Али било је јасно да Семјон не верује учитељици. Сељаци јој нису веровали; они су увек мислили, да она прима одвећ велику плату — двадесет и једну рубљу месечно (доста би било и пет), и да од новца што скупља од ђака за дрва и за фамулуза, већи део задржава за себе. Тутор је мислио исто снако као и сељаци, и сам је нешто мало зарађивао на дрвима, а за своје туторство примао је од сељака плату, кришом од власти.

Хвала Богу, шуму су прошли, и сад до самога Вјазовја је равно поље. Мало је остало: да пређу реку, затим железничку пругу, па су у Вјазовју.

— Куд ћеш тамо? — упита Марија Васиљевна Семјона. — Вози правим путем на мост.

— Зашто? Проћи ћемо и ту. Није много глиба.

— Пази да не удавиш коња.

— Шта?

— И Ханов је пошао на мост, — рече Марија Васиљевна, угледавши далеко десно четворопрег. — То је, чини ми се, он?

— Он је. Мора да није затекао Баквиста. Баш је

шмокљан, Господе Боже, онуда пошао, и зашто, окуда је за читава три километра ближе.

Приђоше реци. Лети је то била мала речица, коју је лако било прећи на газу, и која би обично пресушила у августу, сад у доба великих вода, била је то река широка око шест хвати, брза, мутна, хладна; на обали уз саму воду видео се свеж траг кола, — дакле, ту је прелаз.

— Напред! — викну Семјон љутито и узнемирено, затежући јако узде и замахујући лактовима, као тица крилима. — Напред!

Коњ уђе у воду до трбуха и стаде, али се одмах затим поново крете, напрежући снагу, и Марија Васиљевна осети у ногама оштру хладноћу.

— Напред! — викну она устајући. — Напред! Изиђоше на обалу.

— Гле ти сад, шта ли му је то, Боже мој, — мрмљао је Семјон, поправљајући амове. — Баш је проклетство са том самоуправом...

Каљаче и ципеле биле су јој пуне воде, доњи део хаљине и капута и један рукав били су јој влажни и с њих је цурило; шећер и брашно били су исто тако наквашени — и то је било најгоре, и Марија Васиљевна само је тапшала рукама у очајању и говорила:

— Ох, Семјоне, Семјоне!... Ала си ти, заиста!...

На железничкој прузи била је спуштена брана: са станице се кренуо брзи воз. Марија Васиљевна стајала је крај прелаза, чекала да он прође и дрхтала целим телом од зиме. Већ се видело Вјазовје — школа са зеленим кровом и црква, на којој се блистали крстови на вечерњем сунцу; сијали су се и прозори на станици, а из локомотиве се дизао ружичасти

дим... И њој се чинило, да стално дршће од хладноће.

Ето воза; прозори су се блистали као крстови на цркви, да су очи болеле. На платформи једнога од вагона прве класе стајала је једна дама, и Марија Васиљевна погледа је летимице: мајка! Каква сличност! И њена мајка имала је исто тако бујну косу, исто такво чело, држање главе. И она живо, невероватно јасно, први пут за тринаест година, замисли своју мајку, оца, брата, стан у Москви, аквариум са рибицама и све до последње ситнице; одједном је зачула свирање на клавиру, очев глас, осетила се, као некад, млада, лепа, лепо одевена, у светлој и топлој соби, у породичном кругу; осећање радости и среће одједном је обузе, она стеже своје слепоочнице од одушевљења и узвикну нежно и молећиво:

— Мама!

И заплака се, ни сама не знајући зашто. У то време стиже у четворопрегу Ханов, и она, видећи га, замисли срећу, какве никад није било, и, смешкајући се, климала му је главом као блиска, равна њему, и чинило јој се, да на небу, и свуда у прозорима, сија њена срећа, њен триумф. Отац и мајка јој нису живи, она није никада била учитељица, све је то дуг, тежак, чудан сан, из кога се она сад пробудила...

— Пењи се, Васиљевна!

И наједном свега нестале. Полако се дизала брана. Марија Васиљевна, дршћући, укочена од хладноће, седе у тарнице. Четворопрег пређе пругу, за њим Семјон. Стражар на прелазу скиде капу.

— Ето и Вјазовја. Стигли смо.

СЕЉАЦИ

I

Келнер у московском хотелу „Словенски базар” Николај Чикиљдјејев разболео се. Ноге му се почеше одузимати и ход му се промени, тако, да кад је једном ишао ходником, спотаче се и паде заједно са служавником, на коме је носио шунку с грашком. Морао је да напусти место. Што је имао новаца, свог и жениног, потреси на лечење, за издржавање није више имао, досади му се без посла, и он одлучи да свакако треба ићи својој кући, на село. Код куће је и боловати лакше и живети јевтиније; а и не вели се узалуд: код куће и зидови помажу.

У своје Жуково стиже увече. У успоменама из детињства, домаће му је огњиште изгледало светло, удобно и пријатно, и сад кад је ушао у колибу, он се готово уплаши: тако је било мрачно, тескобно и прљаво. Његова жена Олга и кћер Саша, које беху допутовале с њим гледале су зачуђено у велику прљаву пећ, која је заузимала готово половину собе, тамну од чађи и мува. Толиких мува! Пећ се накривила, греде у зидовима лежале су накриво, и изгледало је, да ће се колиба овог тренутка срушити. У предњем углу, крај икона, биле су излепљене ети-

кете са боца и исечци из новина — то беше уместо слика. Сиротиња, сиротиња! Од одраслих нико није био код куће, сви су жњели. На пећи седела је девојчица од осам година, плавокоса, неумивена, равнодушна; она их и не погледа кад уђоше. Доле, бела мачка чешала се о ватраљ.

— Мац, мац! — викну јој Саша. — Мац!

— Не чује, — рече девојчица. — Оглувела је.

— Зашто?

— Онако. Од батина.

Николај и Олга одмах су схватили како се ту живи, али једно другом не рекоше ништа; ћутке су спустили пртљаг и ћутке изишли на сокак. Њихова је колиба била трећа од краја, и изгледала је најбеднија, најстарија; и друга је била иста таква, а крајња је имала лимен кров и завесе на прозорима. Та колиба није била ограђена, стајала је одвојено и у њој се налазила крчма. Колибе су се низале у једном реду, и цело село, тихо и замишљено, са врбама, зовом и оскорушама у двориштима имало је пристојан изглед.

Иза сеоских кућа спуштала се падина која је водила на реку, јако стрма, тако да је из глине овде-онде штрчало огромно камење. По обронку, око тог камења и јама, које беху ископали грнчари, вијугале су стазице, лежале су разбацане читаве гомиле разбијеног посуђа, мрког и црвенкастог, а тамо доле пружала се широка, равна, зелена ливада, већ покошена, по којој је сад тумарало сеоско стадо. Река беше удаљена километар од села, кривудава, са дивним кудравим обалама, а на другој страни опет — пространа ливада, стадо, дугачак низ белих гусака,

затим исто онако, као и с ове стране оштра падина, а горе, на врху, село са петоглавом црквом и мало даље господска кућа.

— Лепо је овде код вас! — рече Олга, крстећи се према цркви. — Боже, ала је простор!

Баш у тај мах зазвонише за вечерње (било је уочи недеље). Две мале девојчице, које су доле вукле ведрицу воде, освртоше се цркви, да чују како звони.

— Сад се у „Словенском базару” руча... — рече Николај сањалачки.

Седећи на самој ивици обронка, Николај и Олга видеше како залази сунце, како се небо, златно и крваво, огледа у реци, у прозорима цркве, у целом ваздуху, нежном, спокојном, невероватно чистом, какав никад не бива у Москви. А кад сунце зађе, блејући и мучући прође стадо, долетеше с оне стране гуске, — и све се смири, тиха светлост ишчезе у ваздуху и брзо поче да се спушта вечерњи сумрак.

За то време вратише се стари, Николајев отац и мајка, суви, погрбљени, крезуби, обоје истога раста. Дођоше и жене — снахе, Марија и Фјокла, које су радиле с ону страну реке код спахије. Марија, жена брата Кирјака, имала је шесторо деце, а Фјокла, жена брата Дениса, који је био отишао у војску — двоје; и кад је Николај ушао у колибу и угледао целу породицу, сва та велика и мала бића, како се мичу на креветима од дасака, у колевкама и свим ћошковима, и кад је видео како старац и жене халапљиво једу црни хлеб, умачући га у воду, схватио је да је узалуд долазио овамо, болестан, без пара, па још са породицом, — узалуд!

— А куд је брат Кирјак? — упита он, кад су се поздрављали.

— Чувар је код трговца? — одговори отац: — у шуми. Није лош човек, али много воли да повуче.

— Није домаћин! — рече старица кроз сузе. — Наши су људи очајни, не носе у кућу, него износе из ње. И Кирјак пије, старац исто тако, шта да кријем, зна само да иде у крчму. Разгневила се Царица Небеска.

У част гостију изнесе самовар. Чај је мирисао на рибу, шећер био изгрицкан и прљав, по хлебу и посућу трчкарале су бубашвабе; гадно је било пити, и разговор је био гадан — све о немаштини и болестима. Али нису стигли да попију ни по чашу, кад се из дворишта зачу гласна, отегнута пијана вика:

— Ма-ари-ја!

— Чини ми се, Кирјак иде, — рече старац: — ми о њему а он на врата.

Сви ућуташе. И мало доцније, опет исти груб и отегнут узвик, као испод земље:

— Ма-ари-ја!

Марија, старија снаха, побледе и приби се уз пећ, чудно је некако било видети на лицу те плећате, снажне и ружне жене, израз страха. Њена кћер, она иста девојчица која је седела на зиданој пећи и изгледала равнодушна, одједном гласно заплака.

— Шта ти је колеро? — викну на њу Фјокла, лепа сељанка, исто тако снажна и широка у раменима. — Неће те убити!

Николај дознаде од старца, да се Марија плашила да живи у шуми с Кирјаком и да он, кадгод је био

пијан, увек је долазио по њу, лармао и немилосрдно је тукао.

— Ма-ри-ја! — зачу се узвик код самих врата.

— Браните ме, тако вам Бога, мили моји, — зашишта Марија, дишући тако, као да је спуштају у необично ладну воду: — браните ме, мили моји...

Заплакаше сва деца, колико их је год било у колиби, и гледајући у њих, заплака се и Саша. Зачу се пијани кашаљ и у колибу уђе високи, црнобради сељак у шубари, и зато што се, на врло слабој светлости није видело његово лице, — страшан. Био је то Кирјак. Приђе жени, замахну и удари је песницом по лицу, она чак не писну, збуњена ударцем само чучну и одмах јој из носа лину крв.

— Баш је срамота, срамота, — мрмљао је старац, пењући се на пећ: — пред гостима! Баш је греота!

А стара је седела ћутке, погрбљено и нешто је размишљала; Фјокла је љуљала колевку... Очигледно, свестан да је страшан, и задовољан тиме, Кирјак дохвати Марију за руку и заурла као звер, да би се показао још страшнији, али у том тренутку он на једном угледа госте и застаде.

— А, допутовали сте... — рече он, и пусти жену. — Брат рођени са породицом...

Он се прекрсти пред иконом, тетурајући разрогачи своје пијане црвене очи и настави:

— Брат с породицом допутовао у родитељску кућу... из Москве, дакле. Из престоног, дакле, града Москве, мајчице свију градова... Извините...

Он се спусти на клупу крај самовара и поче да пије чај, гласно срчући из тањира, док су сви ћу-

тали... Попи десетак чаша, затим се спусти на клупу и захрка.

Стадоше се спремати на починак. Николаја, као болесника, метнуше на пећ поред старца; Саша леже на под, а Олга пође са женама у шупу.

— Е, драга моја, — говорила је она, спремајући се да легне на сено поред Марије: — сузама не можеш помоћи невољи! Трпи па квит. У Св. Писму стоји: ако те ко удари у десни образ, окрени му леви... Е-е, драга моја!

Затим је шапатом, растежући, причала о Москви, о свом животу, како је била собарица у меблираним собама.

— У Москви су куће велике, мермерне, — причала је: — цркава много-много, четрдесет четрдесетина, драга моја, у кућама све сама господа, лепа, господствена!

Марија рече, да она није никад била не само у Москви него ни у окружном граду; била је неписмена, није знала ниједну молитву, није знала чак ни „Оче наш”. Она и Фјокла, друга снаха, која је сад седела мало подаље и слушала — обе су биле крајње глупе и нису могле ништа да схвате. Ни једна ни друга нису волеле свога мужа; Марија се плашила Кирјака, и кад би он остао с њом, тресла се од страха и крај њега би јој се увек смучило, јер је необично заударао на ракију и дуван. А Фјокла, на питање, да ли јој је досадно без мужа, одговори љутито:

— Нек иде бестрага!

Поразговараше се и ућуташе...

Било је хладно и око шупе је на сав глас кукурекао петао, и сметао им да спавају. Кад је плавича-

ста јутарња светлост почела да продире кроз све пукотине, Фјокла се полако диже и изиђе, затим се чуло како потрча некуд, трупкајући босим ногама.

II

Олга пође у цркву и поведе Марију. Кад су се стазицом спуштале ка ливади, обе су биле веселе. Олги се свиђала ширина, а Марија је у јетрви осећала блиско створење. Сунце је излазило. Над ливадам је кружио сањиви јастреб, река је била тамна, овде онде било је магле, али с ону страну реке на брду већ се ширила светлосна пруга, црква се сијала и у спахиској башти као помамне грактале су чавке.

— Старац је добар, — причала је Марија: — а бака је строга, туче стално. До беле недеље имали смо своје хране, сад купујемо брашно у крчми, — баба гунђа; много, вели, једете.

— Е-е, драга моја! Трпи, па квит. Речено је: приступите сви који радите и који сте оптерећени.

Олга је говорила озбиљно, развлачећи, и ход јој је био као у богомољке, брз и немиран. Свакидан читала је Јеванђеље, читала га гласно, као црквењак, много штошта није разумевала, али свете речи су је узбуђивале до суза, а речи као „ашче” и „дондеже” изговарала је са страхом у души. Веровала је у Бога, у Мајку Божју, у свеце; веровала је да не треба никога вређати на свету, — ни просте људе, ни Немце, ни Цигане, ни Јевреје, и чак тешко ономе ко не жали животиње; веровала је, да тако стоји у свetim књигама, и зато, кад је изговарала речи из Светог Писма, чак и неразумљиве, лице би јој постајало жалосно, разнежено и ведро.

— Одакле си родом? — упита је Марија.

— Ја сам из Владимирске губерније. Само су ме у Москву довели давно, кад сам имала осам година.

Дођоше до реке. На другој страни крај саме воде стајала је нека жена и свлачила се.

— То је наша Фјокла — познаде је Марија: — ишла је преко реке на спахиско имање. Код пословођа. Страшно је одвратна и покварена!

Црномањаста Фјокла, распуштене косе, још млада и девојачки крепка скочи с обале и поче да лупа ногама по води, ширећи на све стране од себе таласе.

— Страшно је покварена! — понови Марија.

Преко реке пребачене су расклиматане греде, и баш испод њих, у чистој прозирној води кружило је јато главатих кленова. На зеленом цбуњу, које се огледало у води, сијала се роса. Дуну топли поветарац, лакну на души. Како је дивно јутро! И, вероватно, како би диван био живот на овом свету, да није немаштине, грозне, безизлазне немаштине, од које се не можеш нигде сакрити. Требало је само осврнути се на село, живо се сетити јучерашњице — па да чар среће, која ти се привиђа, у тренутку ишчезне.

СТИГОШЕ у цркву. Марија застаде код улаза и није смела да иде даље. Није смела ни да седне, и ако зазвонише за јутрење тек у девет. Стајала је све време.

Кад се читало Јеванђеље, свет се наједном ускормеша, правећи пут спахиској породици; уђоше две девојке у белим хаљинама и великим шеширима, и с њима пуначак, руменкаст дечко у матроском оделу.

Њихов долазак дирну Олгу; она је на први поглед закључила да је то отмен, образован и диван свет. Марија је гледала у њих испод ока, намрштено и тужно, као да нису ушли људи него чудовишта, која ће је згњечити, ако се не склони.

Кадгод би ђакон нешто у басу огласио, увек би јој се причињавао узвик: „Ма-ари-ја!“ — и она би задрхтала.

III

У селу су дознали да су стигли гости и већ после јутрења у колибу се скупиле доста света. Дођоше и Леоничеви, и Матвејићеви, и Иљичови да се распитају о својим рођацима, који су служили у Москви. Сва жуковска деца, која су била писмена, слата су у Москву, и служила су само као келнери и лакеји (док су деца с ону страну села служила само као пекари), и то је био обичај још одавно, за време кметскога ропства кад је неки Лука Иванић, жуковски сељак, сад већ легендарна личност, служио као главни келнер у једном московском клубу, па примао код себе у службу само своје земљаке, а ови кад су дошли на власт, доводили су своје рођаке и намештали их по кафанама и ресторанима; и од то доба село Жуково околних житељи нису звали друкчије него Служиново и Измењарево. Николаја су одвели у Москву, кад му је било једанаест година, а наместио га Иван Макарић, из породице Матвејићевих, који је тада служио као разводник у парку „Ермитаж“. И сад док се обраћао Матвејићима, Николај је говорио ауторитативно:

— Иван Макарић је мој добротвор, и ја сам дужан да се за њега молим Богу и дан и ноћ, јер ме је он створио човеком.

— Драги мој, — проговори кроз сузе висока старица, сестра Ивана Макарића: — и ништа о њему, голубу, не знамо.

— Зимус је служио код Омона, а ове сезоне, говори се, да је негде у предграђу, у летњим баштама... Остарио је! Пре, дешавало се, да за време летње сезоне, донесе кући по десет рубаља дневно, а сад, свуд је посао стао, мучи се стари.

Старице и жене гледају Николаја у ноге, на којима су високе сукнене чизме, у његово бледо лице и говораху тужно:

— Ниси домаћин, Николаје Осипићу, ниси домаћин! Како ли ћеш ти!

И сви су миловали Сашу. Њој је већ прошла десета, али је била малога раста, врло сува, и није јој се могло дати више од седам година. Међу другим девојчицама, препланулим, рђаво пострижене косе, одевеним у дугачке избледеле кошуље, она, бела, крупних црних очију, са црвеном машинцом у коси, изгледала је смешно, као мало звере, ухваћено у пољу и донесено у колибу.

— Она ми зна да чита! — похвали се Олга, гледајући нежно у кћер. — Читај мало, душице! — рече, доносећи из угла Јеванђеље. — Ти читај, а православни ће да слушају.

Јеванђеље је било старо, тешко, у кожном повезу, прљаво по ивицама, и мирисало је тако, као да су у колибу ушли калуђери. Саша диже обрве и поче гласно отежући:

— „Отшедшим же им, се Ангел Господен... во сне јавилсја Јосифу глаголја: „востав поими Отроча и Матер Его”...

— Отроча и Матер Его, — понови Олга сва црвена од узбуђења.

— „И бјежи во Египет... и буди тамо, дондеже реку ти...”

На реч „дондеже” Олга се не могаде уздржати него се заплака. Гледајући у њу, засузи и Марија, а за њом и сестра Ивана Макарића. Старац се закашља и узврпољи да унуци да неки слаткиш, али не нађе ништа, и само одмахну руком. И кад се читање заврши, суседи се разиђоше кућама, дирнути и врло задовољни Олгом и Сашом.

Због празника породица је остала цео дан код куће. Старица, коју су и муж, и снахе, и унуци, сви подједнако звали бака, трудила се да све ради сама; сама је ложила пећ и пристављала самовар, чак је ишла у надницу на пола дана, а затим би роптала да је пропала од посла. И увек се бринула, да неко не поједе више, да старац и снахе не седе докони. Час јој се чинило да крчмареве гуске иду у њену башту, и она је истрчавала из колибе са дугачком мотком и после би се читавих пола сата ужасно драла око свога купуса, спарушеног и слабог, као и она што је; час јој се чинило да се врана прикрада пилићима, и она је грдећи трчала на врину. Од јутра до мрака љутила се и гунђала, и често дизала толику дреку да су пролазници застајкивали на сокаку.

Са својим старцем није била љубазна, називала га је час ленштином, час колером. Био је то неозбиљан и непоуздан сељак и, да га она није стално гурала

он, можда уопште не би радио, него би седео на пећи и причао. Он је надугачко приповедао сину о некаквим својим непријатељима, жалио се да га суседи свакидан вређају, и било је досадно слушати га.

— Јест, — причао је, подбочивши се. — Јест... Недељу дана после Крстовудне, продам ти ја сено по тридесет копејака за пуд, како сам хтео... Јест... Добро... Терам ја, дакле, сено ујутру, како сам погодио, никога не дирам; кад у зао час, видим, — излази из крчме претседник општине Антип Седељников. „Куда то тераш, мајковићу?“ — па ми пљусну шамарчину.

А Кирјака је јако болела глава од пијанства и стид га је било од брата.

— Шта чини ракија. Ох, Боже мој! — мрмљао је он, тресући својом болесном главом. — Ви, брате и сестро, опростите тако вам Бога, није ни мени пријатно.

Зато што је био празник купише у крчми харингу и од глава скуваше чорбу. У подне су сели да пију чај и пили су га дуго, док се не ознојише и не надуше од чаја, па после тога почеше да једу чорбу, сви из једнога лонца. А харингу бака сакри.

Увече је грнчар на обронку пекао лонце. Доле на ливади девојке су водиле коло и певале. Свирало се на хармоници. И на другој страни реке тако исто је горела једна пећ и певале девојке, и издалека та песма чинила се хармонична и нежна. У крчми и око ње лармали су сељаци; они су певали пијано, један у клин други у плочу, и псовали тако, да је Олга само подрхтавала и говорила:

— Ох, Боже мој!...

Њу је чудило, што се псовка чује непрекидно, и да најжешће и највише псују старци, којима је смрт за вратом. А деца и девојке слушали су те псовке и нису се нимало збуњивали, очигледно, били су навикли од колевке на њих.

Прође поноћ, угасише се пећи и с ове и с оне стране, а доле на ливади и у крчми још су се веселили. Старац и Кирјак, пијани, држећи се за руке, подгуркујући се раменима, приђоше шупи, где су лежале Олга и Марија.

— Мани, — говорио је убедљиво старац: — мани... Она је кротка жена... Грех је...

— Ма-ари-ја! — викну Кирјак.

— Мани... Грех је... Она је жена на свом месту. Обојица постојаше још неко време око шупе и пођоше.

— Во-лим ја пољско цве-ће! — наједном запева старац високим, пискавим тенором. — По ливади да бе-ерем!

Затим пљуну, опсова ружно и уђе у колибу.

IV

Бака доведе Сашу крај своје градине и нареди јој да је чува од гусака. Био је топал августовски дан. Крчмареве гуске могле су да уђу у башту са задње стране, али овога пута биле су забављене скупљањем овса око крчме и мирно су разговарале, само је гусан дизао високо главу, као да је желео да види, иде ли стара са штапом; друге гуске могле су доћи одоздо, али су сад пасле далеко с ону страну реке, пружајући се по ливади као дуг бели венац. Саша

постоја неко време, досади јој се, па видећи да нема гусака, приђе обронку.

Тамо опази Маријину старију кћер Моћку, која је непомично стајала на огромном камену и гледала у цркву. Марија је тринаест пута рађала, али јој је остало само шесторо, и све девојчице, ниједнога мушкарчића, и најстарија је имала осам година. Боса, у дугачкој кошуљи стајала је Моћка на припечи, сунце јој је упирало право у теме, али она то није запажала, као да се скаменила. Саша стаде крај ње и рече, гледајући у цркву:

— У цркви живи Бог. Људи пале лампе и свеће, а Бог кандила црвена, зелена, плава, као очи. Ноћу се Бог шета по цркви и са њим Пресвета Богородица и Свети Никола — туп, туп, туп... А чувар се плаши, плаши! Е-е, драга моја, — додаде она по угледу на своју мајку. — А кад буде пропаст света, све ће се цркве узнети на небо.

— Са зво-ни-ма? — упита Моћка ниским гласом, растежући сваки слог.

— Са звонима. А кад буде пропаст света, добри ће поћи у рај, а зли ће горети у вечном огњу, који се никад не гаси, драга моја. Мојој мами и Марији Бог ће рећи: ви нисте никога вређали и зато идите десно, у рај; а Кирјаку и баки рећи ће: а ви идите лево, у огањ. И онај што је мрсио исто тако у огањ.

Она погледа горе у небо, широко отворивши очи, и рече:

— Гледај у небо, не трепњи, — анђели се виде.

Моћка такође поче да гледа у небо, и читав минут прође у ћутању.

— Видиш ли? — упита Саша.

— Не видим, — одговори Моћка ниским гласом.

— А ја видим. Мали анђелчићи лете по небу и крилцима машу, као комарчићи.

Моћка размисли неко време, гледајући у земљу, па упита:

— А да ли ће бака да гори?

— Хоће, драга моја.

Од камена па наниже спуштала се равна стрма падина, покривена меком зеленом травом, коју би желео да додирнеш руком, или да легнеш на њу. Саша леже и откотрља се доле. Моћка озбиљна, строга лица, задихана, леже такође и откотрља се, и том приликом кошуља јој се диже до рамена.

— Како ми је смешно! — рече одушевљено Саша.

Обе се почеше пети, да се скотрљају још једном, али у то време зачу се познати пиштави глас. Како је то страшно! Бака, крезуба, кошчата, грбава, кратких седих власи, које су се лепршале на ветру, другим штапом терала је гуске из баште и викала:

— Сав купус изгазиле, несреће, дабогда поцркале, трипут да сте проклете, чуме, пропале дабогда!

Она опази девојчице, баци штап, дохвати прут, и зграбивши Сашу за врат сувим и тврдим као виле прстима, поче да је туче. Саша је плакала од бола и страха, док је гусан клатећи се с ноге на ногу, испруживши шију, пришао старици и прошишта нешто, и кад се вратио своме јату, све га гуске поздравиле одобравајући: га-га-га! Затим бака отпоче да туче Моћку, и Моћки се опет задиже кошуља. Сва очајна, гласно плачући, пође Саша у колибу, да се пожали; за њом је ишла Моћка исто тако плачу-

ћи али ниским гласом, не бришући сузе, и лице јој је било већ тако мокро као да га је замочила у воду.

— Боже мој! — пренерази се Олга кад уђоше у колибу. — Пресвета Богородице!

Саша поче да прича, а у то време крштећи и псујући уђе бака, наљути се и Фјокла, и у колиби настаде галама.

— Ништа, ништа! — тешила је Олга, бледа и нерасположена, милујући Сашу по глави. — Она ти је стара-мајка, грех је да се на њу љутиш. Ништа то није, душо.

Николај, већ измучен овом непрестаном виком, глађу, димом, смрадом, који је већ мрзео и презирао сиротињу и који се стидео пред женом и ћерком свог оца и мајке, спусти ноге с пећи и рече љутито, плачним гласом, обраћајући се мајци:

— Ви не смете да је тучете! Ви немате никаквог права да је тучете!

— Е, цркни тамо на пећи, баксузе! — подвикну на њега Фјокла пакосно. — Који вас ђаво донесе овамо, изелице!

И Саша, и Моћка, и све девојчице колико их је год било, сакрише се у угао на пећи, иза Николајевих леђа, и оданде слушаху све то ћутке, уплашено, и осећало се како куцају њихова мала срца. Кад у породици има некакав болесник, који давно неизлечиво болује, дођу и такви тешки тренуци, кад сви рођаци бојажљиво и тајно, у дубини душе желе његову смрт, и само се деца боје рођакове смрти и припомисли на њу осећају страх. И сад девојчице, притајивши дах, гледаху тужно у Николаја и мишљаху

о том како ће он ускоро умрети, и желеле су да плачу и да му кажу нешто љубазно и тужно.

Он се стиште уз Олгу, као да тражи од ње заштите, и рече јој тихо, дршћућим гласом.

— Оља, драга, ја овде више не могу. Немам снаге. Тако ти Бога, тако ти Христа Небеског, напиши својој сестри Клавдији Абрамовној, нека прода, нека заложу све што има, нека пошаље новаца да идемо одавде. О, Боже, — настави он очајно: — да ми је да једним оком видим Москву! Да је бар сањам једном, мајчицу нашу!

А кад се спусти вече и у колиби се смрче, беше тако тужно да је било тешко речи проговорити. Љутита бака накваси корице од ражаног хлеба у чанак и дуго их је, читав сат сисала. Марија помузе краву, донесе ведрицу млека и стави је на клупу; затим је бака преручивала млеко у кантице, исто тако дуго, не журећи, и видело се да је задовољна што је госпојински пост, што нико неће јести млека, па се неће потрошити. Само мало, врло мало, одвоји у тањире Фјоклином детету. Кад су затим она и Марија понеле кантице у оставу, Моћка се прену, сиђе с пећи, приђе клупи, на којој стајаше дрвен чанак са корицама и насу у њ млеко из тањира.

Бака се врати у колибу, настави да једе своје коре, а Саша и Моћка су седеле на пећи, гледале у њу, и радовале се што се она омрсала, и сад је сигурно да ће у пакао. Оне се утешише и легаше да спавају, а Саша дремуцајући замишљала је страшни суд: велика пећ, слична грнчаревој, пламти, а ђаво с роговима као у краве, сав црн, дугим штапом тера баку у огањ, онако као што је она данас терала гуске.

На Велику Госпојину, у једанаест сати ноћу, девојке и момци што су се забављали доле на ливади, одједном дигоше вику и вриску и потрчаше у село; а они, што су седели горе, на самом обронку, у први мах нису могли да схвате шта је то.

— Пожар! Пожар! — зачуше се одоздо очајни крици. — Горимо!

Они, што су седели горе, освртоше се и видеше страшну, необичну слику. Из једне од крајњих колиба, из сламнога крова, дизао се увис за читав хват огњени стуб, витлао је и расипао на све стране варнице, као водоскок. И одмах букну цео кров и зачу се трештање ватре.

Месечина потамне, црвена треперава светлост захвати цело село; по земљи су се вукле црне сенке, мирисало је на паљевину; они што су трчали одоздо, сви се задихали и нису могли да проговоре од језе, гурали су се, падали, и ненавикнути на јаку светлост, нити се видели нити су могли познати једно друго. Било је страшно. Нарочито је било страшно то, што су изнад огња, у диму летели голубови, а у крчми, где се још није знало за пожар, људи су и даље певали и свирали уз хармонику, као да се ништа не догађа.

— Гори код чика Семјона! — викну неко крупним грубим гласом.

Марија се окретала тамо-амо око своје колибе, плачући и кршећи руке, цвокоћући зубима, ма да је пожар био далеко, на другом крају; изиђе и Николај у високим сукненим чизмама, истрчаше и деца у ко-

шуљицама. Око колибе бирова почеше лупати у бронзану даску. Бум, бум, бум, бум... разлегало се кроз ваздух, и од те честе, непрекидне лупњаве срце се стезало и језа је хватала. Старе жене стајале су са иконама. Људи су из дворишта истеривали овце, телад и краве, износили сандуке, кожухе и каце. Вранац пастув, кога нису пуштали у ергелу, јер се ритао и рањавао друге коње, сад пуштен на слободу, тутњећи и ржући једно двапут протрча кроз село, и наједном стаде крај таљига и поче да их рита задњим ногама.

Зазвони и с ону страну, у цркви.

Око запаљене колибе, било је врућина и тако светло, да се на земљи јасно видела свака травка. На једном од сандука, које су људи успели да изнесу, седео је Семјон, риђи сељак, велика носа, у качкету, до ушију набијеном на главу, и у капуту; жена му је лежала, потрбушке, онесвешћена и стењала је. Неки старац од осамдесет година, омален, велике браде, личио је на кепеца, не овдашњи, али очигледно у некој вези са пожаром, ишао је гологлав тамо-амо, с белим завежљајем у рукама; од његове ћеле отсјајивала је ватра. Претседник Антип Седељников, мрк у лицу, црне косе, налик на Циганина, приђе колиби са сикиром и изби прозоре, један за другим — Бог би га знао зашто, затим поче да разбија басамаке на улазу.

— Жене, воде! — викао је. — Шмрк а-мо. Не стој!

Они исти сељаци, што су малочас пили у крчми, вукли су на рукама шмрк. Сви су били пијани, спотицали се и падали, сзи су имали на лицима немоћан израз и сузе у очима.

— Девојке, воде! — викао је претседник и сам пијан. — Не стојте, девојке!

Жене и девојке трчале су доле на извор и вукле уз брдо пуне ведрице и чаброве воде, па пошто би изручиле у шмрк, трчале су поново. Вукле су воду и Олга, и Марија, и Саша, и Моћка. Воду су пумпале жене, дечаци, цев је шиштала, а претседник је окретао час у врата, час у прозоре, прстом задржавајући млаз, и због тога је она шиштала још јаче.

— Браво, Антипе! — чули су се одобравајући гласови. — Живље!

А Антип је улазио у кућу, у огањ и отуда викао:

— Пумпај! Живље, православци, кад се већ десила таква несрећа!

Сељаци су стајали ту у гомили, не радећи ништа, и гледали ватру. Нико није знао шта да почне, нико ништа није умео, а свуд унаоколо налазили су се стогови хране, сена, шупе, гомиле сувог грања. Ту је стајао и Кирјак, и старац Осип, његов отац, оба пијани. Да би оправдао свој нерад, старац се обрати жени, што је лежала на земљи.

— Шта се бусаш, кумо! Колиба ти је осигурана — шта ти се тиче!

Семјон се обраћао час једном, час другом и причао како се запалило:

— Тај ту старац са завежљајем чувар куће је генерала Жукова... Код нашега генерала, Бог да му душу прости, био је кувар. Дође вечерас: „пусти, вели, да преноћим"... Дабоме, исписмо по чашу чаја... Жена се занела око самовара, — да старца почасти чајем, па за несрећу, приставила самовар у трем, огањ из сулундара право у кров, дакле, у сла-

му. Умало да и ми не изгоримо. Старцу изгоре капа, да Бог сачува.

У бронзану плочу ударили су непрестано, и често су звонили у цркви с ону страну реке. Олга, сва обасјана пламеном, задихана, гледала је запањено у црвене овце, и у румене голубове, како лете у диму, и трчкарала час доле, час горе. Чинило јој се, да јој ово звоњење као оштре бодље улази у душу, да пожару нема краја, да се изгубила Саша... А кад се на колиби хучно сруши таваница, на помисао, да ће сад сигурно изгорети цело село, она толико малакса да више није могла вући воду, већ је села на обро-
нак, ставивши покрај себе ведрице; поред ње су седеле жене и кукале, као над мртвацем.

Најзад с ону страну реке, из летњиковца, дођоше на двојим колима пословође имања и радници, и довезоше шмрк. Дође и студент на коњу у белој и широм раскопчаној блузи, врло млад. Почеше да раде сикирама, ставивши уза зид који гори стубе и почеше се пети уз њих по пет људи одједном, а испред свију студент, који је био црвен и викао оштрим, промуклим гласом и тоном, као да је гашење пожара за њега обична ствар. Рушили су колибу, брвно по брвно, растурише тор, ограду и најближи стог.

— Не дајте да се руши! — зачуше се из гомиле строги гласови. — Не дајте!

Кирјак се упути колиби одлучан, као да је желео да омете дошљаке да руше, али се један радник окрете и удари га по врату. Зачу се смех, још једном га удари радник, Кирјак паде и пузећи четвороношке врати се натраг у гомилу.

Дођоше с оне стране и две лепе девојке у шешири-

ма, — вероватно студентове сестре. Оне су стајале мало подаље и посматрале пожар. Растурена брвна нису више горела, само су се необично димила; студент је радио са цревом и навраћао млаз час на брвна, час на сељаке, час на жене, које су вукле воду.

— Жорже! — викале су му девојке, корећи га узнемирено. — Жорже!

Пожар је престао. И тек кад су почели да се разилазе, опазише да већ свиће, да су сви бледи, мало потамнели, — то се увек причињава рано изјутра, кад се на небу гасе последње звезде. Разилазећи се, сељаци су се смејали и потсмевали кувару генерала Жукова, и капи, која му је изгорела; већ су хтели да пожар окрену на шалу, и чак као да им је било криво, што се тако брзо свршио.

— Ви сте, господине, добро гасили, — рече Олга студенту. — Ви би требали да дођете код нас, у Москву: тамо је скоро свакидан пожар.

— А зар сте ви из Москве? — упита једна од госпођица.

— Јесам. Муж ми је служио у „Словенском базару“. Ово је моја кћер, — показа она Сашу, која се озебла, тискала уз њу. — И она је из Москве.

Обе девојке рекоше нешто студенту француски, и он пружи Сашу двадесет копејака. Старац Осип то виде, и на лицу му наједном засја нада.

— Хвала Богу, ваше високоблагородство, што није било ветра, — рече он обраћајући се студенту: — иначе би изгорели за час. Ваше високоблагородство, добра господо, — додаде он збуњено спустивши глас: — јутро је хладно, да се мало згрејем... дарујте за коју чашицу.

Њему не дадоше ништа, он се накашља и одгега кући. Олга, је затим стајала на обали и гледала како обоја кола сплавом прелазе реку, како су господа ишла по ливади; на оној другој страни чекале су их кочије. Кад се вратила у колибу, причала је одушевљено мужу:

— Тако су добри! Тако лепи! А девојке — као анђели.

— Поцркали дабогда! — рече сањива Фјокла пакосно.

VI

Марија је себе сматрала несрећном и говорила је да жели да умре; Фјокли се, напротив, свиђао овај живот: и сиротиња, и нечистоћа, и непрестане псовке. Јела је што су јој давали, није пробирала, спава-ла је где и на чему стигне, помије је просипала пред улазом у кућу: проспе помије с прага, па још боса пређе преко барице. Од првога дана омрзла је Олгу и Николаја зато што се њима овакав живот није свиђао.

— Видећу, шта ћете ту јести, госпоштино московска! — говорила је злурадо. — Видећу-у!

Једнога јутра, — било је то почетком септембра, — донесе Фјокла одоздо две ведрице воде, румена од зиме, здрава и лепа; у том тренутку Марија и Олга седеле су за столом и пиле чај.

— Пријатно! — рече Фјокла подругљиво. — Гле госпође, — додаде она остављајући ведрице: — измислиле моду, свакидан пију чај. Пазите, да се не надујете од чаја! — настави она, гледајући с мржњом у Олгу. — Добро си угојила њушку, дебела жетина.

Она замахну обрамицом и удари Олгу по рамену, тако да обе снахе само плеснуше рукама и узвикнуше:

— О, Боже.

Затим Фјокла оде на реку да пере рубље и целим путем је псовала тако гласно, да се чуло у колиби.

Прође дан. Наста дуго јесење вече. У колиби су мотали свилу; мотали су је сви, сем Фјокле, која оде на другу страну реке. Свилу су узимали из оближње фабрике, и цела би породица зарадила на њој нешто мало — око двадесет копејака недељно.

— Док су била господа било је боље, — причао је старац, мотајући свилу. — И радиш, и једеш, и спаваш, све у своје време. За обед добијеш купус и качамак, за вечеру исто — купус и качамак. Купуса и краставаца било је и сувише: једеш како хоћеш и, колико ти душа иште. И строгост је била већа. Сваки се добро владао.

Светлила је само једна шкиљава и димљива лампица. Кад би је неко заклонио, велика сенка пала би на прозор, и тада би се видела необично сјајна месечина. Старац Осип причао је лагано како се живело пре слободе, како се у овом крају, где се сад живи тако досадно и бедно, некад ишло у лов са зечарима, хртовима и псковским керовима и за време хајке сељаке су частили ракијом, како су у Москву одашиљани читави товари уловљене дивљачи за младу господу, како су рђави били кажњавани шибама или слани на Тверско добро, а добри награђивани. И баба је понешто причала. Она се апсолутно свега сећала. Причала је о својој госпођи, која је била добра, побожна жена, а муж јој био бекрија и

развратник, ћерке су јој се поудавале Бог би знао како: једна за пијаницу, друга за малограђанина, трећу отеше кришом (бака је тада била девојка и помагала је при отмици), и да су све оне ускоро помирале од туге, као и њихова мати. Сетивши се тога бака се расплака.

Наједном неко закуца у врата и сви се тргоше.

— Чика Осипе, пусти ме да преноћим!

Уђе омален, ћелави старчић, кувар генерала Жукова, онај исти што му беше изгорела капа. Он седе, поче да слуша, и сам стаде да се присећа и да прича разне догађаје. Николај је седео на пећи, са спуштеним ногама, слушао и распитивао о јелима, која су кувана у време господа. Причали су о шницлама, котлетима, разним супама, сосовима. Кувар се исто тако свега добро сећао, говорио је о јелима, која се сад не кувају; например, јело, које се справљало од јунећих очију и звало се „кад се ујутру пробудиш“.

— А јесте ли тада правили маршал котлете? — упита Николај.

— Не.

Николај прекорно заврте главом.

— Е ви, назови-кувари.

Девојчице су, седећи и лежећи на пећи, гледале одозго не трепћући; изгледало је, као да их је врло много — као анђели у облацима. Приче су им се свиделе; оне су уздисале, трзале се, бледеле час од усхићења, час од страха, а баку, која је причала најзанимљивије, слушале су без даха, бојећи се да се помакну.

Ћутке су се спремали на починак; и старци, узнемирени причама, узбуђени, мислили су на младост, која је тако лепа и која, макаква да је, оставља у успоменама само живе догађаје, радости и бола, и како је грозно хладна смрт, која није далеко, — боље и не мислити на њу! Лампица утрну! И мрак, и оба прозора, јако осветљена месечином, и тишина, и шкрипање колевке потсећали су, однекуд, да је живот прошао, и да се не може вратити... Задремаш, занесеш се, и наједном нешто те хвата за раме, дува у образ — и сна нестаје, тело је као да си га нагњечио, и у главу хрле мисли о смрти; окренеш ли се на другу страну, — заборавио си на смрт, али у глави ти се мотају давнашње, досадне, мучне мисли о немаштини, о храни, о томе да је брашно поскупело, док се мало доцније опет не сетиш да је живот већ прошао, да се не може вратити...

— О Боже! — уздахну кувар.

Неко тихо-тихо закуца у прозор. Мора бити Фјокла се вратила. Олга се диже и, зевајући, шапућући молитву, отвори врата, затим у претсобљу диже резу. Нико није улазио, само споља дуну хладноћа и наједном постаде светло од месечине. Кроз отворена врата видео се тих и пуст сокак и месец, како плови по небу.

— Ко је ту? — викну Олга.

— Ја сам, — зачу се одговор. — То сам ја.

Крај врата, приљубљена уза зид, стајала је Фјокла, потпуно нага. Дрхтала је од хладноће, цвекотала зубима и на јакој месечини изгледала врло бледа, лепа и чудна. Падале су у очи сенке и сјај месе-

чине на њеној кожи, а нарочито се јасно оцртавале њене црне обрве и младалачка, једра прса.

— С ону страну реке неки безобразници свукли ме и пустили овако... — рече она. — Враћала сам се кући гола... као од мајке рођена.

— Па уђи у кућу! — рече тихо Олга, која такође поче да дрхти.

— Видеће стари.

И заиста бака се већ беше узнемирила и гунђала је, а старац је питао: „Ко је?” Олга донесе своју кошуљу и сукњу, обуче Фјоклу и затим обе тихо, трудећи се да не лупају, уђоше у кућу.

— Ти ли си, лепојко? — љутито прогунђа бака, присетивши се ко је. — О, дабогда те, ноћна птицо... пропала дабогда!

— Ништа, ништа, — шапутала је Олга, завијајући Фјоклу: — ништа, драга моја.

Опет тишина. У колиби су сви рђаво спавали; свакоме је сметало нешто досадно, наметљиво: старцу — бол у крстима, баки — бриге и пакост, Марији — страх, деци — свраб и глад. И овога пута сан им је био немиран: превртали су се с једне стране на другу, бунцајући, устајали да пију воде.

Фјокла наједном заплака гласно, грубим гласом, али се одмах савлада и с времена на време јецала је све тише и слабије, док није престала. Покаткад би се с оне стране реке чуло избијање сата; али је сат некако чудно откуцавао: изби пет, затим три.

— О, Господе! — уздисао је кувар.

Гледајући у прозор, тешко је било схватити: да ли је још месечина, или већ свиће. Марија се диже и изиђе. Чуло се како у дворишту музе краву и виче:

„Сто-ој!” Изиђе и бака. У колиби је још био мрак, али су се видели сви предмети.

Николај, који није спавао целе ноћи, сиђе с пећи. Извади из зеленог сандучића свој фрак, и обуче га, приђе прозору, поглади рукаве, дохвати пешеве — и насмеја се. Затим га пажљиво скиде, сакри у сандук и опет леже.

Марија се врати и поче ложити пећ. Очигледно још се није била потпуно расанила и будила се сад у ходу. Мора бити да је сањала нешто или се сетила јучерашњих прича, јер се слатко протеже поред пећи и рече:

— Не, боље је слобода!

VII

Допутова господин — тако су у селу звали полициског пристава. О томе, кад и зашто он долази, знало се за недељу дана раније. Жуково је имало само четрдесет кућа, али је имало више од две хиљаде дуга држави и обласној самоуправи.

Пристав отседе у крчми; ту попи две шоље чаја и затим се пешице упути претседниковој кући, око које је већ ишчекивала група дужника. Претседник Антип Седељников, иако млад, — тек што је био прешао тридесету — био је јако строг и увек на страни власти, ма да је сам био сиромаш и порезу плаћао неисправно. Види се да му се допадало што је претседник, и свиђало му се што има власт, коју није умео друкчије да покаже него у виду строгиости. На скупштинама су га се бојали и слушали га; догађало се, да на сокаку или око крчме наједном

насрне на пијаницу, веже му руке и отера у затвор; једном је чак ухапсио баку, зато што је дошла на скупштину уместо Осипа, почела да грди, и задржао је тамо читав дан и ноћ. У вароши није живео и никад није читао књиге, али је однекуд сакупио разних паметних речи и волео да их употребљује у разговору, и зато су га поштовали, премда га нису увек разумевали.

Кад је Осип са својом пореском књижицом ушао у претседникову колибу, полицаиски пристав, сувоњави старац са дугим седим бакенбардима, седео је за столом у предњем углу и нешто записивао. Колиба је била чиста, сви су се зидови шаренили од слика, исечених из часописа, а на највиднијем месту око икона висио је портре Батенберга, бившег бугарског кнеза. Крај стола, скрштених руку, стајао је Антип Седељников.

— Он је, ваше високоблагородство, дужан сто деветнаест рубаља, — рече он, кад је ред дошао на Осипа. — Пред Велику недељу дао је рубљу, и отада ни паре.

Пристав управи очи у Осипа, па упита:

— Зашто то, брате?

— Молим вас, као Бога, ваше високоблагородство, — поче Осип узбуђено: — дозволите ми да кажем, прошле године господин из Љуторецка ми каже: „Осипе, вели, продај ми сено... Ти ми, вели, продај.” Зашто да не продам? Имао сам за продају сто пудова, жене га накосише код јаруге... Дакле, пошди смо се... Све лепо, као што треба...

Он се тужио на претседника и непрестано се окрећуо сељацима, као да их позива за сведоке; зајапу-

рио се и ознојио у лицу, а очи му постале оштре и зле.

— Ја не разумем, зашто све то говориш, — рече пристав. — Питам те... Питам те, зашто не плаћаш дуг? Ви сви не плаћате, а ја за вас одговарам.

— Не могу!

— Те су речи без последица, ваше високоблагородство, — рече претседник. — Заиста, Чикиљдјејеви припадају сиромашној класи, али питајте остале, једини је узрок ракија, и свађалице су велике. Нису разумни људи.

Пристав нешто записа и рече Осипу мирно, одмереним гласом, као да тражи воде:

— Напоље.

Ускоро је отпутовао; и кад је седао у своја јевтина кола и кашљао, чак се по изразу његових дугих, мршавих леђа видело да је заборавио и Осипа, и претседника, и жуковске дугове, него да мисли на своје ствари. Није стигао да пређе ни један километар, а Антип Седељников је већ износио из Чикиљдјејеве колибе самовар, а за њим је ишла бака и пискаво викала, напрежући груди:

— Не дам! Не дам ти, проклетињо!

Он је ишао брзо, правећи велике кораке, а она је трчала за њим, задувана, само што не падне, грбава, зла; марама јој спала с рамена, седа, са зеленкастим преливом коса, вила се на ветру. Наједном стаде, и, као права бунтовница, поче да се буса песницама у груди и да још јаче виче отегнутим гласом као да кука:

— Православци, ко у Бога верује! Браћо, вређају нас! Роде, киње! О, о, соколи моји, не дајте!

— Бако, бако, — рече строго претседник — буди паметна!

Без самовара у колиби Чикиљдјејевој, беше сасвим досадно. У том одузимању било је нечег увредљивог, као да су кући узели част. Боље би било да је претседник покупио и однео сто, све клупе, све лонце, — не би изгледало тако празно. Бака је викала, Марија плакала а девојчице гледајући у њу, плакале су такође. Старац, осећајући да је крив, седео је снужено у углу и ћутао. И Николај је ћутао. Бака га је волела и жалила га, али сад је заборавила сажаљење и наједном осу на њега грдњу, прекоре, подносећи му песнице под нос. Викала је, да је он крив свему. Зашто је тако мало слао, кад се у писмима хвалио да у „Словенском базару“ зарађује по педесет рубаља месечно? Зашто је дошао овамо, па још са породицом? Ако умре, од чега да га сахране?... Жалост је било гледати Николаја, Олгу и Сашу.

Старац се накашља, узне капу и упути се претседнику. Антип Седељников лемио је нешто крај пећи, надувајући образе; у колиби је заударало на дим. Његова деца, сува, неумивена, исто као и Чекиљдјејева, ваљала су се по поду; ружна, пегава жена, с великим трбухом мотала је свилу. Била је то несрећна, убога породица, и само је Антип Седељников изгледао као младић и био леп. На клупи, поређани један до другог стајало је пет самовара. Старац се прекрсти пред Батенбергом и рече:

— Антипе, тако ти Божје милости, врати самовар!

— Тако ти Бога!

— Донеси три рубље, па ћеш добити.

— Не могу!

Антип наду образе, ватра је пиштала и пуцкара-
ла, осветљујући самоваре. Старац је гужвао капу и
рече, размисливши:

— Врати!

Црномањаста претседник беше сад већ сасвим
црн, и налик на чаробника; он се окрете Осипу и ре-
че брзо и љутито:

— Све зависи од полициског пристава. Двадесет
шестога овог месеца можеш на административном
заседању изјавити повод своје незадовољству усме-
но или писмено.

Осип није ништа разумео, али се задовољи тиме
и оде кући.

Десет дана доцније, дође опет полициски при-
став, задржа се један сат и оде. Тих дана било је ве-
тровито и хладно време; река се давно већ смрзла,
а снега уопште није било и, људи се измучише без
пута. Једнога празника, предвече, свратише суседи
Осипу да поседе и поразговарају. Говорили су у мра-
ку, јер је било грех радити, па нису палили светлост.
Било је разних новости, доста непријатних. У две-
три куће узеше живину за дуг и послаше среској
управи, а тамо живина поцрка, јер је нико није хра-
нио; покупише овце, и док су их везане носили и у
сваком селу преносили на нова кола, оне полипса-
ше. И сад су решавали: ко је крив?

— Обласна самоуправа! — говорио је Осип. —
Ко други!

— Наравно да је обласна самоуправа.

Обласну су самоуправу кривили у свему — и због
дугова, и због прогањања, и због неродица, ма да
нико није знао шта је то обласна самоуправа. И све

је то почело одонда, кад су богати сељаци, који су
имали своје фабрике, радње и свратишта на друму,
бирани у обласне самоуправе, па после незадовољ-
ни, почели грдити обласне самоуправе у својим фа-
брикама и крчмама.

Говорили су о томе, да Бог не да снега: треба во-
зити дрва, а по неравној земљи нити можеш возити,
ни ходати. Пре петнаест до двадесет година у Жу-
кову су разговори били кудикамо интересантнији.
Сваки је старац онда изгледао као да чува неку
тајну, да зна нешто и да ишчекује нешто; говорило
се о повељи са златним печатом, о деоби земље, о но-
вим земљама, зуцкало се нешто и о закопаном бла-
гу; сад Жуковци нису имали никаквих тајни; сав им
је живот био као на длану, пред свачијим очима, и
могли су причати само о оскудици и исхрани, и о
томе да нема снега.

Неко време ћутаху. Затим се опет сетише живине
и оваца, и почеше да решавају ко је крив.

— Обласна самоуправа! — рече Осип снужено.
— А ко ће други!

VIII

Парохиска црква налазила се у Косорогову, шест
километара далеко од села. Сељаци су у њу одлази-
ли само по потреби, кад је требало крштавати, вен-
чавати или опојати; да се моле Богу ишли су с ону
страну реке. Празником, или кад је било лепо вре-
ме, девојке би се накинђуриле и у групи одлазиле у
цркву, и весело их је било видети, како у својим
црвеним, жутим и зеленим хаљинама иду преко ли-

ваде; кад је било рђаво време сви су седели код куће. Причешћивали су се у парохиској цркви. Они који се о Великом посту не би причестили, плаћали су свештенику кад је о Ускрсу обилазио куће, по петнаест копејака.

Старац није веровао у Бога, јер никад готово није ни мислио на њега; он је веровао у натприродне појаве, али је мислио, да се оне тичу само жена, и кад су пред њим говорили о религији или о чудесима и стављали му неко питање, он је одговарао преко воље, чешући се:

— А ко га зна!

Бака је веровала, али некако нејасно; у њеном се памћењу све помешало, и чим би што и почела да размишља о гресима, о смрти, о спасењу душе, кроз главу би синиле оскудице и бриге, и она би намах заборавила нашта је мислила. Молитве је била позаборављала, и обично увече, кад је легала, стала би пред иконе и шапутала:

— Казанској Богородици, Смољенској Богородици, Богородици Троеручици...

Марија и Фјокла су се крстиле, причешћивале сваке године, али нису ништа разумевале. Децу нису училе да се моле Богу, нити су им ма шта говориле о њему, нису их училе никаквим догмама, само су им браниле да за време поста мрсе. У другим породицама било је готово исто, мало је ко веровао, мало је ко разумевао. У исто време сви су волели Свето Писмо, волели га нежно, са страхопоштовањем, али књига није било, нити је било некога ко би читао и тумачио, и зато што је Олга понекад читала Јеван-

ђеље, поштовали су је и сви су и њој и Саши говорили „ви”.

Олга је често одлазила на црквене славе и молепствија у суседна села и у среску варош, која је имала два манастира и двадесет и седам цркава. Она је била расејана, и, док је ишла на богомоље, сасвим је заборављала на породицу, и тек кад би дошла кући, проналазила би радосно да има мужа и кћер, и тад је говорила, сва насмејана и радосна:

— Бог ми послао милост!

То што се догађало у селу, чинило јој се одвратно и мучило је. Пило се на Светог Илију, пило се на Велику Госпојину, пило се на Крстовдан. О Богородичном Покрову била је црквена слава у Жукову, и том приликом сељаци су пијанчили три дана; пропили су педесет рубаља задружног новца, па су после још ишли по кућама и скупљали за ракију. Првог дана Чикиљдјејеви заклаше овна и јели су га ујутру, за ручак и за вечеру, јели су много, а ноћу се деца дизала да опет једу. Кирјак је сва три дана био грозно пијан, пропио је био све, чак и капу и чизме, и тако истукао Марију, да су је поливали водом. А после су се сви стидели и гадили.

У осталом, и Жуково, то такозвано Измењарево савило је једном у години право религиозно славље. Било је то у августу, кад је по целом срезу, из села у село ношена икона Мајке Божје. Онога дана кад су је очекивали у Жукову, било је тихо и облачно. Девојке су се још изјутра кренуле икони у сусрет, у својим шареним, стајаћим хаљинама и предвече је донеле са литијом и појањем, а за то време с оне стране реке звонила су звона. Велика гомила

света, свога и туђега беше закрчила улицу; ларма, прашина, гурњава... И старац, и бака, и Кирјак — сви су пружали руке икони, жудно гледали у њу и плачући говорили:

— Заштитнице, мајко! Заштитнице!

Сви су као наједном схватили, да између земље и неба није празнина, да нису све заграбили богаташи и силници, да постоји нека заштита од неправде, од ропске тираније, од тешке, неподносиве беде, од страшне ракије.

— Заштитнице, мајко! — кукала је Марија. — Мајко!

Отслужише благодарење, икону однесоше, и све пође по старом, и опет се из крчме зачуше груби, пијани гласови.

Само су се богати сељаци плашили смрти, који уколико су били богатији, утолико су мање веровали у Бога и у спасење душе, и само од страха, пред крај свог земаљског живота, за сваки случај, палили су свеће и служили молепствија. Сиромашнији сељаци нису се бојали смрти. Старцу и баки говорено је у очи да су већ доста живели, да је време да умру, а они ништа. Нису се устручавали да пред Николајем причају Фјокли, да кад умре Николај, њен ће муж имати олакшицу — вратиће га кући из војске. А Марија не само да се није плашила смрти, него је чак жалила што не долази, и била је задовољна кад су јој деца умирала.

Нису се плашили смрти, али су се зато сваке болести невероватно бојали. Довољна је била нека ситница — покварен желудац, лак назеб, и бака би легла на пећ, умотала се и почињала гласно и непре-

кидно да стење: „У-ми-рем!” Старац је журио по свештеника и баку би причестили и помазали. Често су причали о назебу, о глистама, о отоцима, који се шире по стомаку и притискују срце. Највише су се плашили назеба и зато су се чак лети топло одевали и грејали на пећи. Бака је волела да се лечи и често је ишла у болницу, где је говорила да има педесет осам година а не седамдесет; сматрала је да ако доктор дозна њене праве године, неће је лечити већ ће рећи да је време да умре а не да се лечи. Обично је одлазила у болницу рано изјутра, узела би са собом две-три девојчице, а враћала се увече, гладна и љута, — са капљицама за себе и мастицама за девојчице. Једном је одвела и Николаја, који је затим две недеље узимао капљице и говорио да му је боље.

Бака је познавала све лекаре, лекарске помоћнике, видаре унаоколо за тридесет километара, и ниједан јој није био по вољи. На Богородичин Покров, кад је свештеник са крстом обилазио по кућама, црквењак јој рече, да у граду крај апсане, станује неки старац, бивши војни лекарски помоћник, и да он добро лечи, и саветовао јој да се њему обрати. Бака га послуша. Чим је пао први снег, она оде у град и доведе старчића, брадатог покрштењака у дугачкој одећи, чије је цело лице било избраздано плавичастим жилицама. Баш у то време у колиби су радили надничари: стари кројач са страшним наочарима кројио је прслук од неких дроњака, а два млада момка ваљали су од вуне зимску обућу; Кирјак, кога су били отпустили због пијанства, седео је крај кројача и поправљао ам. У колиби је било тескоб-

но, загушљиво и смраднo. Покрштењак погледа Николаја и рече да је неопходно потребно да му се ставе вандузе.

Он му стави вандузе, а старац-кројач, Кирјак и девојчице стајали су и гледали, и изгледало им је, да виде, како болест излази из Николаја. И Николај је гледао, како су се вандузе, прилепљене уз груди, мало помало пуниле тамном крвљу, осећао је, као да заиста из њега нешто излази и смешкао се од задовољства.

— Добро је, — говорио је кројач. — Дај Боже, да буде од вајде.

Покрштењак стави дванаест вандуза, затим још дванаест, попи чај и оде. Николај поче да дрхти; прсти помодреше. Он се зави у јорган, и у кожух, али је осећао да му је све хладније. Увече се покуњи сам; затражи да га пренесу на под, замоли да кројач не пуши, затим се смири под кожухом и у зору умре.

IX

О, како је сурова и дуга зима.

Већ од Божића нису имали своје хране, куповали су брашно. Кирјак је сад становао у кући, увече је лармао, плашио све, а ујутру би га мучила главоболја и стид да је жалост било гледати га. И дан и ноћ чуло се из стаје мукање гладне краве, које је парало душу баки и Марији. И као заинат све време били су јаки мразеви, велики сметови, и зима се отегла: на Благовести дуну права зимска мећава, а Велике Недеље паде снег.

Али макако да је било, ипак зими дође крај. Почетком априла насташе топли дани и хладне ноћи, зима није попуштала, али најзад један топал дан надвлада, — зајуборише поточићи, пропеваше тице. Цела ливада и све цбуње око реке поплавише пролетње воде, цео простор између Жукова и оне друге стране изгледао је као један огроман залив, по коме су тамо-амо узлетала читава јата дивљих гусака. Пролећни сунчев залазак, сав у пламену, опкољен бујним облацима, свако вече је стварао нешто необично, ново, невероватно, оно исто у шта не верујеш кад доцније те исте боје и те исте облаке видиш на слици.

Брзо-брзо летеле су роде и жалосно крештале као да зову за собом. Дуго, стојећи на крају обронка, Олга је посматрала разливену реку, сунце, светлу, као подмлађену цркву, и сузе су јој текле и дах јој нестајао, јер је страшно желела да оде некуд, куд је очи воде, ма и на крај света. Било је већ решено, да ће она опет поћи у Москву, за собарицу, и да ће са њом кренути и Кирјак, да се погоди за чувара куће или за нешто друго. Ох, да само што пре оде!

Кад се просушило, спремише се за пут. Олга и Саша, са торбама на леђима и у опанцима, изиђоше чим је свануло; изиђе и Марија да их испрати. Кирјак је био болестан па је остао код куће још једну недељу. Последњи пут Олга се помоли Богу, гледајући у цркву и мислећи на свога мужа, и није заплакала, само јој се лице скупило и поружњало као да је остарила. Преко зиме је била ослабила, поружњала, мало поседела, и уместо некадашње љупкости и љубазног осмејка, на лицу јој се сад огледао поко-

ран и тужан израз преживелог бола, и у њеном погледу било је нечега тупог и непомичног, као да је глува. Она се сети како су носили Николаја, и око сваке колибе певали за упокој душе, и како су сви плакали, саосећајући њеном болу. У току лета и зиме, било је тренутака и дана, кад ти се чинило, да тај свет живи горе него стока, живети с њима било је грозно; они су груби, непоштени, прљави, пијанице, не живе у слози, непрестано се свађају, јер се узајамно не поштују, плаше и сумњају један у другог. Ко држи крчму и гони људе на пијанство? Сељак. Ко проневерује и пропија задружни, школски и црквени новац? Сељак. Ко краде суседа, врши палевину, лажно сведочи на суду за боцу ракије? Ко се на обласним и другим скуповима бори против сељака? Сељак. Јесте, страшно је живети са њима, али су они ипак људи, трпе и плачу као људи, и у њиховом животу нема ничега што не би могло добити оправдања. Напоран рад, од кога ноћу боли цело тело, сурове зиме, оскудне жетве, тескоба, а помоћи ниоткуда, па и од кога да је чекаш? Они, који су богатији и моћнији од њих, не могу помоћи, јер су и сами груби, непоштени, пијанице, и сами исто тако одвратно псују; најситнији чиновник или пословођа имања понаша се према сељацима као да су они скитнице, па чак и претседницима и црквеним таторима говоре „ти“, и мисле да на то имају право. Па, може ли и бити какве помоћи од користољубивих, лакомих, развратних и лењих људи, који долазе у село само да вређају, отимају и заплаше? Олга се сети, како су жалосно и понижено изгледали стари, кад су зимус водили Кирјака на шибање...

Сад јој би жао свих тих људи, болело је, и док је ишла једнако се освртала на колибе.

Пошто их је пратила три километра, Марија се опрости од њих, затим клече, закука и паде ничице.

— Опет сам сама остала, јадна ти сам, јадна сирота...

Дуго је она тако кукала, и још дуго Олга и Саша виделе су је како клечи и непрестано се клања некоме, ухвативши се за главу, и изнад ње су летели граци.

Сунце се диже високо, поче врућина. Жуково остаде далеко позади. Било је пријатно ходати, Олга и Саша убрзо заборавише село, и Марију, биле су веселе и све их је занимало. Час брдашце, час низ телеграфских стубова, који иду један за другим незнано куд и нестају на хоризонту док жице тајанствено зује; час се у даљини види мали посед, сав у зеленилу, шири се од њега влага и конопље, и теби се чини да тамо станује срећан свет; час се коњска лешина усамљено бели на њиви. Неуморно цвркућу шеве, дозивају се препелице, и прдавац виче тако као да неко збиља цима за стару гвоздену ручицу.

У подне Олга и Саша стигоше у једно велико село. На широком сокаку сretoше старца-кувара код генерала Жукова. Беше му врућина и његова знојава, црвена ћела сијала се на сунцу. У почетку ни он ни Олга нису познали једно друго, затим се истовремено освртоше, познадоше се, и, не рекавши ни речи, пођоше даље сваки својим путем. Зауставивши се поред колибе, која јој се учини богатија и но-

вија, Олга се поклони пред отвореним прозорима и рече гласно, високим отегнутим гласом:

— Православни хришћани, дарујте Христа ради, нека милост ваша, даде дабогда родитељима вашим царство небеско и вечни покој.

— Православни хришћани, — отеже Саша: — дарујте Христа ради, да је милост ваша, царство небеско...

МОЈ ЖИВОТ

(Прича једног паланчанина)

I

„Држим вас само из поштовања према вашем уваженом оцу, иначе бисте ми одавно одлетели”, рекао ми је управник. Ја сам му одговорио: „Екселенцијо, сувише ми ласкате кад мислите да умем да летим”. И затим сам чуо, кад рече: „Уклоните овог господина, иде ми на нерве”.

Два дана доцније мене отпустише. Тако сам, за све оно време, откад ме сматрају за одраслог, на велику жалост мога оца, општинског архитекте, променио девет звања. Служио сам по разним надлештвима, и свих девет звања била су налик једно на друго као капље воде: морао сам да седим, пишем; да слушам глупе или грубе примедбе и да чекам, кад ће да ме отпусте.

Отац, кад сам дошао к њему, седео је заваљен у наслоњачи, затворених очију. Његово мршаво, суво лице, сивкасто на обријаним местима (личио је на старог католичког оргуљисту), изражавало је смиреност и покорност. Не одговарајући на мој поздрав и не отварајући очи, он рече:

— Да је моја драга жена а твоја мати жива, твој би живот за њу био извор непрекидног јада. У њеној прераној смрти ја видим Божју промисао. Несрећниче, ја те молим, — настави он отварајући очи: — научи ме шта да чиним с тобом?

Пре, док сам био млађи, моји родитељи и познаници знали су, шта да чине са мном: једни су ми саветовали да ступим у добровољце, други у апотекаре, трећи у телеграфисте; сад кад ми је већ прошло двадесет и пет и кад ми се на слепоочницама појавиле седе власи, и кад сам већ био и добровољац, и фармацајт, и телеграфист, кад је изгледало да је за мене све земаљско већ исцрпено, више ми нису саветовали, само су уздисали или вртили главом.

— Шта ти мислиш о себи? — настави отац. — У твојим годинама млади људи имају већ обезбеђен друштвен положај, а погледај на себе: ти си пролетер, просјак, живиш на очевом врату!

И као обично, поче да говори како данас млади људи пропадају, пропадају без религије, због материјализма, због уображености, да треба забранити аматерско позориште, јер оно одбија младе људе од религије и дужности.

— Сутра ћемо поћи заједно, и ти ћеш се извинити пред управником и обећаћеш му да ћеш дужност вршити савесно, — заврши он. — Ти не смеш ни дана остати без друштвеног положаја.

— Молим вас, саслушајте ме, — рекох туробно, не очекујући ничег доброг од овог разговора. — То, што ви називате друштвеним положајем, то је привилегија капитала и образовања. Сиромашан и не-

школован свет зарађује хлеб физичким радом, и не видим зашто да ја будем изузетак.

— Кад ти почнеш да говориш о физичком раду, онда то испада глупо и банално! — рече раздражено отац. — Разумеј, глупи човече, разумеј, празна главо, да у теби, сем грубе, физичке снаге, живи још и дух Божји, свети огањ, који те толико разликује од магарца или гмизавца и приближује те божанству! Хиљадама година најбољи људи су се борили за њ. Твој прадед, генерал Полозњев борио се код Бородина, твој дед је био песник, говорник и претставник племства, стриц ти је педагог, најзад ја сам архитекта! Сви су Полозњеви чували свети огањ само зато да га ти угасиш!

— Треба бити праведан, — рекох ја. — Милиони људи баве се физичким радом.

— И нека се баве! Они ништа друго и не знају да раде! Физичким радом може свако да се бави, чак и највећа будала и зликовац, тај рад и јесте особина, по којој се распознаје роб и варварин, док је огањ додељен тек неколицини.

Настављати даље тај разговор било је узалудно. Отац је обожавао самога себе, и за њега је било убедљиво само оно што је он говорио. Уз то, ја сам врло добро знао, да ова охолост, са којом говори о напорном раду у основи не базира толико на светом огњу, колико на потајном страху да ћу поставити радник, и да ће о мени говорити цела варош; а главно, сви моји вршњаци одавно су већ свршили универзитет и били на добром путу, син шефа књиговодства Државне банке био је чиновник пете положајне групе, а ја, јединац син, нико и ништа! На-

стављати даље разговор било је узалудно и непријатно, али ја сам и даље седео и слабо одговарао, надајући се, да ће ме најзад схватити. Цело је питање било просто и јасно, тицало се само начина, како да зарадим комад хлеба, али он ту простоту није видео, него ми је говорио, сладуњаво заокругљеним фразама, о Бородину, о светом огњу, о стрицу, заборављеном песнику, који је некад писао рђаве и неискрене стихове, називао ме грубо празном главом и глупим човеком. А како сам желео да ме схвати! И поред тога, сестру и оца волим, и од детињства сам имао навику да их за свашта питам, чврсту навику од које једва да се могу некад отарасити; јесам ли у праву или не, али увек се плашим да их не ожалостим, бојим се да оцу од узрујаности не поцрвени мршав врат и да га не удари капља.

— Да седим у загушљивој соби, — проговорих: — да преписујем, да се такмичим са писаћом машином — срамота је и увреда за човека мојих година. Може ли ту бити говора о светом огњу!

— Ипак то је умни рад, — рече отац. — Али доста, да прекинемо тај разговор, и у сваком случају ја те опомињем: ако не ступиш опет у службу, него будеш следовао својим срамним склоностима, ја ћу те а и моја кћер лишити наше љубави. Лишићу те наследства — кунем ти се јединим Богом!

Да докажем своје чисте побуде, по којима сам се хтео управљати у целом свом животу, рекох савршено искрено:

— Питање наследства није за мене важно. Ја се унапред одричем од свега.

Бог би знао зашто, наједанпут те речи силно увредише оца. Он сав поцрвене.

— Не смеш тако да разговараш са мном, будало! — викну он високим, пискавим гласом: — Неваљалче! — И брзо и вешто, вичним покретом удари ме по образу једанпут и другипут. — Почео си да се заборављаш.

У детињству, кад ме је отац тукао, морао сам да стојим право, у ставу мирно, и да му гледам у лице. И сад, кад ме је тукао, ја сам се потпуно губио, као да се моје детињство настављало, исправљао сам се и трудио да га гледам право у очи. Мој је отац био стар и врло мршав, али, мора да су његове сухе мишице биле чврсте као кајиши, јер су ме ударци јако болели.

Ја сам измицао натрашке у претсобље, а он ту дохвати свој кишобран и удари ме неколико пута по глави и раменима; у тај час сестра отвори врата од салона, да види каква је то ларма, али се одмах окрете уплашена и о жалошћена, не рекавши ни речи у моју заштиту.

Моја намера да се не враћам у канцеларију, него да отпочнем нов, радан живот, била је непоколебљива. Требао сам само да изаберем занимање — и то није било нарочито тешко, јер ми се чинило, да сам врло јак, издржљив и способан за најтежи рад. Претстојао ми је једнолик раднички живот с гладовањем, смрадом, у грубој средини, и с непрестаном мишљу на зараду и свакидашњи хлеб. И — ко зна? — кад се будем враћао са рада Великом Дворјанском улицом, можда ћу, не једном позавидети инжењеру Должњикову, који живи од умнога рада, али

сад ме је радовало да мислим на те своје будуће не-
даће. Ја сам некада сањао о својој духовној актив-
ности, и замишљао сам себе час као учитеља, час
као лекара, час као писара; али су снови остали са-
мо снови. Ја сам имао љубави за духовне забаве, —
на пример, страсно сам волео позориште и књигу, —
али да ли сам имао способности за умни рад, — не
знам. У гимназији сам страховито мрзео грчки је-
зик, тако да су ме морали извадити из четвртог раз-
реда. Дуго су долазили инструктори и спремали ме
за пети разред, затим сам служио по разним надле-
штвима, већи део времена не радећи ништа, и онда
су ми говорили, да је то умни рад; оно што сам ра-
дио на научном и службеничком пољу није захтева-
ло ни умног напрезања, ни талента, ни личних спо-
собности, ни творачког надахнућа: било је то ме-
ханички, а такав умни рад сматрам за нижи од фи-
зичког, презирем га и не мислим ни за тренутак да
постоји оправдање нераду и безбрижном животу,
јер он није ништа друго до заблуда, једна врста не-
рада. Вероватно да за прави умни рад ја никад ни-
сам знао.

Дође вече. Ми смо становали у Великој Дворјан-
ској улици — то је била главна улица у граду, и по-
што није било згоднога варошкога парка, увече је
њоме шетао наш *beau monde*. Ова је дивна улица
донекле замењивала парк, јер су по њој с обе стра-
не расле тополе, које су мирисале, нарочито после
кише, а иза ограда и плотова наносили су се багре-
мови, високо цбуње јоргована, дафине и јабуке. Мај-
ски сумрак, нежно младо зеленило пуно хлада, ми-
рис јоргована, зујање буба, тишина, врућина — ка-

ко је све то ново и како необично, ма да се пролеће
понавља сваке године! Стајао сам пред капијом и
гледао пролазнике. Са већином њих растао сам и
играо заједно, сад би их моје друштво могло дове-
сти у забуну, јер сам био одевен сиромашно, не по
моди, а о мојим врло уским панталонама и високим
незграпним чизмама, говорило се, да су то макаро-
не на лађама. Сем тога, у граду сам уживао лошу
репутацију, јер нисам имао никакав друштвени по-
логај и често сам играо билијара по јевтиним ка-
фанама, а можда још и зато што су ме двапут без
икаквог повода с моје стране водили у квартал.

Прекопута, у великој кући инжењера Должњико-
ва, неко је свирао на клавиру. Поче да пада мрак и
на небу затреперише звезде. Полако, одговарајући
на поздраве, прође мој отац у старом цилиндру са
широким ободом подигнутим у вис, под руку са се-
стром.

— Погледај! — рече сестри, показујући на небо
оним истим кишобраном, којим ме је малопре ту-
као. — Погледај на небо! Чак и најмање звезде су
опет светови! Како је ништаван човек кад се упо-
реди са васељеном!

Он је то говорио таквим гласом као да му необич-
но ласка и да му је врло пријатно што је ништаван.
Како је то неспособан човек! Нажалост, он је био
једини архитект у нашем граду и колико ја знам за
последњих петнаест до двадесет година у нашој
вароши није била подигнута ниједна кућа како треба.
Кад су му наручивали план, он је обично прво цртао
салу и салон; као што су некада институткиње мо-
гле да отпочну играти једино од пећи, тако се ње-

гова уметничка мисао могла развијати само од сале и салона. Поред њих би додао трпезарију, дечју собу, кабинет, везујући собе вратима, и после су оне увек испадале пролазне, и свака је имала по двоје чак по троје сувишних врата. Мора бити, да му је идеја била нејасна, до крајности спутана и куса; увек је, као да је осећао да му нешто недостаје, прибегавао разним дограђивањима, везујући једно с другим, и још сад видим узана претсобља, узане ходничкиће, кривудава ступенице како воде у међуспратове, у којима можеш стајати само сагнут, и у којима уместо пода имаш само три огромне ступенице слично клупама по амамима; кујна је увек била испод куће, засвођена и са цигланим подом. Фазада је имала наметљив и тежак изглед, линије сувопарне, бојажљиве, кров низак, спљоштен, а на дебелим, као нараслим оцацама увек су стајали лимени димовуци са црним и шкрипећим петловима. Не знам зашто, али све те куће, које је отац саградио, нејасно су ме потсећале на његов цилиндер, његов сув и избачен потиљак. Доцније се очева неспособност свидела у граду, она се била укоренила и постала наш стил.

Тај је стил отац унео и у сестрин живот. Да почнем од тога, што ју је звао Клеопатра (а мене је прозвао Мисаил). Док је она била још дете, плашио ју је говорећи јој о звездама, старим мудрацима, нашим претцима, дуго јој је објашњавао шта је живот, шта је то дужност; и сад кад је већ имала двадесет шест година, настављао је то исто, дозвољавао јој да иде под руку само с њим, и однекуд, мислио је да ће се раније или доцније појавити угледан мла-

дић, који ће хтети да се ожени њоме из поштовања према његовим личним особинама. А она је обожавала оца, плашила га се и веровала да је невероватно паметан.

Паде сасвим мрак и улица мало помало опусте. У кући прекопута — музика престаде, врата се отворише широм и нашом улицом глатко крете тројка, звечећи меко звонцадима. То су инжењер и његова кћи пошли да се провозају. Време је да се спава.

Ја сам у кући имао своју собу, али сам становао у дворишту у једној кућици под истим кровом са шупом, коју беху некад подигли за чување амова, — у зидовима су биле укуцане велике куке, — сад је она била сувишна, и у њој је отац више од тридесет година слагао своје новине, које је, због нечега, повезивао у полугођа и није дозвољавао да му их нико дира. Станујући овде ређе сам излазио оцу и његовим гостима на очи, и мени је изгледало, да то што станујем овде и не одлазим сваки дан у кућу на ручак, очеве речи, да сам му на врату, не звучи тако увредљиво.

Чекала ме је сестра. Кришом од оца она ми беше донела вечеру: комадић хладне телетине и парче хлеба. У нашој се кући често понављало: „да новац воли рачун“, „копејка чува рубљу“, и слично, а сестра под утицајем тих баналности, непрестано се трудила да смањи трошкове, и зато смо се лоше хранили. Она стави тањир на сто, седе на моју постељу и заплака се.

— Мисаиле, — рече она: — шта чиниш од нас?

Она није покривала лице, сузе су јој капале на груди и на руке, била је ојађена, најзад паде на јастук и пусти сузама на вољу, тресла се целим телом и јецала.

— Ти си опет напустио службу... — рече она. — То је грозно!

— Али разумеј, сестро, разумеј... — говорио сам, и због њенога плача обузе ме очајање.

Као у инат, у мојој лампици нестајало је гаса, она се димила, и спремила да се угаси; старе куке на зиду биле су грубе, а њихове сенке су трепериле.

— Поштеди нас! — рече сестра и устаде. — Отац је врло ојађен, а ја сам болесна, готова сам да излудим. Шта ће бити од тебе? — упита она плачући и пружајући ми руке. — Молим те, преклињем, молим те у име наше покојне маме: врати се у службу!

— Не могу, Клеопатра, — рекох ја, осећајући, да не треба много па да попустим. — Не могу!

— Зашто? — настави сестра. — Зашто? Ако се ниси слагао са шефом, потражи друго место. На пример, што не би ступио на железницу? Сад сам разговарала са Ањутом Благово, она ме уверава да ће те примити на железници, и чак ми је обећала да се заузме за тебе. Тако ти Бога, Мисаиле, размисли се. Размисли, преклињем те!

Ми смо још мало разговарали, и ја попустих. Рекао сам, да још нисам никад мислио да служим на грађењу пруге, и да сам готов да пробам.

Она се радосно осмехну кроз сузе и стеже ми руку, плакала је и даље, јер није могла да се заустави, док ја одох у кујну по гас.

II

Међу љубитељима аматерског позоришта, концертата и живих слика, који су имали добротворну сврху, прво место у граду припадало је Ажогинима. Они су становали у својој властитој кући у Великој Дворјанској улици, и свакад су стављали на расположење свој стан и примали на себе сва старања и трошкове. Ова богата спахијска породица имала је у срезу око три хиљаде хектара земље и дивну господску кућу на селу, али село није волела и преко целе године становала је у граду. Њу су сачињавали мајка, висока, сувоњава, фина дама, потсечене косе, која је носила кратку блузу и равну сукњу на енглески начин, — и три кћери, које, кад су о њима говорили, нису звали по имену него просто: старија, средња и млађа. Све су биле ружне, оштрога потбродка, кратковиде, погурене, одевене исто као и мати, и све су непрестано врскале; па ипак, и поред тога, стално су суделовале у свима представама и увек нешто радиле у добротворне сврхе — играле, читале, певале. Биле су врло озбиљне и никад се нису смешиле, чак и шаљиве комаде с певањем играле су без имало веселости, пословно као да су се бавиле књиговодством.

Ја сам волео наше претставе, а нарочито пробе, честе, помало бесмислене, бучне, после којих смо увек били позивани на вечеру. У избору комада и подели улога нисам учествовао. Мени је припадао закулисни део. Ја сам сликао декорације, преписивао улоге, суфлирао, маскирао, и имао сам да изводим разне ефекте као грмљавину, песму славуја и

томе слично. Како нисам имао никакав друштвени положај нити пристојно одело, на пробама сам се држао одвојено у сенци кулиса, и стидљиво ћутао.

Декорације сам сликао код Ажогиних у шупи или у дворишту. Помагао ми је молер, или, како се сâм називао предузимач молерских радова, Андреј Иванов, човек педесетих година, врло мршав и блед, упалих груди и слепоочница, са црним колотовима испод очију, помало страшан. Боловао је од неке унутрашње болести, и сваке јесени и пролећа, за њега се говорило, да умире, али се он опет дизао и затим говорио са чуђењем: „А ја опет остадох жив!”

У граду су га звали „Ротква” и причали да му је то презиме. Он је волео позориште исто као и ја, и чим би чуо да се код нас спрема претстава, одмах је остављао све своје радове и долазио код Ажогиних да слика декорације.

Сутрадан после објашњења са сестром, ја сам од јутра до мрака радио код Ажогиних. Проба је била одређена увече за седам сати, и за један сат пре почетка, сви љубитељи су били у сали на окупу, а по сцени су се шетале старија, средња и најмлађа сестра и читале из свезака. У дугом риђем капуту, са шалом умотаним око врата, стајао је Ротква, прислоњен слепоочницом уз зид и побожно посматрао приказ. Ажогина-мати прилазила је час једноме, час другоме госту и свакоме би рекла понешто пријатно. Она је имала обичај да се пажљиво уноси у лице и да тихо говори, као да нешто поверава.

— Сигурно је тешко сликати декорације, — приђе ми она и рече тихо. — Разговарала сам са госпођом Муфке о предрасудама, кад сам вас видела да сте

ушли. Боже мој, ја сам се целог, целог свог живота борила са предрасудама! Да би убедила послугу како су све то глупости, ја увек палим три свеће, и све своје важне послове почињем тринаестог.

Дође и кћи инжењера Должикова, висока, пуначка плавојка, обучена, како се говорило, код нас, париски. Она није играла, али су на пробама за њу стављали столицу на бину, и нису претставу отпочињали док се она не појави у првом реду, бљештећи и задивљујући све својом тоалетом. Њој је, као престоничкој особи, било дозвољено да чини примедбе за време пробе, и она их је правила осмејкујући се љупко и благо, и видело се, да је на наше претставе гледала као на дечју разоноду. Причало се за њу, да је учила певање на петроградском конзерваторијуму, и чак тобож, да је целу зиму певала у једној приватној опери. Она ми се много свиђала, и ја сам је обично за време проба непрестано гледао.

Већ бејаш узео свеску, да почнем суфлирање, кад се изненада појави моја сестра. Не скидајући капут и шешир, она ми приђе и рече:

— Молим те, хајдемо!

Ја пођох. Иза бине, на вратима стајала је Ањута Благово такође у шеширу са тамним велом. Била је то кћи помоћника председника суда, који је у нашем граду служио одавно, готово чим је основан окружни суд. Како је она била висока растом и лепо вајана, суделовала је сигурно у живим сликама, и кад је претстављала неку вилу или Славу, лице јој је пламтело од стида; али у претставама није учествовала, него је на пробе свраћала само за тренутак,

пословно, и није улазила у салу. И сад се видело да је свратила само за који тренутак.

— Отац је говорио о вама, — рече она суво, црвенећи и не гледајући у мене. — Должиков вам је обећао место на прузи. Идите сутра к њему, он ће бити код куће.

Ја се поклоних и захвалих на заузимању.

— А то можете оставити, — рече она показујући свеску.

Она и сестра приђоше Ажогиној и неко време су шапутале с њом, погледајући у мене. Нешто су се саветовале.

— Збиља, — рече Ажогина тихо, прилазећи ми и гледајући ме пажљиво у лице: — збиља, ако вас отстрањује од озбиљног посла, — она ми узе свеску из руку: — предајте то неком другом. Не трудите се, драги мој, слободно можете ићи.

Ја се поздравих са њом и изиђох збуњен. Силазећи низ степенице, видех, како су одлазиле сестра и Ањута Благово; оне су нешто живо разговарале, вероватно о мом ступању у службу на прузи и журиле. Моја сестра пре тога није никад била на пробама, и сад је сигурно мучила савест и страх, да отац не дозна, да је без његове дозволе била код Ажогиних.

Сутрадан, у један сат, одох Должикову. Лакеј ме уведе у врло лепу собу, која је била инжењеров салон и, у исто време, кабинет за рад. Све је ту било мекано, елегантно, и за ненавикнутог човека, какав сам био ја, чудно. Скупоцени теписи, огромне наслоњаче, бронза, слике, златни и кадифени рамови; на фотографијама, растуреним по зидовима, див-

не жене, паметна и лепа лица, природна држања; право из гостинске собе воде врата у парк, на балкон, види се јоргован, сто постављен за доручак, много бутеља, букет ружа, мирише на пролеће и скупоцене цигаре, мирише на срећу — и све, чини ти се, као да хоће да каже, ето човек је живео, радио и постигао најзад срећу, која је могућна на земљи. За писаћим столом седела је инжењерова кћи и читала новине.

— Тражите оца? — упита она. — Тушира се, сад ће доћи. Молим вас, причекајте.

Ја седох.

— Ви станујете, чини ми се, прекопута нас? — упита она опет, после извесног ћутања.

— Да.

— Ја од досаде посматрам свакидан кроз прозор, опростите, — настави она, гледајући у новине: — и често видим вас и вашу сестру. Она има тако добро и озбиљно лице.

Уђе Должиков. Брисао је убрусом врат.

— Оче, monsieur Полозњев, — рече кћи.

— Јест, јест, причао ми је Благово, — обрати се он мени брзо, не пружајући ми руку. — Но, чујте, шта вам ја могу дати? Каква места имам? Чудни сте ви људи, господо! — настави да виче, гласом као да ме грди. — Свакидан долазе тако по двадесет људи, уобразици, да је код мене канцеларија! А ја имам пругу, господо, робијашки посао, мени су потребни механичари, шлосери, рудари, столари, бунарџије, а ви сви можете само да седите и пискарате, више ништа! Сви сте ви писари!

И од њега повеја на мене она иста срећа као од његових тепиха и наслоњача. Пун, здрав, румених образа, широких прсију, опран, у цицаној кошуљи и чакширама, личио је на играчку, порцеланског кочијаша. Имао је округлу, коврцаву брадицу — и ниједне седе власи, орловски нос, и црне, сјајне, невинне очи.

— Шта ви умете да радите? — настави он. — Ништа не умете! Ето ја сам инжењер, човек обезбеђен, али пре него што сам се пробио на прави пут, дуго сам теглио, био машиниста, две године радио сам у Белгији као прост подмазивач. Реците и сами, драги мој, какав бих вам рад могао предложити?

— Наравно, тако је... — промрмљах необично збуњен, не могући поднети његов сјајан, невин поглед.

— Да ли бар знате да рукујете апаратом? — упита он, промислив.

— Да, служио сам на телеграфу.

— Хм... Но, видећемо. Засад идите у Дубечњу. Ја тамо имам једнога, али је страшно ђубре.

— А у чему ће се састојати моја дужност? — упитах ја.

— Видећемо. Ви засад идите, ја ћу издати наредбу. Само, молим вас, не смете банчити, нити ме узнемиравати молбама. Истераћу вас.

Он оде од мене, и чак главом не климну. Ја се поклоних и њему и његовој кћери, која је читала новине и изиђох. Било ми је тако тешко на души, да кад ме сестра поче испитивати, како ме инжењер примио, нисам могао изговорити ни речи.

Дигох се рано, чим се сунце родило, да идем у Дубечњу. У нашој Великој Дворјанској ни душе, сви су још спавали, и моји су кораци одјекивали тупо и осамљено. Тополе, покривене росом, освежавале су ваздух нежним мирисом. Био сам тужан, и није ми се ишло из града. Ја сам волео своје родно место. За мене је оно било тако лепо и топло! Волео сам то зеленило, тиха сунчана јутра, брујање наших звона, али људи, са којима сам у том месту живео, били су ми досадни, туђи, и понекад чак одвратни. Нити сам их волео, нити сам их схватао.

Ја нисам могао да разумем зашто и чега ради живи свих тих шездесет хиљада људи. Знао сам да се Кимрани издржавају прављењем чизама, да Тула израђује самоваре и пушке, да је Одеса пристаниште, али шта је наш град и шта ради — то нисам знао. Велика Дворјанска улица и још две чистије живе су од ренте и плате, које су чиновници примали од државе, али од чега је живело осталих осам улица које су се паралелно протезале три километра и нестајале иза брежуљка, — то је била за мене недокучива загонетка. А како су ти људи живели, срамота је рећи! Нису имали ни парка, ни позоришта, ни пристојног оркестра; градску и клупску библиотеку похађали су само Јевреји омладинци, часописи и нове књиге месецима су неисечени лежали; богаташи и интелигенција спавали су у тескобним спаваћим собама, на дрвеним постељама пуним стеница, деца су становала у одвратно прљавим одајама, које су се називале дечје собе, а послуга, чак стара и цењена, спавала је у кухињи на поду и покривала се дроњцима. У данима кад се ни-

је постило куће су мирисале на чорбу од зелени, а у посне дане — на кечигу, пржену на сунцокретовом уљу. Хранили су се неукусно и пили нездраву воду. У кући код губернатора, код епископа, свуда по кућама много година говорило се како град нема добру и јевтину воду, да је преко потребно позајмити од државе двеста хиљада за водовод; догађало се да врло богати људи, којих се могло набројати око тридесетак, изгубе на картама читав иметак, па и они су пили нездраву воду и целога свога живота ватрено говорили о зајму, — и ја то нисам могао да схватим; мени се чинило, да је много простије узети па из свога џепа извући тих двеста хиљада.

У целом граду нисам познавао ниједног поштеног човека. Мој отац је примао мито и уображавао да му га дају из поштовања према његовим душевним квалитетима; гимназисти, да пређу из разреда у разред, ступали су у интернат код својих професора, а ови су им наплаћивали добре паре; жена команданта места примала је новац за време регрутовања од регрута и дозвољавала да је чаше, и једном у цркви клечећи није могла да устане јер је била пијана; за време регрутовања мито су примали и лекари, а варошки лекар и ветеринар опорезовали су за свој рачун све месарнице и кафане; у среској школи продавали су сведоџбе, које дају право на скраћени рок службе у војсци по трећем степену; више свештенство узимало је мито од клира и црквених татора; у општини, болници и свим другим надлештвима, за сваким молиоцем викали су: — „Треба захвалити!“ и молилац се враћао да да тридесет до четрдесет копејака. Они, који нису при-

мали мито, као на пример судско чиновништво, били су надувени, пружали само два прста, одликовали се хладноћом и ограниченим схватањем, много су се картали, много пили, женили се богато, и несумњиво на средину имали штетан и разоран утицај. Само су девојке биле морално чисте, већина њих имала је високе идеале, честите и чисте душе; али оне нису разумеваале живот и веровале су да се мито даје из поштовања према душевним особинама, а кад би се удале, брзо би стариле, запуштале се и очајно тониле у баналан, малограђански живот.

III

У нашем крају градила се железничка пруга. Уочи празника по граду су у групама ишли одрпанци, које су грађани називали „железницом“ и којих су се плашили. Често се догађало да видим, како неког одрпанца крвава лица, без капе, воде у полицију, а иза њега, као диван доказ, носе самовар или тек опрано, још мокро рубље. „Железница“ се обично искупљала поред крчама и на пијацама; пила је, јела, ружно псовала и сваку жену лаког понашања, која би прошла поред њих, пропраћала звиждањем. Наши трговци, да би позабавили тај гладни олош, давали су псима и мачкама ракију, или везивали псу за реп канту од гаса, звиждали, а пас би јурио улицом, вукући канту, скичао од страха, њему се чинило да за њим јури неко чудовиште, трчао је далеко изван града, у поље, док не би изнемогао; у нашем граду било је неколико паса, који су непрестано дрхтали, с подвијеним реповима, и за које се причало, да су полудели, јер нису могли поднети то забављање.

Станицу су градили на пет километара од града. Причало се, да су инжењери тражили педесет хиљада мита, да пруга прође поред самог града, а да су општинари давали само четрдесет, дакле нису се сложили за десет хиљада, и сад су грађани требали да праве пут до станице, који је по прорачуну коштао много више. Дуж целе пруге већ су били поређани прагови и шине, пуштен је био и службени воз који је вукао грађевински материјал и раднике, застој је био само због мостова, које је градио Должиков, и још понегде нису биле довршене станице.

Дубечња — тако се звала наша прва станица — била је седамнаест километара удаљена од града. Ишао сам пешке. Под јутарњим сунцем зеленили су се озимица и пролећни усеви. Крај је био раван и весео, у даљини јасно се оцртавала станица, хумке, далека пољска имања... Како је било дивно ту на слободи! Како сам желео да ме свест о слободи обузме, бар за једно јутро, да не мислим шта се ради у граду, да не мислим на своје недаће, да не желим јести! Ништа ми толико није сметало да живим као оштро осећање глади, кад се моје најужвишеније мисли чудно мешале са мислима на кашу од хељде, на котлете, на пржену рибу. Ето стојим сам у пољу, и гледам увис шеву, која лебди на једном месту у зраку и као хистерична цвркуће, па мислим: „Сад би добро било јести хлеба и масла!“ Или седам крај пута, затварам очи, да се одморим, да послушнем овај диван мајски жагор и напамет ми пада, како мирише врућ кромпир. Како сам био висока раста и чврсто грађен уопште сам мало јео, и зато ми је у току дана глад била најјаче осећање, и зато сам, можда, вр-

ло добро разумевао зашто толико много људи раде само за комад хлеба и може да говори само о јелу.

У Дубечњи су малтерисали станицу изнутра и градили горњи спрат од дрвета крај резервоара. Била је врућина, мирисало је на креч, и радници су тромо тумарали по гомилама иверја и отпадака; крај своје кућице спавао је скретничар и сунце му пекло право у лице. Ниједнога стабла. Телеграфска жица зујала је слабо, и по гдегде одмарали су се на њој јастребови. Тумарао сам по ђубришту, нисам знао шта да радим и, сетих се како ми је инжењер, на моје питање у чему се састоји моја дужност, одговорио: „Видећемо“. Али шта се може видети у овој пустињи? Зидари су помињали палира и некога Теодота Васиљева, а ја нисам разумевао, и мало помагло обузе ме јад, — физички јад, кад осећаш своје руке, ноге, цело своје велико тело а не знаш, шта да чиниш с њим, куд да се денеш.

Пошто сам тако тумарао најмање два сата, опазим да се са станице, десно од трасе нижу телеграфски стубови и да се завршују крај беле камене оградe; радници ми рекоше, да је тамо канцеларија и, најзад, схватих, да треба тамо да идем.

Била је то врло стара, давно запуштена господска кућа. Ограда од белог шупљикавог камена, местимично се порушила, и на згради у дворишту чији је бочни зид био окренут у поље, кров је био зарђао и по гдегде на њему сијале се закрпе од лима. Кроз вратнице видело се пространо двориште, зарасло у коров, и стара господска кућа са шалонама на прозорима, високим кровом, поцрвенелим од рђе. И с једне и с друге стране од куће, десно и ле-

во, стајале су две једнаке побочне зграде; на једној су прозори били закуцани даскама, а око друге, са отвореним прозорима, висило је рубље на конопцу и тумарала су телад. Последњи телеграфски стуб налазио се у дворишту, и жица са њега везивала је прозор оне побочне зграде, чији је бочни зид гледао у поље. Врата су била отворена и ја уђох. За столом, крај телеграфа седео је неки господин, тамне коврцаве косе, у платненом капуту; он ме погледа испод ока строго, али се одмах осмехну и рече:

— Здраво, вајдице!

Био је то Иван Чепраков, мој друг из гимназије, који је истеран из другог разреда због пушења. Некада, у јесен, заједно смо ловили штиглице, зебе и детлиће, и рано изјутра продавали их на пијаци, још док су наши родитељи спавали. Вребали смо јата чворака кад се селе и гађали их сачмом, затим смо скупљали рањене, и једни су нам умирали у страшним мукама (ја се и данас сећам како су ми јечали у кавезу), друге, који би прездравили, продавали смо и том приликом се безобразно клели да су то све мужјаци. Једном на пијаци, остаде ми само један чворак, кога сам дуго нудио купцима, и најзад продао га за копејку. „Ипак вајдица” — рекох ја да се утешим, кријући копејку, и од тог доба улична дечурлија и гимназисти прозваше ме вајдица; још и данданас догађало се да ме дечурлија и трговци дирну тако, ма да сем мене сви су већ заборавили откуд је дошао тај назив.

Чепраков је био слабе телесне конструкције: уских груди, погурен, дугих ногу. Кравата му је висила, прслука није уопште имао, а чизме су му

биле горе но моје — са кривим потпетицама. Он је ретко трептао очима и изгледало је као да се жури, као да хоће нешто да зграби, и увек је био ужурбан.

— Стани море, — рече ми брзо. — Слушај!... Шта сам ти оно рекао?

Почесмо да разговарамо. Дознадох, да је имање, на коме сам се сад налазио, још ту скоро припадало Чепраковима, и тек прошле јесени купио га је инжењер Должиков, који је сматрао да је корисније уложити новац у земљу него у хартије од вредности, и већ је у нашој околини купио три повелика имања и примио дуг; при продаји Чепраковљева мати израдила је за себе право да још две године станује у једној од зграда у дворишту и измолила сину место у канцеларији.

— Зашто да не купи! — рече Чепраков за инжењера. — Колико дере само предузимаче! Све редом дере!

Затим ме одведе да ручам, пошто је журно решио да ћу становати са њим у бочној згради, а хранити се код његове мајке.

— Мати ми је циција, — рече он: — али ти неће скупо наплатити.

Мале собице, у којима је становала његова мајка, биле су врло тескобне; све оне, чак ходник и претсобље биле су претрпане намештајем, који су после продаје имања пренели из велике куће овамо; намештај је био старински од махагонија. Госпођа Чепракова, врло пуна, старија дама, косих кинеских очију, седела је крај прозора у великој наслоњачи и плела чарапу. Она ме прими свечано.

— Мамице, то је Полозњев, — претстави ме Чепраков. — Он ће бити овде на служби.

— Јесте ли ви племић? — упита ме она чудним, непријатним гласом; учини ми се да јој само клокоће у грлу.

— Јесам, — одговорих.

— Седите.

Ручак је био рђав. Служили су само пирог са горким сиром и млечну чорбу. Домаћица, Јелена Никифоровна, све време је некако чудно намигивала час једним час другим оком. Говорила је, јела, али из целе њене појаве избијало је нешто мртвачко, и чак као да се осећао задах лешине. Живот је једва тињао у њој, као и свест да је она госпођа спахиница, која је некада имала своје кметове, да је генералица, коју послуга мора да титулира: превасходство; и кад би ти бедни остаци од живота за тренутак букнули у њој, тада би рекла сину:

— Жане, како држиш нож!

Или би се обратила мени, једва дишући и пренемажући се, као домаћица која жели да забави госта:

— Знате, ми смо продали наше имање. Наравно жао нам је, ту смо се навикли, али је Должиков обећао да постави Жана за шефа станице Дубечњи, па се нећемо селити одавде, становаћемо на станици, а то је свеједно, као на имању. Инжењер је тако добар! Не налазите ли да је врло леп?

Још ту скоро Чепракови су богато живели, али се после генералове смрти све променило. Јелена Никифоровна почела је да се свађа са суседима, да се суди, да не плаћа пословођама имања и радницима;

стално се плашила да је не опљачкају — и за неких десет година Дубечња није могла да се позна.

Иза велике куће налазио се стари парк, већ подивљао, зарастао у коров и шипражје. Ја се прошетах по тераси, још чврстој и лепој; кроз стаклена врата видела се соба са паркетираним подом, вероватно салон; стари клавир, па још на зидовима гравире у широким рамовима од махагонија — и ништа више. Од цвећа су остали само божури и мак, који су дизали из траве своје беле и црвене главице; по стазама су се пружали, сметајући један другоме и расли млади клен и бели брест, које су већ краве обрсле. Дрвеће је расло густо и парк је изгледао непроходан, али то само око куће, где су још стајале тополе, борови и старе липе-вршњакиње, остаци некадашњих дрвореда, а даље иза парка крчили су за косидбу, и ту већ није било запааре, паучина није ишла у уста и очи, пиркао је ветрић; уколико се даље ишло у дубину, утолико је било шире и већ су на ширини расле вишње, шљиве, гранате јабуке, унакажене подупирачима и исушеним гранама, и тако високе крушке, да ниси веровао да су то крушке. Тај део парка узимале су под закуп наше градске пиљарице, а чувао га од лопова и чворака будаласте сељак, који је становао у колиби.

Парк се све више проређивао, док није постао права ливада и излазио је на реку обраслу зеленом трском и врбаком; око воденичне бране налазио се јаз, дубок и пун риба, срдито је клапарала не баш велика воденица, и жабе су кркетале као луде. На глаткој, као огледало, води појавили би се по који пут кругови, уздрхтали би речни кринови узнемире-

ни веселом рибом. С друге стране реке налазило се село Дубечња. Тихи и плави јаз мамио је, обећавајући хладовину и мир. И сад све то — и вода и воденица и пријатне обале, — припадало је инжењеру!

Отпоче моја нова служба. Ја сам примао депеше и упућивао их даље, писао разне извештаје, и преписивао начисто наруџбине, требовања, жалбе и реферате, које су нам слали у канцеларију неписмени палири и мајстори. Али највећи део дана нисам радио ништа, већ ходао по соби и чекао депеше, или остављао у згради дечка, а сам сам одлазио у парк и шетао, док не би дечак дотрчао и јавио ми да апарат куца. Ручавао сам код госпође Чепракове. Месо су ретко служили, сва су јела била млечна, а средом и петком посна, и тај дан постављали су ружичасте тањире, који су се звали посним. Чепракова је непрестано намигивала — то јој је била навика, и у њеном присуству увек ми је било непријатно.

Како у згради није било посла ни за једнога, Чепраков није ништа радио, само је спавао или одлазио са пушком на реку да лови патке. Увече би се опијао у селу или на станици, и пре него што ће лећи, гледао се у огледало и викао:

— Здраво, Иване Чепракове!

Кад се опијао био је врло блед и стално је трљао руке и смејао се, као да рже: хи-хи-хи! Из обести, скинуо би се го и трчао наг по пољу, јео муве и говорио да су киселе.

IV

Једном после ручка он дотрча у зграду задуван и рече:

— Иди, дошла ти је сестра.

Изиђох. Одиста, пред степеништем велике куће стајала су лака кочијашка кола из вароши. Дошла је моја сестра, а с њом Ањута Благово и још неки господин у војничкој блузи. Кад приђох ближе, познадох официра: био је то Ањутин брат, доктор.

— Дошли смо код вас на излет, — рече он. — Како је?

Моја сестра и Ањута хтеле су питати, како овде живим, али су обе ћутале и само ме гледале. Ћутао сам и ја. Оне бежу схватиле да ми се овде не свиђа, и мојој сестри навреше сузе, а Ањута Благово поцрвене. Пођосмо у парк. Доктор је ишао испред свију и говорио усхићено:

— Што је ваздух! Мајко света, што је ваздух!

По спољашности био је још сасвим студент. И говорио је, и ишао као студент, и поглед његових сивих очију био је тако жив, прост и отворен као код доброг студента. Поред своје високе и лепе сестре изгледао је слабачак и танак; и брадица му је била ретка, и глас такође — танак, тенорић, у осталом доста пријатан. Служио је негде у пуку и сад је дошао својима на отсуство и причао да ће на јесен ићи у Петроград да полаже докторат. Имао је већ своју породицу — жену и троје деце; био се рано оженио, док је био на другој години студија, и сад се у граду причало за њега да је у породичном животу несрећан и да већ не живи са женом.

— Колико је сати? — узнемири се сестра. — Треба да се раније вратимо, тата ме је пустио код брата само до шест сати.

— О, тај ваш тата! — уздахну доктор.

Ја припремих самовар. Пили смо чај на тепиху, пред терасом велике куће, доктор је клечао, пио из тањира и говорио да се осећа блажен. Затим Чепраков оде по кључ, отвори стаклена врата, и сви уђосмо у кућу. Ту је било мрачно, тајанствено, мирисало је на печурке, а кораци нам одјекивали као да се под подом налазио подрум. Доктор, стојећи, дотакну дирке на клавиру, и он му се одазва слабир, дрхтавим, промуклим али још складним акордом; он опроба глас и запева неку романсу, мрштећи се и лупајући нестрпљиво ногом, кад се која дирка показала нема. Моја се сестра већ није спремала да иде кући, него је узбуђена ходала по соби и говорила:

— Весела сам! Врло сам весела!

У гласу јој се осећало чуђење, као да јој је било невероватно да и њој може бити добро на души. То је било први пут у животу да сам је видео тако веселу. Чак се пролепшала. Имала је ружан профил, нос и уста су јој били некако истурени, изгледало је као да дува, али је имала дивне црне очи, блед, врло нежан тен и дирљив израз доброте и туге, и кад је говорила била је љупка и чак лепа. Обоје смо, и ја и она личили на мајку, широки у раменима, снажни и издржљиви, али је њено бледило било болесно, она је често кашљала, и у очима сам јој понекад примећивао израз, као у људи који су озбиљно болесни, али то крију. У њеној садашњој веселости било је нечег детињастог, наивног, као да се радост коју су у нашем детињству суровим васпитањем давили и угушивали, наједном сад пробудила у души и избилла на слободу.

Али кад дође вече, и доведоше кола, сестра уму-

че, клону и седе у кола као да седе на оптуженичку клупу.

Они одоше, ларма се стиша... Ја се сетих, да Ањута Благово за све време није проговорила ни речи са мном.

„Чудна девојка! — помислих. — Чудна девојка!”

Дође Петров пост и ми смо сваки дан добијали посна јела. Од нерада и због неизвесности положаја мучила ме физичка туга, и ја сам се незадовољан собом, тром, гладан, скитарао по имању и само чекао згодно расположење па да одем.

Једном предвече, кад је код нас у згради седео Ротква, изненада уђе Должиков, јако поцрнео од сунца и сав у прашини. Три дана је био провео на својој деоници и сад је локомотивом дошао у Дубечњу, а са станице пешке до нас. Док је чекао кочије, које су требале доћи из вароши, он је са својим пословођом обишао имање, снажним гласом издајући наредбе, затим је цео сат седео код нас у згради и писао некаква писма; у његовом присуству стизале су на његово име депеше, и он је сам откуцавао одговоре. Нас тројица стајали смо ћутке у ставу мирно.

— Какав неред! — рече он, загледајући са гађењем у извештаје. — За две недеље пренећу канцеларију на станицу, и већ не знам, шта да чиним с вама, господо.

— Ја сам вредан, ваше високородство, — проговори Чепраков.

— Видим, како сте вредни. Само умете да примате плату, — настави он, гледајући у мене. — Сви се надате на протекцију, како би што брже и лакше faire la carrière. Али, ја се не обазирем на протек-

цију. Мене нико није протежирао. Пре него што сам изишао на пут, био сам прост машинист, радио сам у Белгији као прост подмазивач. А ти, Пантелија, шта радиш овде? — упита окренувши се Роткви. — Пијанчиш са њима?

Он је све просте људе однекуд звао Пантелија, а такве као ја и Чепраков, презирао и иза леђа називао пијаницама, животињама, ђубретом. Уопште према ситним службеницима био је немиосрдан, кажњавао их и отпуштао из службе хладно, без објашњења.

Најзад, дођоше кола по њега. На растанку обећа да ће нас све отпустити кроз две недеље, назва по словођу будалом, па затим разузурен у колима, крете у град.

— Андреја Иванићу, — рекох ја Роткви: — примите ме код вас за радника.

— Па, добро!

И ми кретосмо заједно пут града. Кад су станица и имање остали далеко за нама, ја запитах:

— Андреја Иванићу, зашто сте малочас долазили у Дубечњу?

— Прво, јер ми радници раде на пружи, друго — долазио сам да генералици платим интерес. Прошле године узајмио сам од ње педесет рубаља и сад јој плаћам по рубљу месечно.

Молер застаде и узме ме за дугме.

— Мисаиле Алексеићу, анђеле наш, — настави он: — Ја овако мислим: ако неки прост човек или господин наплаћује и најмањи интерес, он је већ зликовац. Такав човек не зна шта је то правда.

Мршави, бледи, страшни Ротква склопи очи, заврте главом и изусте филозофским гласом:

— Трулеж изједа траву, рђа — гвожђе, а лаж — душу. Господе, спаси нас грешне!

V

Ротква је био непрактичан и рђаво је резоновао; он је примао посла више но што је могао да уради, и при обрачунавању био је узнемирен, збуњен и зато је готово увек штетовао. Он је фарбао, уметао прозорска окна, тапетирао собе и чак се примао да ради кров, и ја се сећам, како је често због безначајне поруџбине јурио по три дана, тражећи раднике који раде кров. Био је то одличан мајстор, догађало му се да понекад заради по десет рубаља на дан, и да није желео да буде по сваку цену главни мајстор и да се зове предузимач, сигурно би имао добре паре.

Он је примао на парче, а мени и другим момцима плаћао надницу, од седамдесет копејака до једне рубље на дан. Док је било топло и суво време, ми смо радили разне спољне послове, најчешће смо фарбали кровове. Како сам био ненавикнут, ноге су ми биле вреле, као да идем по угрејаној плочи, а кад сам обувао високе сукнене чизме, ноге би ми се распариле. Али то само у прво време, затим сам се навикао и све пође као подмазано. Сад сам живео међу људима за које је рад био обавезан и неминован, и који су радили као теглећа марва, често немајући свести о моралном значају рада и који чак ни у разговору нису употребљавали реч „рад”; поред њих

сам се осећао као теглећи коњ, и све ме је више обузимала свест да сам дужан и да ми је потребно да радим, и то ми је олакшавало живот, спасавајући ме од разних сумњи.

У прво ме је време све занимало, све ми је било ново, као да сам се поново родио. Могао сам да спавам на земљи, могао сам да идем бос, — а то је изванредно пријатно; могао сам да стојим у гомили простог света, никоме нисам сметао, и кад на улици падне кочијашки коњ, трчао сам и помагао да га дигну, не плашећи се да ћу испрљати своје одело. А што је главно, живео сам о свом властитом трошку и нисам никоме био на терету.

Фарбање кровова, особито са нашим фирнајзом и фарбом сматрало се за врло уносан посао, и зато тај груби и досадни рад нису презирали ни такви добри мајстори, као што је био Ротква. У кратким панталонама, танких ногу, ходао је он ко крову налик на роду, и ја сам га слушао, како ради четком, како тешко уздише и говори:

— Тешко, тешко нама, грешнима!

Он је корачао по крову исто онако слободно као по поду. Без обзира на то, што је био болестан и блед, као мртвац, био је необично окретан; он је фарбао торањ и црквена кубета, исто као младићи, без скела, само помоћу стуба и конопца, и било је прилично страшно кад се он тамо, стојећи на висини, далеко изнад земље, исправи колико је дуг и говори не зна се коме:

— Трулеж изјједа траву, рђа — гвожђе, а лаж — душу!

Или, кад нешто размишља, и гласно одговара својим мислима:

— Све се може десити! Све се може десити!

Кад сам се са рада враћао кући, онда су сви они, који су седели на клупама поред капија, сви трговачки помоћници, шегрти и њихове газде, добацивали за мном разне примедбе, ироничне и пакосне, и то ме је у прво време узбуђивало и чинило ми се заиста страшно.

— Вајдица! — чуло се са свих страна. — Молер. Окер!

И нико није био према мени тако немилосрдан, као они, који су још ту скоро били и сами прости људи и зарађивали себи кору хлеба тешким радом. У трговачком крају, кад сам пролазио покрај гвожђарнице, мене су, тобож случајно, поливали водом, и једном су чак заманули штапом на мене. А један ми рибарски трговац, сед старац, препречи пут и рече, гледајући ме љутито:

— Не жалим тебе, будалу. Оца ти жалим!

А моји познаници, кад би се срили са мном, однекуд би се збуњивали. Једни су гледали на мене као на особењака и будалу, други су ме жалили, а трећи нису знали како да се понашају, и тешко их је било разумети. Једном, дању, у једној улици близу наше Велике Дворјанске, сретох Ањуту Благово. Ја сам ишао на рад и носио две дугачке четке и ведрницу са бојом. Кад ме је познала, Ањута поцрвене.

— Молим вас да ме на улици не поздрављате... — рече она нервозно, оштро, дршћућим гласом, не пружајући ми руку, и у очима јој наједном засјаше сузе. — Ако ви мислите да је све то тако потребно,

онда нека... нека, али вас молим, да се са мном не сретате.

Ја већ нисам становао у Великој Дворјанској, него у предграђу Макарихи, код своје дадиље Карповне, добре али туробне старице, која је увек предосећала нешто рђаво, плашила се свих снова уопште и чак кад би јој пчеле или осе улетеле у собу, и у томе је видела рђав знак. И то, што сам постао радник, није, по њеном мишљењу, претсказивало ништа добро.

— Пропао си ти! — говорила је тужно, вртећи главом. — Пропао!

Са њом је у кућици становао и њен посинак Прокпије, месар, крупан, незграпан момак, око својих тридесет година, риђ, накомтрешених бркова. Кад би се год срео са мном у трему, он ми се ћутке и с поштовањем склањао с пута, а кад је бивао пијан, салутирао ми је целом шаком. Увече при вечери чуо сам кроз дашчану преграду, како кашље и уздише, испијајући чашицу за чашицом.

— Мамице! — звао је он полугласно.

— Шта је? — одзивала се Карповна, која је лудо волела свога посинка. — Шта је, сине?

— Ја ћу, мамице, бити пажљив према вама. У овом земаљском животу хранићу вас док не остарите у овој долини плача, а кад умрете, сахранићу вас о свом трошку. Рекао сам — и биће.

Устајао сам сваког дана пре сунца, легао сам рано. Ми, молери, јели смо врло много и спавали чврсто, само нам је ноћу, однекуд, јако лупало срце. С друговима се нисам свађао. Псовке, незгодне клетве и жеље, да ти например, испадну очи или да те

сатре колера, чуле су се по цео дан, непрекидно, али ипак сви су сложно живели међу собом. Момци су сумњали да сам релегиозни секташ и доброћудно су збијали шалу на мој рачун, говорећи да се од мене одрекао и мој рођени отац, и даље настављали, како и они ретко завирују у храм Божји, и да многи међу њима већ десет година нису били на причешћу, и такву своју поквареност правдали тиме, да је молер међу људима исто што и чавка међу тицама.

Момци су ме ценили и понашали се према мени с поштовањем; њима се очигледно свиђало што ја не пијем, не пушим него живим тихо и озбиљно. Само их је непријатно дирало што не суделујем у крађи фирнајза и не идем муштеријама да тражим напојницу. Крађа газдиног фирнајза и боје била је код молера уобичајена и није се сматрала за крађу, и занимљиво беше, да је чак и тако праведан човек, какав је био Ротква, одлазећи са посла, увек односио собом мало емаља и фирнајза... А да траже напојницу, нису се стидели чак ни уважени старци, који су имали у Макарихи своје куће; љутило ме је и стид ме је било кад су момци честитали неком ништавилу почетак и свршетак посла и понизно захваљивали кад би добили од њега десет копејака.

С муштеријама су се понашали као лукави дворани, и мени је готово свакидан падао на ум Шекспиров Полоније.

— Мора да ће киша, — говорио је муштерија гледајући у небо.

— Биће, зацело ће бити! — одобравали су молери.

Уосталом, облаци нису на кишу. Можда и неће бити кише.

— Неће бити, ваше високородство. Сигурно да неће.

Иза леђа муштерија понашали су се иронички, и кад би, на пример, видели каквог господина да седи на балкону и чита новине, добацивали би:

— Чита новине, а овамо нема шта да једе.

Својима код куће нисам одлазио. Кад сам се враћао с рада, често сам налазио у свом стану цедуљице, кратке и узнемирене, у којима ми је сестра писала о оцу: час да је био за време ручка некако нарочито замишљен и ништа није јео, час да се повео да падне, час да се закључао у својој соби и дуго није излазио. Такве су ме вести узбуђивале, нисам могао спавати, и чак се дешавало да сам ноћу у Великој Дворјанској улици покрај наше куће, загледао у мрачне прозоре и старао се да погодим да ли је код куће све у реду. Недељом би ми долазила сестра, али кришом, тобож код дадиље а не код мене. А кад је улазила код мене, била је бледа, уплаканих очију, и одмах би отпочела да плаче.

— Наш отац неће ово поднети! Ако му се, не дај Боже, нешто деси, целог а ће те живота мучити савест. То је страшно, Мисаиле! Ја те преклињем именом наше мајке: поправи се!

— Сестро, драга сестро, — говорио сам: — како да се поправим кад сам уверен да радим по својој савести? Разумеј ме!

— Ја знам да је по савести, али, можда би то могло некако друкчије, да се нико не озлоједи.

— Ох, Боже! — уздисала је старица иза врата. — Пропао си ти сасвим. Биће зло, рођени моји, биће зло!

VI

Једне недеље дође ми изненада доктор Благово. Био је у официрској блузи поврх свилене кошуље и у високим лакованим чизмама.

— А ја мало до вас! — поче он, стежући ми руку снажно, по студентски. — Сваки дан слушам о вама, па се све каним до вас, да се својски поразговарамо. У граду је страшно досадно, нема ниједне живе душе, нема човек с ким речи да прозбори. Врућина, Мајко света! — настави он скидајући блузу и оста само у свиленој кошуљи. — Дозволите, голубићу, да се с вама мало поразговарам!

И мени је било досадно и већ сам давно желео да будем у друштву с друговима а не с молерима. Ја сам му се искрено обрадовао.

— Да кажем право, — рече он, седајући на моју постељу: — да вас разумем из дна душе и да дубоко ценим овај ваш начин живота. Овде вас у граду не схватају, па и нема ко да вас схвати, јер, као што знате, овде су сви, са малим изузетком, Гогољевске свињске њушке. Али ја сам вас онда на излету одмах познао. Ви сте племенита душа, поштен и узвишен човек! Ја вас ценим и сматрам за велику част да вам стегнем руку! — настави он усхићено. — Да човек тако нагло и на један мах промени свој живот, као што сте то ви урадили, треба да преживи сложен душевни процес и, да и даље настави такав живот и да се непрестано налази на висини својих убеђења, мора да из дана у дан напрегнуто ради и умно и душевно. Сад, у почетку нашег разговора, реците, налазите ли, да кад бисте ту снагу воље,

тај напор, сву ту потенцију, утрошили на нешто друго, например да временом постанете велики научник или уметник, да ли би ваш живот захватао шире и дубље, и био продуктивнији у сваком погледу?

Ми се упустисмо у разговор, и кад реч дође на физички рад, ја изразих овакву мисао: потребно је да моћни не подјармљују слабе, да мањина не буде за већину паразит или пумпа из које се систематски извлаче најбољи сокови, тојест, потребно је да сви без изузетка — и моћни и слаби, и богати и сиромашни, подједнако учествују у борби за опстанак, свако понаособ, а у томе погледу нема бољег сретства за нивелацију него што је физички рад, као општа дужност, обавезна за сваког.

— Према томе, ви рекосте, да би требало сви да раде физички, сви без изузетка? — упита доктор.

— Јесте.

— А зар не налазите, да би била велика опасност за прогрес, кад би сви, па и најбољи људи, мислиоци и велики научници, у борби за опстанак посебице трошили време на туцање шљунка и бојење кровава?

— Па у чему је опасност? — упитих ја. — Прогрес се састоји у делима милосрђа, у вршењу моралног закона. Кад ви никога не подјармљујете, никоме нисте на терету, какав још прогрес хоћете?

— Али, дозволите! — наједном плану Благово, устајући. — Али, дозволите! Ако се пуж у својој шкољци бави личним усавршавањем и чепрка по моралном закону, да ли и то зовете прогрес?

— Зашто чепрка? — увредих се ја. — Ако ви не натерате ваше ближње да вас хране, одевају, возе, штите од непријатеља, у животу који је сав заснован на ропству, зар то није прогрес? Ја мислим да је то прави прогрес, и можда, једино могућ и потребан човеку.

— Границе општељудског и светског прогреса су у бесконачности а говорити о неком „могућем” прогресу, ограниченом нашим потребама или временским схватањима то је, извините, некако чудно.

— Ако су границе прогреса у бесконачности, као што ви велите, онда су му, значи, циљеви неодређени, — рекох ја. — Живети и не знати одређено зашто се живи!

— Па ако! Али ово „не знати” није тако досадно као ваше „знати”. Ја идем по степеницама, које се зову прогрес, цивилизација, култура, идем па идем, не знајући тачно куд идем, али, заиста, само ради тих дивних степеница вреди живети; и ви знате ради чега живите, — ради тога, да једни не подјармљују друге, да уметник и онај ко му приправља боје ручају подједнако. Али то је маловарошка, кухињска, досадна страна живота, и живети само за њу — није ли гадно? Ако једне бубе подјармљују друге, нека их враг носи, нека се прождиру! Ми не треба да мислимо на њих, — оне ће ионако умрети, иструлити, макако их ви спасавали од ропства — треба мислити о оном великом иксу, који очекује човечовечанство у далекој будућности.

Благово се ватрено препирао са мном, али истовремено могло се запазити да га нека друга мисао узнемирује.

— Мора бити, да ваша сестра неће доћи, — рече он погледавши на сат. — Јуче је била код мојих и рекла је да ће доћи код вас. — Ви једнако говорите — ропство, ропство... — настави он. — Али то је одвојено питање, и човечанство таква питања решава поступно, само по себи.

Почесмо говорити о поступности. Ја сам рекао, да питање треба ли чинити добро или зло, сваки решава за себе, не чекајући да човечанство путем поступног развића дође до решења тога питања. Уз то, поступност је — батина са два краја. Упоредо, с процесом поступног развоја хуманих идеја види се и поступно развијање идеја друге врсте. Крепосно право више не постоји, али зато расте капитализам. И у највећем јеку ослободилачких идеја, исто као и у време Батија, већина храни, одева и штити мањину, док је сама гладна, гола и незаштићена. Такав се поредак дивно слаже са каквим год хоћете гледитима и струјама, јер се и вештина подјармљивања тако исто култивише постепено. Ми већ више не тучемо наше лакеје у штали, али ропству дајемо финије форме, у најмању руку, умемо да му нађемо оправдања у сваком поједином случају. Код нас су идеје — идеје, али кад бисмо ми сад, крајем деветнаестог века, могли све наше непријатне физиолошке радње да пребацимо на раднике, ми бисмо их пребацили и затим би, наравно, говорили у своје оправдање, да прогресу може претити озбиљна опасност, ако најбољи људи, мислиоци и велики научници, стану трошити своје златно време на те послове.

Најзад дође сестра. Спазивши доктора, она се у-

журба, збуну и одмах поче говорити како је време да иде кући, оцу.

— Клеопатра Алексејевна, — рече Благово убедљиво, стављајући обе руке на срце: — шта ће бити вашем оцу, ако ви проведете са мном и вашим братом неких пола сата.

Он је био искрен и своје расположење умео је да пренесе на друге. Моја се сестра замисли за тренутак, насмеја се и одмах се развесели као онда на излету. Пођосмо у поље, седосмо на траву и настависмо наш разговор гледајући у град, у коме су сви прозори, окренути западу, изгледали необично златни од сунчева заласка.

После тога, увек кад би ми дошла сестра, долазио је и Благово, и обоје су се поздрављали као да је њихов сусрет код мене био случајан. Сестра је слушала како се ја и доктор препиремо, и тада је израз њенога лица био радосно усхићен, умиљат и испитивачки, и мени је изгледало, као да се пред њеним очима отвара мало помало нови свет, који она пре није чак ни сањала, и који се сад трудила да позна. Без доктора била је тиха и тужна, и ако би сад понекад плакала, седећи на мом кревету, то је већ било из узрока, о којима ми није говорила.

У августу Ротква нам нареди да се спремимо да пођемо на пругу. На два дана пре него што су нас „потерали” ван вароши, дође ми отац. Седе, и не журећи се, не гледајући у мене, обриса своје црвено лице, затим извади из џепа наш градски „Гласник” и полако, наглашујући сваку реч, прочита, да је мој вршњак, син шефа књиговодства Државне банке, постављен за начелника одељења у пореској управи.

— А сад погледај себе, — рече он, савијајући новине: — просјак, одрпанац, нитков! Чак малограђани и сељаци се школују, да постану људи, а ти, Полозњев, који имаш велике и племените претке, срљаш у блато! Али ја нисам дошао овамо зато, да с тобом разговарам; ја сам од тебе дигао руке, — настави он пригушеним гласом, устајући. — Дошао сам овамо да дознам: где ти је сестра, ниткове? Отишла је од куће после ручка, и ево већ је осам, а ње нема. Почела је често да излази, а да ми се не јавља, она ми већ мање указује поштовања, — и ја видим ту твој зли и гнусни утицај. Где је она?

У рукама је држао познати ми кишобран, и ја се већ изгубих и исправих, као ђак, очекујући да ме отац почне тући, али он спази мој поглед управљен у кишобран, и то га је, вероватно, задржало.

— Живи како хоћеш! — рече он. — Лишавам те свога благослова.

— Свети оци! — мрмљала је дадиља иза врата. — Сирота твоја глава! Ох, предосећа моје срце, предосећа!

Ја сад радио на прузи. Целог су августа непрекидно падале кише, било је влажно и хладно; с њива нису преносили жито, и на великим газдинствима, где се жњело машинама, пшеница није лежала у крстинама, него на гомили, и сећам се, како су те жалосне гомиле из дана у дан постајале све тамније, а зрневље је у њима клијало. Тешко је било радити; плусак је све кварео, што бисмо успели да урадимо. Нису нам дозвољавали да станујемо и спавамо у станичним зградама, него смо се сместили у прљавим и влажним земуницама, где је летос спавала

„железница“, и ноћу нисам могао заспати од зиме и због тога што су ми по лицу милеле стоноге. А кад бисмо радили око мостова, увече би нам у гомили долазила „железница“ само зато да туче молере, — за њих је то било нека врста спорта. Тукли су нас, крали четке и, да би нас раздражили и изазвали тучу, кварили су нам посао, например, премазивали би стражаре зеленом бојом. И као свршетак свих наших невоља, Ротква нас поче исплаћивати врло неуредно. Сви молерски радови на деоници били су дати предузимачу, овај их је дао другоме, и тек их је тај дао Роткви, уговоривши за себе двадесет процената. Рад је сад по себи био некористан, па још и кише; време је губљено узалуд, ми нисмо могли радити, а Ротква је био дужан да плаћа момцима надницу. Изгладнели молери само што га нису тукли, звали су га лупежом, крвопијом, Јудом издајником, а он је, сиромаш, уздисао, у очајању дизао руке у небо и свакичас трчао госпођи Чепраковој по паре.

VII

Настаде кишовита, каљава, мрачна јесен. Наста беспослица, и ја сам по три дана седео незапослен, код куће, или сам радио разне послове који нису били молерски, например, доносио сам земљу за насип, и добијао за то по двадесет копејака на дан. Доктор Благово беше отпутовао у Петроград. Сестра ми није долазила. Ротква је лежао код куће болестан, из дана у дан очекујући смрт.

И расположење је било јесење. Можда зато, што кад сам постао радник видео сам наш градски жи-

вот само с наличја, готово свакидан морао сам чинити открића, која су ме просто доводила у очајање. Они моји суграђани, о којима пре нисам имао никакво мишљење, или који су ми споља изгледали потпуно пристojни, сад су се показали као људи ниски, сурови и способни за свако неваљалство. Нас, просте људе, лагали су, варали у рачуну, терали да почитаве сате чекамо у хладном трему или кухињи, вређали нас, и понашали се према нама до крајности грубо. У јесен сам у нашем клубу тапетирао читаоницу и две собе; платили су ми по седам копејака за парче, али су ми наредили да дам признаницу на дванаест, и кад сам то одбио, онда ми је неки наочит господин у златним наочарима, вероватно, један од клупских старешина, рекао:

— Ако ти, неваљалче, будеш још много причао, разбићу ти њушку.

А кад му је лакеј шануо да сам син архитекте Полозњева, он се збуну, поцрвене, али се одмах прибрати и рече:

— Нек га ђаво носи!

У дућанима су нама, радницима, продавали смрдљиво месо, ужегло брашно, и употребљен чај; у цркви нас је гурала полиција, по болницама нас пљачкали лекарски помоћници и болничарке, и, ако им због своје сиротиње, не дамо мито, из освете давали су нам храну из прљавих судова; на пошти и најмањи чиновник сматрао је да има права да се према нама понаша као према животињама, и да грубо и безобзирно виче: „Причекај! Куд се гураш?“ Чак су се и пси по дворишту према нама држали непријатељски и јуришали на нас с неким нарочитим гневом.

Али најглавније, што ме је највише изненађивало у мом новом положају, било је апсолутно отсуство сваке правичности, оно што народ каже: „Ни Бога се не боје“. Ретко који дан да прође без преваре. Варали су и трговци, који су нам продавали фирнајз, и предузимачи, и момци, и саме муштерије. Разуме се по себи, да ни о каквим нашим правима није могло бити ни речи, и наш зарађени новац, морали смо свакидан да мољакамо као милостињу, стојећи гологлави на споредним улазима.

Тапетирао сам у клубу једну собу одмах до читаонице; увече, кад сам се већ спремао да идем, у ту собу уђе кћер инжењера Должикова, са свежњем књига у рукама.

Ја јој се поклоних.

— А, добар дан! — рече она, познавши ме одмах, и пружи ми руку. — Врло ми је мило што вас видим.

Смешкала се и мерила је радознано и у недоумици моју блузу, ведрицу с туткалом, тапете, раширене по поду; ја се збуних, па и њој је било неугодно.

— Опростите ми, што вас тако гледам, — рече она. — Много су ми причали о вама. Нарочито доктор Благово, — он је просто заљубљен у вас. Упознала сам се и са вашом сестром; она је мила и симпатична девојка, али ја је нисам никако могла уверити да у вашем поступку нема ничег страшног. Напротив, ви сте сад најинтересантнији човек у граду.

Она опет погледа у ведрицу са туткалом, у тапете и настави:

— Ја сам молила доктора Благово да ме ближе упозна са вама, али он мора бити да је заборавио или није стигао. Како било, тек ми смо ипак познаници,

и ја бих вам била веома обавезна кад бисте једном дошли код мене просто, не чекајући позива. Тако бих желела да поразговарам! Ја сам једноставно створење — рече она, пружајући ми руку: — надам се, да вам код мене неће бити непријатно. Отац ми није ту, у Петрограду је.

Она оде у читаоницу, шуштећи хаљином, а ја, кад сам дошао кући, дуго нисам могао заспати.

Те невеселе јесени, нека добра душа, очигледно, желећи да ми макар мало олакша живот, понекад ми је слала час чај и лимунове, час колача, час печене јаребице. Карповна ми је причала, да је то увек доносио некакав војник, а од кога — не зна; и да се војник распитивао јесам ли здрав, ручам ли свакидан и имам ли топле одеће. Кад настадоше мразеви, тако су ми у моме отсуству по војнику послали мекан штрикан шал, од кога се ширио нежан, једва осетан мирис, и ја погодих ко је била моја добра вила. Шал је мирисао на ђурђевак, омиљен мирис Ањуте Благово.

У зиму накупило се више посла, постало је веселије. Ротква је опет оживео, и ми смо заједно радили у цркви на гробљу, премазивали иконостас за позлату. То је био посао чист, миран, и како су наши говорили, уносан. За дан се могло много урадити, и уз то — време је одмицало брзо и неопажено. Ни псовки, ни шала, ни гласних разговора. Само место захтевало је тишину и лепо понашање и изазивало тихе, озбиљне мисли. Задубљени у посао, ми смо стајали или седели непомично као статуе; владала је мртва тишина, као што приличи гробљу, тако да кад је падала нека алатка или прскало кандило, ти су

звучи одјекивали јасно и оштро — и ми бисмо се освртали. После дуге тишине чуло се зујање, као да лете пчеле: то су у предњем делу храма лагано, полугласно, опевали неко дете; или би сликар, који је у куполи сликао голуба и звезде око њега почео тихо да звиждуће, па сетивши се наједном, одмах би ућутао; или би Ротква, одговарајући на своје мисли, уздахнуо и рекао: „Све се може десити; Све се може десити!” или би се над нашим главама заорили лагани, жалосни звуци звона, и молери би опазили да то, мора бити, носе неког богаташа...

Дане сам проводио у овој тишини, у црквеном полумраку, а у дуге вечери играо сам билијара, или одлазио у позориште на галерију, у свом новом оделу од трикоа, које сам купио за зарађени новац. Код Ажогиних већ су отпочеле претставе и концерти; декорације је сад сликао само Ротква. Он ми је причао садржину комада и живих слика, што их је гледао код Ажогиних, а ја сам га слушао и завидео му. Нешто ме је необично вукло да посећујем пробе, али се нисам могао одлучити да одем Ажогинима.

Недељу дана пред Божић допутова доктор Благово. И опет смо се препирали, а увече играли билијара. Кад је играо, он је скидао капут и раскопчавао кошуљу на грудима и уопште трудио се да изгледа као древна пијаница. Пио је мало, али хучно, и могао је у тако рђавој, јевтиној крчми као што је била „Волга” да потроши по двадесет рубаља за једно вече.

Опет ми је почела долазити сестра; обоје, кад би опазили једно друго, увек би се зачудили, али се по њеном радосном лицу, које ју је издавало, видело,

да то нису случајни сусрети. Једном, увече, док смо играли билијара, доктор ми рече:

— Чујте, а што ви не одлазите код Должикове? Ви не познајете Марију Викторовну, то је паметна и дивна жена, једноставна и добра душа.

Ја му испричах, како ме је пролетос примио инжењер.

— Ништа то није! — насмеја се доктор. — Инжењер је инжењер, а она је она. Истина, драги мој, немојте је вређати, отидите јој једном. На пример, хајдемо сутра увече до ње. Хоћете ли?

Он ме наговори. Сутрадан увече, обукох своје ново одело и узбуђен упутих се Должиковој. Лакеј ми више није изгледао тако охол и страшан, а намештај тако богат, као онога јутра, кад сам дошао овамо као молилац. Марија Викторовна ме је очекивала и примила као старог познаника, стиснувши ми руку снажно, другарски. Била је одевена у сиву штофану хаљину са широким рукавима, и имала је фризуру, коју су код нас у граду, пре годину дана кад је ушла у моду, прозвали „псеће уши“. Коса јој је са слепоочница била зачешљана за уши, и због тога лице Марије Викторовне као да је постало шире, и она ми се овога пута учини врло слична оцу, који је имао широко, румено лице, и по изразу налик некако на кочијашко. Она је била лепа и елегантна, али не млада, по изгледу око тридесет година, иако јој уствари није било више од двадесет и пет.

— Мили доктор, како сам му захвална! — говорила је, нудећи ми да седнем. — Да није њега, ви ми не бисте дошли. Мени је страшно досадно! Отац ми

је отпутовао и оставио ме саму, и ја не знам шта да радим у овом граду.

Затим ме је почела испитивати, где сад радим, колико зарађујем, где станујем.

— Ви трошите на себе оно што зарађујете? — упита она.

— Да.

— Срећни човече! — уздахну она. — Све је зло у животу, чини ми се, од нерада, од досаде, од душевне празнине, а све је то неминовно, кад човек навикне да живи на туђ рачун. Не мислите да се ја претварам, искрено вам велим: неинтересантно је и непријатно бити богат човек. Стичете пријатеље богатством неправедним — тако је казано, јер уопште нема и не може бити праведнога богатства.

Она озбиљно и хладно одмери намештај, као да је хтела да га преброји, и настави:

— Комфор и удобност имају магијску моћ; мало помало привуку и људе јаке воље. Некад смо ја и мој отац живели сиромашно и скромно, а сад живимо видите како. Има ли смисла, — рече она, слежући раменима: — ми трошимо годишње до двадесет хиљада! У унутрашњости!

— На комфор и удобност треба гледати као на неминовну привилегију капитала и образовања, — рекох ја: — и мени се чини, да се угодност у животу може спојити с којим год хоћете, чак и најтежим и најпрљавијим радом. Ваш је отац богат, али је и он, како сам каже, био некад машиниста и прост подмазивач.

Она се осмехну и сумњајући заклима главом.

— Отац понекад једе посну чорбу од кваса, — рече она. — Спорт, ћуд!

У тај мах зачу се звонце и она се диже.

— Образовани и богати људи дужни су да раде као и сви, — настави она: — а ако постоји комфор, онда на њега имају права сви. Не треба да постоје никакве привилегије. Него, оставимо филозофију. Причајте ми нешто весело. Причајте ми о молерима. Какви су они? Јесу ли смешни?

Дође доктор. Ја почех да причам о молерима, али како сам био ненавикнут, снебивао сам се и причао као етнограф, озбиљно и млигаво. И доктор исприча неколико анегдота из живота занатлија. Он се поводио у ходу, плакао, клечао, и чак, имитирајући пијаницу, легао на под. Била је то права глумачка игра, а Марија Викторовна, гледајући га, смејала се до суза. Затим је свирао на клавиру и певао својим пријатним танким тенором, а Марија Викторовна стајала је крај њега и бирала му шта да пева, и кад је грешио исправљала га.

— Чуо сам, да и ви такође певате? — упиташ ја.

— Такође, — зграну се доктор. — Она је дивна певачица, уметница, а ви — такође! Е, пребацили сте се!

— Некад сам озбиљно радила, — одговори она на моје питање: — али сам сад манула.

Седећи на ниској клупици, причала нам је о своме животу у Петрограду и имитирала је улоге неких певача, потсмевајући се њиховим гласовима и начину певања; цртала је у албум доктора, затим мене, цртала је рђаво, али смо обојица изишли налик. Она се смејала, играла, љупко кревељила лице, и то јој

је више личило, него разговор о богатству неправедном, и чинило ми се, да она малочас није озбиљно говорила са мном о богатству и комфору, него је подражавала некога. Била је то изврсна комична глумица. Ја сам је у мислима упоређивао са нашим госпођицама, и чак лепа и озбиљна Ањута Благово није могла да се упореди са њом; разлика је била огромна, као између лепе калемљене руже и дивље.

Вечерали смо у троје. Доктор и Марија Викторовна пили су црно вино, шампањац и кафу с коњаком; они су се куцали и пили у част пријатељства, духа, прогреса, слободе, и нису се опили, већ само заруменели и често безразложно смејали до суза. Да се не би показао досадан и ја сам пио црно вино.

— Талентоване, богато надарене природе, — рече Должикова: — знају како треба да живе, и иду својим путем; осредњи људи, као што сам на пример ја, ништа не знају и ништа сами не могу; њима ништа друго не остаје, него да запазе неку дубоку друштвену струју и да пливају куд их она понесе.

— Зар се може запазити оно чега нема? — упита доктор.

— Не, зато што не видимо.

— Зар не? Друштвене струје — то је нова књижевност измислила. Оне код нас не постоје.

Отпоче препирка.

— Код нас нити има нити је било дубоких друштвених струја, — говорио је гласно доктор. — Много је штошта измислила нова књижевност! Она је измислила некакве интелигентне раднике на селу, а ви претражите сва наша села, наћи ћете ваљда само „Лези хлебу да те једем“ у капуту или у црном

оделу, који у речи „још” прави четири грешке. Код нас културни живот још није ни отпочео. Иста она дивљачност, исто оно непрестано лакејство, исто ништавило као и пре пет стотина година. Струје, утицаји, али је све то ситно, мизерно, нагиње баналним јевтиним интересима — и зар се може у њима видети нешто озбиљно? Ако вам се учини, да сте запазили дубоку друштвену струју, и, идући за њом, посветите свој живот таквим задацима у савременом духу, као што су ослобађање инсеката од ропства, или уздржавање од говеђих котлета, онда — честитам вам, госпођице. Ми треба да учимо, учимо и учимо, а причекајмо са дубоким друштвеним струјама: ми још нисмо дорасли за њих и, да речем искрено, ништа се у њима не разумемо.

— Ви не разумете, а ја разумем, — рече Марија Викторовна. — Данас сте невероватно досадни!

— Наша је ствар да учимо и учимо, да се постарамо да што више знања стечемо, јер се озбиљне друштвене струје налазе онде где је знање, и срећа је будућег човека само у знању. Пијем у част науке!

— Једно је несумњиво: треба свој живот уредити на неки други начин, — рече Марија Викторовна, пошто је мало поћутала и размислила: — а овај живот, какав је био досад, ништа не вреди. Да не говоримо о њему.

Кад смо изишли из њене куће, на саборној цркви било је два сата.

— Је л' вам се свидела? — упита доктор. — Дивна је, зар не?

На први дан Божића ручали смо код Марије Викторовне, и после смо јој, док су трајали празници,

одлазили скоро свакидан. Њој није нико долазио сем нас, и она је имала права кад је казала, да сем мене и доктора, у граду нема других познаника. Време смо проводили махом у разговору; понекад је доктор доносио понеку књигу или часопис и читао нам гласно. Он је у ствари био први образован човек, кога сам срео у животу. Не могу рећи, колико је знао, али је своје знање увек показивао, јер је желео да и други знају. Кад је причао о нечем у вези с медицином, није личио ни на кога од наших градских лекара, већ је правио нов, нарочити утисак, и мени се чинило да је хтео, могао је постати прави научник. И то је, богме, био једини човек, који је у то време на мене озбиљно утицао. Виђајући се са њим и читајући књиге које ми је он давао, почео сам помало да осећам потребу за знањем, које би одуховило мој невесели рад. Мени је већ изгледало чудно, како то да нисам раније знао, да се на пример цео свет састоји од шездесет простих тела, нисам знао шта је то фирнајз, шта су боје, и како сам могао бити без тих знања. Познанство с доктором ме је морално уздигло. Ја сам се често препирао с њим, и ма да сам обично остајао при свом мишљењу, ипак захваљујући њему почео сам запажати да и мени није све било јасно, и трудити се да израдим колико је могуће своја лична одређена убеђења, и да ми савети моје савести буду одређени, и да немају у себи ничег нејасног. Па ипак и овај најобразованији и најбољи човек у граду био је далеко од савршенства. У његовим манирима, у навици да сваки разговор претвори у препирку, у његовом пријатном тенору, и чак у његовој љубазности било је нечега грубог, бо-

гословског, и кад је скидао капут и остајао само у свиленој кошуљи, или у кафани бацао лакеју на појницу, увек му се чинило, да је култура — култура, а да се у њему још увек осећа Татарин.

На Богојављење он је опет отпутовао у Петроград. Отпутовао је ујутру, а после ручка дође ми сестра. Није скидала ни бунду ни капу, седела је ћутке, врло бледа и гледала у једну тачку. Хватала је језа и видело се, да се савлађује.

— Ти си, мора бити, озебла, — рекох ја.

Очи јој се напунише сузама, она се диже и оде код Карповне, не говорећи ми ни речи, као да сам је увредио. Мало доцније, чуо сам како прича гласом пуним горкога прекора:

— Дадо, зашто сам досад живела? Зашто! Реци ми, зар нисам упропастила своју младост? У најбољим годинама свога живота једино сам знала да записујем расходе, да сипам чај, да бројим копејке, да забављам госте и мислим, да од тога нема ничег бољег на свету! Дадо, разумеј, па и ја имам људске прохтеве, и ја хоћу да живим, а од мене су створили неку економку. То је страшно, страшно!

Она баци кључеве у врата, и они звечећи падоше у моју собу. То су били кључеви од ормана, од кухињског креденца, од подрума и од кутије за чај, — они исти кључеви што их је некад носила моја мајка.

— Ох, ох, Боже мој! — зграну се старица. — Свети угодници!

Полазећи кући, сестра сврати до мене, да покупи кључеве, и рече:

— Опрости ми. У последње време се са мном нешто чудно збива.

VIII

Једном, вративши се од Марије Викторовне доцкан увече, затекох у својој соби младог члана квартата у новом мундиру; седео је за мојим столом и прелиставао књигу.

— Једва једном! — рече он, устајући и протежући се. — Већ трећи пут долазим код вас. Наредио је губернатор, да дођете к њему сутра тачно у девет сати ујутру. Неизоставно.

Он узе од мене написмено да ћу тачно извршити наредбу његовог превасходства и оде. Ова касна посета члана квартата и изненадан позив да идем губернатору веома мучно је деловала на мене. Ја сам се од раног детињства плашио жандарма, полиције и суда, и сад ме је мучио немир, као да сам заиста нешто крив. Нисам могао никако да заспим. Дадиља и Прокопије су били исто тако узбуђени и нису спавали. Уз то дадиљу је још болело уво, она је јаукала и неколико пута почињала да плаче од бола. Чувши да не спавам, Прокопије опрезно с лампицом уђе у моју собу и седе крај стола.

— Требало би да пијете бибероваче. . . — рече он, размисливши мало. — У овој долини суза, чим човек попије, све прође. Па ако и мамици успете бибероваче у уво, доста ће јој помоћи.

У три сата он се спреми да иде на кланицу по месо. Ја сам знао, да већ нећу моћи заспати до ујутру, па да некако прекратим време до девет, пођох са њим. Ишли смо са фењером, а његов тринаесто-годишњи шегрт Николка, са модрим печатима на лицу од премрзлости, по изгледу прави разбојник,

ишао је за нама у саоницама, терајући коња промуклим гласом.

— Вас ће код губернатора, вероватно, казнити, — говорио ми је путем Прокопије. — Постоји губернаторска мудрост, и архимандритска, и официрска, и докторска, и свако звање има своју мудрост. А ви се не придржавате своје мудрости, и то вам не треба допустити.

Кланица се налазила иза гробља, и ја сам је раније видео само издалека. То су биле три мрачне шупе, ограђене сивом оградом, од којих је, кад је са те стране дувао ветар, лети, кад су врели дани, долазио загушљив смрад. Сад, кад уђосмо у двориште, у мраку нисам видео шупе; непрестано сам наилазио на коње и саонице, празне или натоварене месом; промицали су људи са фењерима и гадно псовали. Псовао је и Прокопије и Николка, исто тако гадно, и у ваздуху је непрестано брујало од псовке, кашља и коњског рзања.

Заударало је на лешине и ђубре. Снег се топио и мешао са блатом, и мени се у мраку чинило да газим по локвама крви.

Напунише саонице месом, упутисмо се на пијацу у месарницу. Почело је да свиће. Почеше долазити једна за другом куварице са корпама и старије даме у старинским огртачима. Прокопије са секиром у руци, у белој кецељи крвљу попрсканој, клео се страшно, крстио пред црквом, драо по целој пијаци, уверавајући да даје месо пошто и њега стаје и да чак губи. Криво је мерио, крао при обрачуну, куварице су то виделе, али, заглушиване његовим драњем, нису протестовале, већ га само називале цела-

том. Дижући и спуштајући своју страшну секиру, заузимао је живописне позе и увек са свирепим изгледом отимао му се из груди глас „хек!“, и ја сам се плашио, да он збиља не одруби некоме главу или руку.

Провео сам у месарници цело јутро, и кад сам најзад пошао губернатору, моја бунда је мирисала на месо и крв. У души сам се осећао као да по нечијој наредби идем с ловачким ножем на медведа. Сећам се високих степеница са пругастим застирачем и младог чиновника у фраку са сјајним дугмадима, који ми, ћутке, обема рукама показа врата и отрча да ме пријави.. Уђох у салу, у којој је намештај био раскошан али хладан и неукусан, и нарочито су непријатно парала очи висока узана огледала на зиду између прозора и отворено жути застори на прозорима; видело се, да су се губернатори мењали, а намештај увек остајао исти. Млади чиновник ми опет показа обема рукама врата, и ја се упутих великом зеленом столу, иза кога је стајао активни генерал с орденом Св. Владимира о врату.

— Господине Полозњеве, ја сам вас молио да дођете, — поче он, држећи у руци неко писмо и отварајући уста широко и округло, као слово о: — молио са вас да дођете, да вам објавим ово. Ваш уважени отац обраћао се писмено и усмено губерниском племству и молио га да вас позове и да вам скрене пажњу да ваше понашање нимало не одговара титули племића, коју имате част носити. Његово превасходство Александар Павловић, с правом сматра, да ваше понашање може послужити као саблазан, и налази да би ту наговарање само са његове стране

било недовољно, него да је потребно озбиљно административно посредовање, с тога ми је у овом писму изложио своје гледиште у вези са вама, које ја потпуно одобравам.

Он је говорио тихо, с поштовањем, стојећи право, као да сам му ја био старешина, и није ме гледао нимало строго. Лице му је било увело, потавнело, наборано, под очима су му висиле кесице, косу је фарбао и уопште по спољашности није се могло одредити колико му је година — четрдесет или шездесет.

— Надам се, — настави: — да ћете оценити деликатност поштованог Александра Павловића, који ми се не обраћа званично већ приватно. Ја вас исто тако нисам позвао званично него приватно, и разговарам с вама не као губернатор, него као искрени поштовалац вашег оца. Дакле, ја вас молим — или промените понашање и вратите се својим дужностима, које приличе вашој титули, или пак, да би се избегла саблазан, преселите се у које друго место, где вас не познају, и где се можете бавити чиме год хоћете. У противном случају бићу приморан да предузмем крајње мере.

Он је неколико тренутака стајао ћутке, отворених уста, гледајући ме.

— Јесте ли вегетаријанац? — упита он.

— Не, ваше превасходство, једем месо.

Он седе и привуче себи некакву хартију; ја се поклоних и изиђох.

Пре ручка већ није вредело ићи на рад. Ја се упутих кући да спавам, али нисам могао заспати од непријатног, нездравог осећања које сам доживео на

кланици и у разговору са губернатором, и дочекавши вече, нерасположен, туробан, пођох Марији Викторовној. Причао сам јој како сам био код губернатора, а она ме је гледала зачуђено, као да не верује, и наједном прште у смех, весело, гласно, изазивачки, како се само смеју доброћудни и смешљиви људи.

— О кад би се то испричало у Петрограду! — рече она, једва се уздржавајући од смеха и нагињући се изнад свога стола да не падне. — О кад би се то испричало у Петрограду!

IX

Сад смо се често виђали, двапут дневно. Она је готово сваки дан после ручка долазила на гробље, и чекајући ме, читала натписе на крстовима и споменицима; понекад је улазила у цркву и, стојећи крај мене, посматрала како радим. Тишина, наивни рад сликара и позлатара, Ротквинова разборитост, и то, што се ја по спољашности нимало не разликујем од других занатлија, и радим као они, само у прслуку и грудњаку, и што ми они говоре ти — све је то било за њу ново и дирљиво. Једном, у њеном присуству, сликар који је горе сликао голуба, довикну ми:

— Мисаило, дајдер ми беле боје!

Ја му однесох белу боју и кад сам затим силазио низ танане стубе, она ме је гледала дирнута до суза, и смешкала се.

— Како сте љупки! — рече она.

Од детињства остало ми је у памети, како је једном нашем богаташу излетео из кавеза зелени па-

пагај, и како је затим ова лепа птица читав месец скитарала по граду, летећи лењо из баште у башту, усамљена, бескућна. И Марија Викторовна потсећала ме је на ту птицу.

— Сем гробља, ја сад стварно немам где да идем, — говорила ми је она смејући се. — Град ми је дојадио до одвратности. Код Ажогиних читају, певају, врскају, и у последње време не могу да их поднесем; ваша је сестра — дивљакиња, m-lle Благово ме мрзи не знам зашто, позориште не волим. Па кажите куд да се денем.

Кад сам одлазио код ње, мирисао сам на фарбу и терпентин, руке су ми биле црне — и њој се то свиђало; она је хтела такође, да јој долазим у свом свакодневном радничком оделу, не друкчије; али мени је то одело у салону сметало, ја сам се збуњивао, као да сам у униформи, и зато, кад год сам јој одлазио, увек сам облачио своје ново штофано одело. И то јој се није свиђало.

— Признајте, да још нисте потпуно навикли на своју нову улогу, — рече ми она једном. — Радничко одело вам смета, у њему се осећате нелагодно. Реците, да ли је отуда што још немате поуздања, или је зато што сте незадовољни? Та врста рада, коју сте изабрали, ваше молерство — зар вас задовољава? — упита она смејући се. — Ја знам, фарбање чини предмете лепшим и издржљивијим, али ти предмети припадају грађанима, богаташима, и најзад, претстављају луксуз. А уз то сте и ви сами више пута говорили, да је свако дужан да зарађује себи хлеб властитим рукама, а ви пак зарађујете новац а не хлеб. Што се не држите дословце смисла својих

речи? Треба зарађивати хлеб, тојест, треба орати, косити, жети или радити нешто, што се непосредно односи на сеоско газдинство, например, напасати краве, копати земљу, градити колибе...

Она отвори леп орман што је стајао крај писаћег стола и рече:

— Ја вам све то говорим зато, што желим да вас посветим у своју тајну. Voila! То је моја библиотека о сеоском газдинству. Ту су и њиве, и врт, и башта, и стаје и пчелињак. Ја жудно читам, и већ сам у теорији изучила све до танчина. Моја је машта, мој слатки сан: чим настане март, идем у нашу Дубечњу. Тамо је дивно, ванредно, зар не? Прве године ћу само да посматрам и да се навикавам на посао, а идуће године ћу већ сама да радим како ваља, не штедећи, како се оно каже, снаге. Отац ми је обећао да ће ми поклонити Дубечњу и ја ћу радити тамо све, што будем хтела.

Сва румена, узбуђена до суза, она се смејала и гласно сањарила како ће живети у Дубечњи, и какав ће то бити интересантан живот. А ја сам јој завидео. Март је већ био близу, дани су били све дужи, и око подне у сунчане дане, топило се с кровова и мирисало на пролеће; и ја сам желео да пођем у село.

И кад она рече, да ће се преселити да живи у Дубечњи, ја сам живо замислио у свести, како ћу остати сам у вароши, и осетих да сам љубоморан на њу због тог ормана с књигама и због сеоског газдинства. Ја нисам познавао ни волео сеоско газдинство, и већ заустих да јој кажем, да је сеоско газдинство

ропски посао, али се сетих, да је нешто слично томе више пута говорио мој отац, и прећутах.

Настаде Велики пост. Из Петрограда је допутовао инжењер Виктор Иванић, о коме сам већ почео да заборављам да постоји. Допутовао је изненада, не известивши раније телеграмом. Кад сам, по обичају, дошао увече, он је, умивен, потшишан, подмлађен за десет година, шетао по салону и нешто причао; његова кћер, клечећи, вадила је из кофера кутије, флаконе, књиге и пружала их лакеју Павлу. Кад сам видео инжењера, нехотице устукнух корак назад, а он ми пружи обе руке и смешећи се рече, показујући ми своје беле, јаке, кочијашке зубе:

— Гле ти њега, гле ти њега! Врло ми је пријатно да вас видим, господине молере! Маша ми је све причала, она вам је испевала читав панегирик! Ја вас потпуно разумем и слажем се с вама, — настави он, узимајући ме под руку. — Бити честит радник, много је паметније и поштеније, него трошити државну хартију и носити кокарду на капи. И ја сам радио у Белгији, ето овим рукама, затим сам две године био машинист. ...

Он је био у кратком капуту и домаћим папучама, ходао је као паралитичар, клатећи се мало и трљајући руке. Певушећи нешто, мрмљао је тихо и сав се грчио од задовољства што се, најзад, вратио кући и узео свој омиљени душ.

— Нема спора, — говорио ми је он за вечером: — нема спора, сви сте ви љупки, симпатични људи, али зашто, господо, чим се латите физичког рада или станете да спасавате сељака, код вас се све то на крају крајева своди на секташтво?

Да бих му учинио задовољство, испих ракију. Пио сам и вино. Пробали смо сиреве, кобасице, паштете, гљиве у сирћету и свакојаке закуске, што их је инжењер био донео, и вина, стигла из иностранства, док је био отсутан. Не знам зашто, тек инжењер је вина и цигаре добијао из иностранства без царине, ајвар и суху моруну неко му је слао бесплатно, стан није плаћао, јер је газда од куће лиферовао петролеј за пругу; уопште, он и његова кћер чинили су на мене такав утисак, као да је све најлепше на свету било њима на расположењу, и они су га добијали сасвим бесплатно.

Ја сам и даље одлазио код њих, али већ не тако радо. Инжењер ми је сметао, и у његовом сам се присуству осећао везан. Ја нисам могао поднети његове ведре, невинне очи, његова су ме схватања гњавила и била ми одвратна; мучило ме и осећање да сам још ту скоро био потчињен том ситом, руменом човеку, и да је он према мени био немилосрдно груб. Истина, он ме је хватао око појаса, и љубазно ме тапкао по рамену, одобравао мој начин живота, али сам осећао, да он као и пре презире моју ништавност и трпи ме само да угоди својој кћери; и ја се већ нисам могао смејати и говорити што хоћу, држао сам се повучено, и непрестано очекивао да ме назове Пантелија, као свога лакеја Павла. Како се само бунио мој паланачки, малограђански понос! Ја сам пролетер, молер, одлазим сваки дан код богатих и мени туђих људи, које сав град сматра за странце, и сваки дан пијем код њих скупа вина и једем необична јела, — и моја се савест није хтела помирити са тим! Док сам ишао к њима, ја сам туробно избе-

гавао да сретнем неког, и гледао сам испод ока, као да сам заиста секташ, а кад сам се од инжењера враћао кући, стидео сам се своје ситости.

А што је главно, плашио сам се да се не заљубим. Идем ли улицом, радим ли, причам ли са радницима, све време мислим само на једно, како ћу увече отићи Марији Викторовној, и замишљао сам њен глас, смех, ход. Спремајући се да пођем к њој, сваки пут сам дуго стајао у дадиљиној соби пред кривим огледалом; везујући кравату, штофано одело ми се чинило одвратно, и ја сам патио и истовремено презирао себе што сам тако ситан. Кад ми је она из друге собе довикивала да није обучена, и молила ме да причекам, ја сам слушао како се облачи; то ме је узбуђивало, осећао сам да ми под нестаје под ногама. А кад бих опазио на улици, ма и издалека, неку женску појаву, увек бих правио поређења, и мени се чинило тада, да су све наше жене и девојке вулгарне, ружно одевене, и да се не умеју понашати; и та би упоређења изазвала у мени осећање поноса: Марија Викторовна је боља од свих! А ноћу сам сањао себе и њу.

Једном о вечери инжењер и ја поједосмо целог морског рака. Кад сам се враћао кући, сетих се да ми је инжењер за вечером двапут рекао „драговићу”, и ја закључих да ме у тој кући мазе, као велико несрећно псето које се одбило од свог господара, да их ја забављам, и, кад им досадим, мене ће отерати као пса. Обузе ме стид и бол, бол до суза, као да су ме увредили, и ја, гледајући у небо, заклех се да свему томе учиним крај.

Сутрадан не одох Должиковима. Доцкан увече, кад је било сасвим мрачно и кад је падала киша, прођох Великом Дворјанском улицом, гледајући у прозоре. Код Ажогиних су већ спавали, само је у једном од крајњих прозора било светлости; то је стара Ажогина у својој соби везла крај три свеће, уображујући, да се бори са предрасудама. Код мојих је био мрак, а у кући прекопута, код Должикових, прозори су били осветљени, али се није могло ништа видети од цвећа и завеса. Ја сам непрестано ходао по улици; хладна мартовска киша сипала је на мене. Чух како се мој отац врати из клуба; закуца на врата, кроз неколико тренутака у прозору се појави светлост, и ја видех сестру како журно иде с лампом и у ходу једном руком поправља своју густу косу. Затим се отац шетао тамо-амо по салону, и нешто причао и трљао руке, а сестра је седела непомично у наслоњачи, мислећи о нечем, и не слушајући га.

Најзад одоше, светлост се угаси... Ја се освртох на инжењерову кућу — и тамо је већ био мрак. У мраку, по киши, ја се осетих очајно сâм, остављен судбини на вољу, осетих, како су према овој мојој усамљености, према патњи, садашњој и оној што ме чека још у животу, ситна сва моја дела, жеље и све оно што сам досад мислио и говорио. Авај, дела и мисли живих бића далеко су безначајнија од њихових јада! И не дајући јасно рачуна о томе шта чиним, ја из све снаге повучем за звоно на капији Должикова, прекидох га и потрчах низ улицу, као дечко, заплашен, мислећи, да ће сад изаћи и познати ме. Кад сам на крају улице стао да одахнем, чуло

се само како шушти киша, и како негде далеко стражар удара у металну плочу.

Целе недеље нисам одлазио Должиковима. Штофано одело бејаш продао. Молерског посла није било, и ја сам опет гладовао, зарађујући по десет до двадесет копејака на дан, где стигнем, тешким непријатним радом. Гацајући до колена по хладном благу, напрежући груди, ја сам хтео да угушим успомене и као да сам се себи светио за све оне сиреве и конзерве, којима су ме гостили код инжењера; па ипак, чим бих легао у постељу, гладан и мокар, кад је моја грешна уобразиља почињала да ми ствара дивне, саблажњиве слике, ја сам запрепашћен признавао себи да волим, страсно волим, и успављивао сам се чврсто и здраво, осећајући, како моје тело од оваквог робијашког живота, постаје само снажније и млађе.

Једне вечери у невреме поче снег и дуну северац, као да ће опет настати зима. Те вечери, вративши се с посла, затекох у својој соби Марију Викторовну. Седела је у бундици, држећи обе руке у муфу.

— Зашто не долазите код мене? — упита она, подижући своје паметне, ведре очи, док сам ја, необично збуњен од радости, стајао пред њом усправно, као пред оцем, кад је хтео да ме туче; она ме је гледала у лице, и ја сам јој из очију видео, да разуме зашто сам збуњен.

— Зашто не долазите код мене? — понови она. — Ако ви не желите, ето дошла сам ја.

Она се диже и приђе ми близу.

— Не напуштајте ме, — рече она, и очи јој се напунише сузама. — Ја сам сама, потпуно сама.

Она се заплака и рече, покривајући лице муфом:

— Сама! Мени је тешко живети, врло тешко, и у целом свету ја немам никога сем вас. Не напуштајте ме!

Тражећи марамицу да обрише сузе, она се осмехну; ћутали смо неко време, затим је ја загрлих и пољубих, и том приликом сам огребао образ да ми је пошла крв, о иглу, којом јој је била причвршћена шубарица.

И тада смо почели говорити тако као да смо блиски једно другом већ давно...

Х

Два дана доцније она ме посла у Дубечњу, и мени је то било необично пријатно. Док сам ишао на станицу, и затим седео у вагону, смејао сам се без узрока, и сви су ме посматрали као пијана човека. Падао је снег и свако јутро били су мразеви, али су путеви већ поцрнели, и над њима, гракћући, летели су граци.

Упочетку намеравао сам да удесим стан за нас двоје, за мене и Машу, у побочној згради у дворишту, прекопута од оне у којој је становала госпођа Чепракова, али су у њој, како се показало, одавно живели голубови и патке, те је било немогуће очистити је, а да се не растури безброј гнезда. Морали смо хтели не хтели да одемо у неудобне собе велике куће са капцима на прозорима. Ту су кућу сељаци звали палатом; у њој је било више од двадесет соба, а од намештаја само клавир и дечја столица на тавану, и да је Маша донела сав свој намештај

из града, ни онда не бисмо могли да уклонимо онај утисак туробне празнине и хладноће. Ја одабрах три омање собе с прозорима што гледају у парк, и од јутра до мрака сам их намештао, уметао нова окна, тапетирао и затварао на поду пукотине и рупе. Био је то лак и пријатан посао. Свакичас сам трчао на реку да видим није ли се кренуо лед; све ми се причињавало, да су долетели чворци. А ноћу сам, са неисказано слатким осећањем мислио на Машу, и са све већом радошћу напрегнут слушао како шуште пацови и над таваницом завија и лупа ветар; изгледало је да на тавану кашље стари кућни дух.

Снег је био дубок; при крају марта нападао је још, али се брзо, као чудом, отопио, пролећне су воде прошле хучно, тако да су почетком априла већ жагорили чворци и по парку летели жути лептири. Време је било дивно. Свакидан предвече ишао сам према граду да сретнем Машу. Како је било пријатно ићи бос по још меком путу, који се сушио! На пола пута сео бих и гледао на град, не смејући да му приђем ближе. Његов изглед ме је збуњивао. Непрестано сам мислио: како ће се према мени понети моји познаници, кад дознају за моју љубав? Шта ће рећи отац? Нарочито ме је бунила помисао да је мој живот постао компликованији, и да сам сасвим неспособан да управљам њиме. Он ме је, као ваздушна лопта, носио богзна куд. Ја нисам више мислио на своју зараду, како ћу живети, већ сам мислио — заиста, не сећам се шта сам мислио.

Маша је долазила колима; ја бих сео поред ње и ми бисмо се заједно одвезли у Дубечњу, весели и слободни. Или, сачекавши да сунце зађе, враћао бих

се кући незадовољан, туробан, не могући да схватим зашто није дошла Маша, а на капији или у парку чекало ме је љупко привиђење — она! Испало је, да је стигла возом, и од станице дошла пешке. Ала је то било славље! У простој вуненој хаљини и марами, са скромним сунцобраном, али утегнута и витка, у скупоценим ципелицама из иностранства — била је то даровита глумица која је играла малограђанку. Разгледали смо наш домазлук и одлучивали где ће нам бити дрвореди, где врт, где пчелињак. Већ смо имали своје кокоши, патке и гуске, које смо волели јер су били наши. Били смо већ спремили за усеве: овас, детелину, муарицу, хељду и баштенско семење, и увек бисмо све то разгледали и дуго премишљали, каква ће бити жетва, и све што ми је Маша говорила, чинило ми се необично паметно и дивно. Било је то најсрећније доба мога живота.

Убрзо после Томине недеље ми се венчасмо у нашој парохиској цркви, у селу Куриловки, три километра од Дубечње. Маша је хтела да све буде скромно; по њеној жељи, фифери су нам били сеоски момци, певао је само црквењак, и враћали смо се из цркве на омаленим колима, која су се труцкала, а она је сама управљала. Од градских гостију била нам је само моја сестра Клеопатра, којој је Маша три дана пред свадбу упутила писамце. Сестра је била у белој хаљини и у рукавицама. За време венчања плакала је тихо од среће и радости, израз њеног лица био је матерински, бескрајно добар. Била се опила од наше среће и смејала се, као да удише слатку опојност, и, гледајући је, за време нашега венчања, схватих, да за њу нема ништа узвишеније од љуба-

ви, земаљске љубави, и да она о њој потајно и бо-
јажљиво, али непрестано и страсно сања. Она је гр-
лила и љубила Машу и није знала како да изрази
своје усхићење; за мене је причала:

— Он је добар! Он је врло добар!

Пре него што ће да оде од нас, пресвукла је своју
обичну хаљину и повела ме у парк, да се поразго-
вара са мном насамо.

— Отац је врло увређен, што му ниси ништа пи-
сао, — рече она: — потребно је било да тражиш од
њега благослов. Али, у ствари, он је врло задовољан.
Каже, да ће те та женидба подићи у очима целог
друштва, и да ћеш се ти под утицајем Марије Вик-
торовне озбиљније однети према животу. Ми сад
свако вече само о теби говоримо, а јуче је чак ка-
зао: „наш Мисаило”. То ме је обрадовало. Очевидно,
да је нешто смислио, и чини ми се, да хоће да ти
покаже пример великодушности и да ће први пове-
сти реч о измирењу. Врло је могућно да вам он кроз
који дан дође овамо.

Она ме журно прекрсти неколико пута и рече:

— Па, Бог нека те чува, буди срећан. Ањута Бла-
гово је врло паметна девојка, она каже за твоју
женидбу, да ти то Бог шаље ново искушење. Па
шта? У породичном животу нема само радости већ
и патњи. Без тога се не може.

Испраћајући је, ја и Маша смо пешачили три ки-
лометра, затим враћајући се, ишли смо тихо и ћут-
ке, као да се одмарамо. Маша ме је држала за ру-
ку, на души је било лако, и више нисмо знали да го-
воримо о љубави; после венчања постали смо једно

другом још ближи и рођенији, и чинило нам се да
нас већ ништа не може раздвојити.

— Твоја је сестра — симпатично створење, — ре-
че Маша: — али изгледа као да су је дуго мучили.
Мора бити, да ти је отац страشان човек.

Ја јој почех причати како смо ја и сестра васпита-
вани, и како је наше детињство збиља било мучно
и бесмислено. Кад је дознала, да ме је отац још не-
давно тукао, она уздрхта и припи се уз мене.

— Не причај више, — рече она. — То је грозно.

Сад се више није растајала од мене. Становали
смо у великој кући, у трима собама, и свако вече би-
смо чврсто закључавали врата, која воде у празан
део куће, као да је тамо становао неко, кога нисмо
знали и кога смо се бојали. Ја сам устајао рано, чим
сване, и одмах би почињао нешто да радим. По-
прављао сам таљиге, правио стазице по парку, копао
леје, фарбао кров на кући. Кад је дошло време да
се сеје овас, покушао сам да орем, да влачим, да се-
јем, и све сам то радио савесно не изостајући иза
радника; замарао сам се, од кише и од оштрог хлад-
ног ветра дуго су ми горели лице и ноге, и преко
ноћ снивао сам узорану земљу. Али ме пољски ра-
дови нису привлачили. Ја нисам познавао сеоско
газдинство и нисам га волео; то је можда зато што
моји претци нису били земљорадници и у мојим жи-
лама текла је чисто градска крв. Природу сам волео
нежно, волео сам и њиве, и ливаде, и градине, али
сељак, који плугом разгрће земљу, који бодри своје
убого кљусе, одрпан, мокар, испружена врата, био
је за мене израз грубе, дивље, ружне снаге, и, по-
сматрајући његове незграпне покрете, увек сам и

нехотице почињао мислити о давно прошлом, легендарном животу, кад људи још нису знали за употребу ватре. Снажни бик, што је ишао са сеоским стадом, и коњи кад су бацајући чивте јурили по селу, изазивали су у мени страх, и све што је иоле крупно, снажно и љутито, па био то рогати ован, гусан или пас на ланцу, изгледало ми је као израз те исте грубе, дивље снаге. Ово уверење нарочито је јако било у мени за време ружних дана, кад су се над црном узораном њивом ширили тешки облаци. А што је главно, кад сам орао или сејао, а двојица или тројица стајали и посматрали како то радим, ја нисам био убеђен да је тај посао потребан, него ми се чинило да се забављам. И ја сам више волео да радим нешто у дворишту, и ништа ми се није тако свиђало као фарбање крова.

Ишао сам кроз парк и преко ливаде на нашу воденицу. Њу је држао под најам Степан, куриловски сељак, леп, црномањаст, густе црне браде, на око — цин. Он није волео воденичарски посао, сматрао га је за досадан и неуносан, а живео је у воденици да не би становао код куће. Био је сарач, и око њега је увек пријатно мирисало на смолу и кожу. Није био говорљив, већ тром, непокретан и увек је певушио „у-лу-лу-лу“, седећи на обали или на прагу. Понекад би му из Куриловке дошла жена и ташта, обе белолике, преморене и благе; оне су му се дубоко клањале и говориле му „ви, Степане Петровићу“. Он им није одговарао на поздрав ни покретом ни речју, седао би по страни на обалу и тихо певушио: „у-лу-лу-лу“. Пролазио је тако у ћутању један сат, два. Ташта и жена би шапутале неко време, устајале и гледале

га, ишчекујући да се осврне, затим би му се дубоко клањале и говориле слатким, отегнутим гласом:

— Збогом, Степане Петровићу!

И одлазиле су. Склањајући затим завежљај са кољачима или кошуљу, што су оне оставиле, Степан је уздисао и говорио, намигујући на њину страну:

— Женски пол!

Воденица је радила са два жрвња и дан и ноћ. Ја сам помагао Степану, то ми се свиђало, и кад је он некуд одлазио, ја сам радо остајао место њега.

XI

После топлог, ведрога времена настали су ружни дани; целог маја падала је киша и било хладно. Хука воденичких кола и кише стварали су расположење за ленствовање и сан. Под се тресао, мирисало је на брашно и то је изазивало дремеж. Моја жена у краткој бундици и високим мушким каљачама појављивала се једно двапут на дан и увек говорила исто:

— И то се зове лето! Горе је но у октобру!

Ми смо заједно пили чај, кували кашу, или по читаве сате седели ћутке, очекујући неће ли киша престати. Једном, кад је Степан отишао некуд на вашар, Маша је провела свуноћ у воденици. Кад смо устали, није се могло оценити колико је сати, јер су кишни облаци захватили цело небо; само су сањиви певци кукурикали у Дубечњи и прдавци се драли на ливади; било је још врло, врло рано... Ја и жена сиђосмо на јаз и извадисмо рибарски кош, који је синоћ у нашем присуству бацио Степан. У њему је скакао велики греч и дигавши увис своје штипке, кочоперио се рак.

— Пустите их, — рече Маша. — Пустите нека и они буду срећни.

Да ли зато што смо рано устали и после нисмо ништа радили, тек овај ми се дан учинио врло дуг, најдужи у мом животу. Предвече се врати Степан, и ја се упутих кући, на имање.

— Данас ти је долазио отац, — рече ми Маша.

— Где је? — упитах.

— Отишао је. Нисам га примила.

Видећи да стојим и ћутим, да ми је жао свог оца, она рече:

— Треба бити доследан. Ја га нисам примила и наредила сам да му се каже, нек се више не труди и нек нам не долази.

Тренутак доцније већ сам био на капији и ишао у град, да се објасним с оцем. Било је каљаво, клизаво, хладно. Први пут после свадбе био сам тужан, и кроз мој мозак, заморен овим дугим облачним даном, сину ми мисао да ја, можда, не живим онако како би требало. Заморих се, и мало помало обузе ме малодушност и лењост, није ми се хтело да се крећем, да мислим; тако сам ишао неко време, затим одмахнух руком и вратих се натраг.

Насред дворишта стајао је инжењер у кожном капуту са капуљачом и говорио на сав глас:

— Где је намештај? Био је красан намештај у стилу емпире, било је слика, ваза, а сад лопту да котрљаш. Ја сам купио имање са намештајем, ђаво да је носи!

Пред њим је стајао и гужвао своју капу у рукама генераличин радник Мојсеј, момак око двадесет и пет година, сув, рошав, малих дрских очију; један

му је образ био већи но други, као да га је нагњечио.

— Ви сте, ваше високородство, изволели купити без намештаја, — проговори он неодлучно. — Ја се сећам.

— Ћути! — викну инжењер, поцрвене, уздрхта, и његов узвик јако одјекну у парку.

XII

Кад сам радио нешто у башти или дворишту, Мојсеј је стајао поред мене и, с рукама на леђима, лењо и дрско гледао ме својим малим очима. И то ме је толико нервирало да сам остављао посао и одлазио.

Од Степана дознадосмо да је тај Мојсеј био генераличин љубавник. Ја сам запазио, да кад је неко желео да позајми од ње новаца испрва се њему обраћао, и једном видех, како му се неки сељак, сав црн, вероватно ђумурџија, до земље клањао. Понеки пут, после краћег шапутања, издавао је и сам новац, не извештавајући госпођу, и из тога закључих да он у згодном случају оперише самостално, за свој рачун.

Он је пуцао у парку под нашим прозорима, крао из нашег подрума јело, узимао не питајући коње, а ми смо се бунили, и престајали да верујемо да је Дубечња наша, и Маша је говорила бледећи:

— Зар смо приморани да са овим гадовима живимо још пола године?

Генераличин син, Иван Чепраков служио је као кондуктер на нашој прузи. Преко зиме страшно је ослабио и омршавио, тако да је већ од једне чаши-

це бивао пијан, и у хладу хватала га је језа. Кондуктерско одело носио је с одвратношћу и стидео га се, али је своје место сматрао за уносно, јер је могао да краде свеће и да их продаје. Мој нови положај будио је у њему помешано осећање чуђења, зависти и нејасне наде, да се и њему може догодити нешто слично. Машу је посматрао усхићеним погледом, питао шта сад једем за ручак, и на његовом би се мршавом и ружном лицу појавио тужан и слadak израз, и он би мрдао прстима као да пипа моју срећу.

— Слушај, вајдице, — рече немирно, палећи свакчас цигарету; онде, где је стајао, увек је било ђубрета, јер је он за једну цигарету трошио по десет шибица. — Слушај, мој је живот сад врло гнусан. Што је главно, сваки ти заставник може да викне: „хеј ти, кондуктеру, хеј ти!“ Наслушао сам ти се ја, брате, по вагонима свега и свачега, и, знаш, схватио сам колико је живот гадан! Упропасти ме мајка! Мени је један доктор рекао у вагону: ако су родитељи покварени, деца су им пијанице или злочинци. Тако је то!

Он једном дође у двориште посрћући. Очи су му изгубљено блудиле, дисао је тешко, смејао се, плакао и говорио нешто као у бунилу, и из његовог замршеног говора разумедох само речи: „Моја мати! Где ми је мати?“, које је изговарао плачно, као дете, кад у гомили изгуби своју мајку. Ја га одведох у парк и положих га под дрво, затим смо цео дан и целу ноћ ја и Маша наизменце седели крај њега. Није се осећао добро, а Маша је с одвратношћу гледала његово бледо, мокро лице и говорила:

— Зар ће ови гадови још пола године да живе у нашем дворишту? То је страшно! Страшно!

А колико су нам тек непријатности приређивали сељаци! Колико тешких разочарења у прво време, у току пролећних месеца, кад смо толико желели да будемо срећни! Моја је жена зидала школу. Ја сам израдио план школе за шездесет ученика, и среска га самоуправа одобрила, али је посаветовала да подигнемо школу у Куриловки, у великом селу, које је било свега три километра удаљено од нас, јер је куриловска школа, у којој се учила деца из четири села, у том броју и из наше Дубечње, била стара и тескобна, и по трулом поду било је опасно ићи. Концем марта, одредише Машу, по њеној жељи, за стараоца куриловске школе, а почетком априла, трипут смо сазивали скупштину и доказивали сељацима, да им је школа тескобна и стара, и да је потребно зидати нову. Долазио је и члан среске самоуправе, и инспектор народних школа, па су им и они доказивали. После сваке скупштине, сељаци би нас опколили и тражили за ведрицу ракије; нама је било врућина у гомили, брзо смо се замарали и враћали кући незадовољни и помало збуњени. Најзад, сељаци нам одредише земљу за школу и обавезаше се да из града на својим коњима довуку сав грађевински материјал. И чим завршише радове око пролећних усева, прве недеље кренуше таљиге из Куриловке и Дубечње по циглу за темеље. Кренуше се чим је свануло, а вратише се доцкан увече; сви су сељаци били пијани и говорили су да су се намучили.

Као за пакост, киша и хладноћа трајали су цео мај. Пут се беше искварио, раскаљао. На повратку

из града таљиге су обично навраћале у наше дво-
риште, — ала је то било грозно! На капији се појав-
љује коњ, с раскреченим предњим ногама, трбушат,
пре него што ће ући у двориште клања се, за њим
мили на таљигама греда од дванаест метара, мокра,
на изглед клизава, крај ње, задихан од кише, не па-
зећи куд иде, не обилазећи барице, корачао је се-
љак са пешом заденутим за појас. Појављују се дру-
ге таљиге — са даскама, затим треће — са гредама,
четврте... и мало помало место пред кућом закрчу-
ју коњи, греде, даске. Сељаци и сељанке с увијеним
главама и подвијеним пешевима, гледају озлојеђено
у наше прозоре, лармају, траже да изиђе госпођа;
чују се грубе псовке. А по страни стоји Мојсеј, и на-
ма се чини, да се слади нашом бруком.

— Нећемо више да возимо! — вичу сељаци. — На-
мучили смо се! Иди сама па вози!

Маша бледа и забезекнута мисли да ће јој јурну-
ти у кућу, шаље им за пола ведрице ракије; после
тога граја се стишава и дуге греде једна за другом
миле из дворишта.

Кад сам се спремао да идем на грађевину, жена
ми се узбуђивала и говорила је:

— Сељаци се љуте. Да ти не учине нешто. Не, че-
кај, идем и ја.

Одлазили смо у Куриловку заједно, и тамо су нам
дрводеље тражиле напојницу. Грађа је већ била го-
това, требало је ударати темељ, али нису долазили
зидари; због тога настаде застој, и дрводеље су гун-
ђале. А кад најзад дођоше зидари, испоставило се да
нема песка: некако сметнуше с ума да је потребан
песак. Искоришћујући наш безизлазан положај, се-

љаци затражише по тридесет копејака за једна ко-
ла, ма да од грађевине до реке не беше ни четврт
километра, а укупно је требало око пет стотина ко-
ла. Није било краја неспоразумима, псовкама и про-
сјачењу, жена ми се бунила, а предузимач-зидар, Тит
Петров, седамдесетогодишњи старац, узимао ју је
за руку и говорио:

— Гледај овамо! Гледај овамо! Донеси ти мени
само песка, довешћу ти одмах десет људи, и за два
дана биће готово! Гледај овамо!

Најзад довезоше песак, прође два дана, прође че-
тири, па недеља, а на месту будућега темеља зјапи-
ла је још увек рупа.

— Овако човек може да полуди! — узбуђивала се
моја жена. — Какав је ово свет! Какав је ово свет!

За време овога нереди долазио нам је инжењер
Виктор Иванић. Доносио је вреће вина и јестива, ду-
го јео, и затим би легао на терасу да спава и хркао
тако да су радници вртили главама и говорили:

— Гле!

Маша се није радовала његовом доласку, није му
веровала и истовремено саветовала се с њим. И кад
би се он после ручка наспаван и нерасположен, руж-
но изразио о нашем газдинству или изјавио жаљење
што је купио Дубечњу, која му је донела већ толи-
ко штете, тада би се на лицу сироте Маше појавила
туга. Она му се жалила, а он је зевао и говорио, да
сељаци ваља тући.

Наш брак и наш живот он је називао комедијом,
говорио је да је то ђеф, измотавање.

— С њом се већ нешто слично догодило, — при-
чао ми је он о Маши. — Уобразио је једном да је

оперска певачица и отишла од мене; тражио сам је два месеца и, драговићу, само на депеше потрошио сам око хиљаду рубаља.

Он ме већ није називао ни секташем, ни господином молером, и није одобравао мој раднички живот као пре, већ је говорио:

— Чудан сте ви човек! Ви сте ненормалан човек! Ја не смем да вам проричем, али ћете ви рђаво свршити!

А Маша је ружно спавала ноћу и све нешто мислила, седећи крај прозора у нашој спаваћој соби. Више се није смејала за вечером, нити правила љупке гримасе. Ја сам патио, и кад је падала киша, свака њена кап увлачила ми се у срце као сачма, и ја сам био спреман да паднем пред Машом на колена и да јој се извиним што је време такво. Кад су у дворишту лармали сељаци и онда сам се осећао крив. По читаве сате седео сам на једном месту, мислећи само на то како је Маша изврсно створење, дивно биће. Волео сам је страшно, и све што је она радила, све што је говорила, доводило ме је до усхићења. Била је склона тихом кабинетском раду, волела је да дуго чита, да изучава нешто. Знала је газдинство само из књига, све нас је задивљавала својим знањем, а савете које нам је давала, били су сви добри и ниједан од њих није у домаћинству пропао узалуд. И поред свега тога, колико још племенитости, укуса и срдачности, оне срдачности коју налазимо само код одлично васпитаних људи!

За овакву жену са здравом и позитивном памећу, тешке су биле ове неуредне прилике са ситним бригама и неприликама, у којим смо сад живели. Ја сам

то видео и зато нисам могао да спавам ноћу, глава ми је радила а сузе ме гушиле. Превртао сам се, не знајући шта да радим.

Ја сам јурио у град и доносио Маши књиге, новине, бонбоне, цвеће, заједно сам са Степаном ловио рибу, лутајући по читаве сате до грла у хладној води, по киши, да уловим манића, да нам храна буде разноврснија; понижавао сам се пред сељацима и молио их да не лармају, давао им ракије, поткупљивао и чинио им разна обећања. И колико сам још глупости правио!

Најзад су кише престале, земља се исушила. Устане човек ујутру у четири сата, изиђе у башту — на цвећу роса, певају птице, зује инсекти, на небу ни облачка; и башта, и ливада и река — све је дивно, али сећање на сељаке, на таљиге, на инжењера! Ја и Маша смо заједно на лаким колима одлазили у поље да видимо овас. Она је терала, а ја сам седео позади; рамена су јој била подигнута и ветар се играо њеном косом.

— Држ' десно! — викала је онима које смо сретали.

— Личиш на кочијаша, — рекох јој једном приликом.

— Можда! Мој дед, отац инжењеров, био је кочијаш. Зар то ниси знао? — упита она, окренувши ми се, и одмах претстави како вичу и певају кочијаши.

„Хвала Богу!“ — мислио сам слушајући је. — „Хвала Богу!“

И опет сећање на сељаке, таљиге, инжењера...

XIII

Дође велосипедом доктор Благово. Поче и сестра долазити често. Опет разговори о физичком раду, о прогресу, о тајанственом иксу који у далекој будућности очекује човечанство. Доктору наше газдинство није било драго, јер нам је оно сметало да водимо препирке, и он је говорио да је недостојно за слободног човека да оре, да коси, да напаса телада, и да ће се с временом сви ти груби начини борбе за опстанак пренети на животиње и машине, а да ће се људи бавити искључиво научним истраживањима. А сестра је једнако молила да је пустимо да што пре иде кући, а кад би остала до касно увече или до ноћи, њеном узбуђењу није било краја.

— Боже мој, какво сте ви још дете! — корила ју је Маша. — Најзад, то је смешно.

— Јесте, смешно је, — одобравала је сестра: — ја знам да је то смешно; али шта да радим, кад нисам у стању да се савладам? Мени све изгледа, да чиним зло.

У време косидбе, зато што нисам био навикнут, болело ме је цело тело; седећи увече на тераси са својима, наједном бих заспао, и они би ми се гласно смејали. Будили су ме и намештали за сто да вечерам, обузимао ме је дремеж, био сам као у заносу, видео сам светлост, лица, тањире, слушао гласове а нисам разумевао. А ујутру чим бих устао, одмах бих дохватио косу или одлазио на грађевину и радио цео дан.

Остајући празником код куће, запажао сам, да моја жена и сестра нешто крију од мене, и да ме чак

некако избегавају. Жена је била према мени нежна као и пре, али је имала некакве своје мисли, које није мени саопштавала. Несумњиво је било да је њена љутња на сељаке расла, живот јој је постајао све тежи, а међутим, није ми се више жалила. С доктором је сад радије разговарала него са мном, и ја нисам могао да разумем зашто то.

У нашој је губернији био обичај, да за време косидбе и жетве долазе радници увече у господско двориште, и тамо су били служени ракијом, па су чак и младе девојке пиле по чашу. Ми се тога нисмо придржавали; косачи и жене стајали би у дворишту до касно у ноћ, очекујући ракију, и после су одлазили псујући. За то време Маша се љутито мрштила и ћутала, или је раздражено, полугласно говорила доктору:

— Дивљаци! Печењези!

У селу новајлије дочекују нељубазно, готово непријатељски, као и у школи. Тако су дочекали и нас. Прво време гледали су на нас као на глупе и припросте људе, који су купили имање јер нису имали куд новац да дену. Смејали су нам се. У нашој шуми, па чак и у парку сељаци су напасали своју стоку, одводили у своје село наше краве и коње, а затим долазили и тражили оштету. Долазиле су нам у двориште читаве групе и с грајом изјављивале, да смо ми при косидби захватили и део Бишевке или Семенихе који нам не припада; а како ми још нисмо тачно знали границе наше земље, веровали смо им на реч и плаћали казну; доцније би се показало да смо косили правилно. У нашој су шуми гулили младе липе. Један сељак из Дубечње, зеленаш, који је трговао

ракијом без дозволе, поткупљивао је наше раднике и заједно са њима варао нас на најиздајничкији начин, нове точкове на таљигама замењивао је старима, узимао наше амове па нам их после продавао, итд. Али најгоре се догађало у Куриловки на грађевини, тамо су жене преконоћ крале грађу, цигле, плочице, гвожђе, претседник је са присутним грађанима вршио код њих претрес, општинари их кажњавали сваку по две рубље, а затим тај новац од казне цело село би пропило.

Кад је Маша дознавала за то, с негодовањем би говорила доктору или мојој сестри:

— Какве су то животиње! То је грозно! Грозно!

И ја сам је више пута чуо како говори да се каје што је предузела да гради школу.

— Разумејте, — уверавао ју је доктор: — разумејте, ви градите ту школу и уопште чините доброчинство, не за сељаке, већ у име културе, у име будућности. И уколико су ти сељаци гори, утолико имате више права што зидате школу. Разумејте!

Ипак, његов глас није био убедљив, и мени се чинило, да и он као Маша мрзи сељаке.

Маша је често одлазила у воденицу заједно са мојом сестром, и обе се смејале и говориле да иду да виде Степана како је леп. Степан, изгледа, био је спор и ћутљив само с мушкарцима, а у женском друштву је био неусиљен и говорио непрестано. Једном, кад сам дошао на реку да се купам, нехотице сам чуо њихов разговор. Маша и Клеопатра, обе у белим хаљинама, седеле су на обали под врбом у дебелом хладу, а Степан је стајао крај њих, с рукама на леђима, и говорио:

— Зар су сељаци људи? Нису људи, него да простите стока, лопуже. Како сељак живи? Само једе и пије, да му је јевтиније, и да може што више да се дерња у крчми, нити уме што лепо да каже, нити да се држи, нити да поступа, простак! И он је прљав, и жена му прљава, и деца су му прљава, у чему иде у томе и легне, кромпир из чорбе вади прстима, квас пије с бубашвабом, — ни да је одухне!

— Сиротиња је то! — заузео се сестра за сељаке.

— Каква сиротиња! Оно, истина, беда је, али има беда и беда, госпођо. Ето ако је човек у затвору, или је рецимо слеп, или је кљаст, онда то, доиста, не дај Боже никоме, а ако је он слободан, паметан, има очи и руке, снажан, верује у Бога, шта хоће још? Само се измотава, госпођо, незнање је то а не беда. Ако му, рецимо, ви, као добра господа, да му помогнете, дате пара, он ће ваше новце пропити, јер је прост, или још горе — отвориће механу, па ће с вашим парама гулити народ. Ви сте изволели рећи, — сиротиња. А зар богат сељак боље живи? Исто је таква свиња. Грубијан је, букач, глупан, шири је него дужи, њушка му је дебела, црвена — тако бих радо замахнуо и ударио га, ниткова. Ето Ларион из Дубечње, и он је богат, а гули лику у вашој шуми горе но сиромас, и псује, и деца му псују, а кад се напије забије нос у бару па спава. Сви они, госпођо, не ваљају. Кад поживиш с њима у селу, као да си био у паклу. Дошло ми је село на врх главе, и хвала Господу Богу, Цару Небескоме, и сит сам и одевен, отслужио сам свој рок у коњици, био сам три године претседник, и сад сам слободан Козак, живим где ми је воља. У селу да живим нећу, и нико нема пра-

ва да ме натера. Кажу ми, имаш жену. Ти си, веле, дужан да живиш са женом у колиби. Зашто то? Ја се нисам најмио код ње.

— Реците, Степане, јесте ли се из љубави оженили? — упита га Маша.

— Каква љубав код нас у селу? — одговори Степан и осмехну се. — Управо, ја сам, госпођо, ако желите знати, ожењен по другипут. Ја нисам из Куриловке, ја сам из Залегошча, а у Куриловку су ме довели за зета. Дакле отац није хтео да нас одели — нас је петоро браће, и ја се поклоних па ме нестане, одох у туђе село за зета. Прва ми је жена млада умрла.

— Од чега?

— Од глупости. Плакала је, непрестано плакала, плакала је без разлога, па је тако почела венути. Пила је све некакве траве, да се пролепша, мора да је повредила утробу. А моја друга жена је из Куриловке — обична. Сеоска жена, сељанка и ништа више. Кад су ми је проводацисали, допала ми се; мислим, млада је, бела је, живе чисто. Мати јој као иноверка, и кафу пије, а главно, чисто живе. Дакле, оженим ти се ја, сутрадан седосмо да ручамо, ја наредих ташти да ми да кашику, а она ми је пружи, погледам, обриса је прстом. Ето ти на, мислим, лепа ми је у вас чистота. Живео сам са њима годину дана па одох. Требао сам, можда, да се оженим варошанком, — настави он пошто поћута. Кажу, жена је мужу помоћница. Шта ће мени помоћница, ја ћу се и сам помоћи, боље ти са мношћом поразговарај, а не једнако тра-та-та-та, већ паметно, осећајно. Без доброг разговора — какав је то живот!

Степан наједном ућута, и одмах се зачу његово досадно „у-ла-ла-ла”. То је значило да ме је опазио.

Маша је често одлазила у воденицу и у разговору са Степаном очигледно је налазила задовољство. Степан је тако искрено и убеђено грдио сељаке — и њу је вукло к њему. Кад се враћала са воденице, увек би сулуди сељак, што је чувао башту, викнуо за њом:

— Девојко Палашко! Здраво девојко Палашко! — И лајао је на њу као пас: — Ав! ав!

А она се заустављала и гледала га пажљиво као да у лајању тог лудака налази одговор својим мислима, и, вероватно, он ју је привлачио исто онако, као Степанова грдња. А код куће ју је очекивала по која вест, као например, да су нам сеоске гуске изгазиле купус у врту, или да је Ларион украо дизгине, и она је слегала раменима и говорила иронично:

— Па шта ви хоћете од тих људи!

Она се љутила, у души јој се купио јед, а ја сам, међутим, навикавао на сељаке, и све ме је више вукло њима. То су већином били нервозни, раздражени и увређени људи; то су били људи са пригушеном уобразиљом, незналице, њихов је видокруг био бедан и замрачен, имали су све исте мисли о сивој земљи, о сивим данима, о црном хлебу, људи који су се надмудривали, али, као птице крили су иза дрвета само главу, људи који нису умели да рачунају. Они вам нису ишли да косе за двадесет рубаља, него за пола ведрице ракије, ма да су за двадесет рубаља могли купити четири ведрице. И заиста било је нечистоће, пијанства, глупости и преваре, али поред свега тога осећало се, да сељачки живот почива на

здовој основи. Макако незграпна животиња да изгледа сељак кад иде за својим плугом, и макако да се опија ракијом, ипак, кад га боље загледаш, осећаш да он има оно што је потребно и врло важно, а што на пример нема ни Маша ни доктор, а то је, његово убеђење, да је главно на земљи — истина, и да је његов спас и спас целог народа само и једино у истини, и зато изнад свега воли правичност. Ја сам говорио својој жени, да она види мрље на стаклу, а не види стакло; она ми није одговарала или је певушила као Степан: „у-ла-ла-ла“... Кад је та добра, паметна жена, бледела од љутине и дршћућим гласом говорила с доктором о пијанству и преварама, ја сам био збуњен и нисам могао да схватим њену заборавност. Зар је она могла да заборави, да и њен отац, инжењер, такође пије, много пије, и да су новци, којима је купљена Дубечња добивени читавим низом безочних и несавесних превара? Зар је то она могла да заборави?

XIV

И сестра је живела својим нарочитим животом, који је брижљиво крила од мене. Она и Маша су често шапутале. Кад бих јој пришао сва се јежила, поглед јој је био молећив, изгледала је као крива, мора да јој се одигравало нешто у души, чега се плашила и стидела. Да се не би како срела у башти са мном насамо, она се све време налазила крај Маше, и ја сам имао ретко прилике да разговарам са њом, једино о ручку.

Једном сам увече тихо корачао по парку, враћајући се са грађевине. Већ се почело смркавати. Не ви-

дећи ме, не чујући моје кораке, сестра је ишла поред старе, гранате јабуке, сасвим нечујно, као привиђење. Била је у црном оделу и корачала је брзо, све по једној линији напред и назад, гледајући у земљу. Са дрвета је пала јабука, она се тргла од шума, стала и ухватила се рукама за слепоочнице. У том тренутку ја јој приђох.

Наједном обузет нежном љубављу, коју осетих у срцу, са сузама, сетивши се однекуд наше мајке, нашег детињства, ја је загрлих око рамена и пољубих.

— Шта ти је? — упитих је. — Ти патиш, ја то одавно видим. Реци, шта ти је?

— Страх ме је. . . — рече она дршћући.

— Шта ти је? — испитивао сам је ја. — Тако ти Бога, буди искрена!

— Бићу искрена, казаћу ти целу истину. Тако је тешко крити од тебе, тако болно! Мисаиле, ја волим. . . — настави она шапћући. — Волим, волим. . . Срећна сам, али зашто ме је тако страх!

Зачуше се кораци, појави се у дрвећу доктор Благово у свиленој кошуљи, и високим чизмама. Вероватно, да су крај јабуке имали састанак. Кад га опази, она јурну к њему намах, узвикнувши болно као да јој га отимају:

— Владимире! Владимире!

Она се приљуби уз њега и жудно му је гледала у лице, и тек сам тада опазио колико је у последње време ослабила и побледела. Нарочито се то запажало по њеном чипканом оковратнику, који сам ја одавно знао и који је сад слободније но икада стајао

око њеног танког и дугачког врата. Доктор се збуни, али се одмах прибра и рече, милујући је по коси:

— Е, доста, доста... Зашто се тако нервираш? Видиш да сам дошао?

Ћутали смо и снебивајући се гледали једно у друго. Затим кренусмо сви троје, и ја чух, како ми доктор рече:

— Културни живот код нас још није започео. Старци се теше, да ако сад нема ничега, онда је било нешто четрдесетих или шездесетих година; тако — старци, али ја и ви смо млади, наше мозгове још није додирнуо *marasmus senilis*, ми се не можемо тешити таквим илузијама. Почетак Русије датира од 862 године, а почетак културе Русије, како ја схватам, још није отпочео.

Али ја нисам слушао та резонувања. Некако ми је било чудновато и нисам хтео да верујем, да ми је сестра заљубљена, да она корача и држи за руку туђинца и нежно гледа у њ. Моја сестра, то нервозно, заплашено, затуцано, везано створење, воли ожењеног човека, који има децу! Нечега ми беше жао, а чега управо — не знам; присуство докторово однекуд било је већ непријатно, и ја никако нисам могао да схватим, шта може испасти од ове њихове љубави.

XV

Ја и Маша ишли смо у Куриловку на освећење школе.

— Јесен, јесен, јесен... — тихо рече Маша, базирајући се на све стране. — Прође лето, и од зеленила осташе само врбе.

Да, лето је већ прошло. Дани су ведри, топли, али јутра хладњикава, чобани излазе већ у кожусима, а у нашој башти на хризантемама роса се не суши преко целог дана. Непрестано се чују жалосни звуци, и не зна се да ли то капци шкрипе на својим зарђалим шаркама, или лете роде — и бива добро на души, и човек тако жели да живи!

— Прође лето... — рече Маша. — Сад ти и ја можемо да видимо коначан резултат. Много смо радили, много мислили, постали смо бољи, — нека нам је част и слава, — у личном савршенству смо више неголи успели, али да ли је тај успех имао видног утицаја на околни живот, да ли је користио бар некоме? Не. Незнање, физичка прљавштина, пијанство, невероватно велика смртност деце — све је то остало, као што је и било, и од тога што си ти орао и сејао а ја трошила новац и читала књиге, никоме није постало боље. Очигледно, ми смо радили само за себе и крупно размишљали само за себе.

Мене су слична размишљања бунила, и ја нисам знао шта да мислим.

— Ми смо од почетка до краја били искрени, — рекох ја: — а ко је искрен тај је у праву.

Ко то оспорава? Ми смо у праву, али нисмо правилно остваривали оно, у чему смо у праву. Пре свега, сами наши спољашни методи — зар они нису погрешни? Ти хоћеш да будеш од користи људима, али већ самим тим што купујеш имање, ти од самога почетка одузимаш сваку могућност да учиниш за њих нешто корисно. Затим, ако радиш, одеваш се и једеш као сељак, ти својим ауторитетом некако оза-

коњујеш то њихово тешко, незграпно одело, грозне колибе, те њихове глупе браде... С друге стране, рецимо, да ти радиш дуго, врло дуго, цео живот, и да на крају крајева постигнеш извесне практичне резултате, али шта могу они, ти твоји резултати, шта могу против елементарне снаге, као што је опште незнање, глад, зима, дегенерација? Капља у мору! Ту су потребни други начини борбе, јачи, смелији, ефикаснији! Ако збиља желиш да будеш користан, изиђи из тесног круга свакидашње делатности и потруди се да нагло делујеш на масу! Пре свега потребна је бучна и енергична пропаганда. Зашто је, уметност, на пример, музика, тако жива, тако популарна и тако моћна? Јер, музичар или певач делује одједном на хиљаде. Љупка, љупка уметност! — настави она, гледајући сањалачки у небо. — Уметност нам даје крила, и носи далеко, далеко! Ко ме је додијала прљавштина, ситни петпарачки рачуни, ко је револтиран, увређен и ко се буни, тај може наћи мира и задовољења само у лепоти.

Кад смо прилазили Куриловки, време је било ведро и весело. Понегде у двориштима обављана је вршидба, мирисала је ражана слама. Иза ограда јак се руменела оскоруша, све околно дрвеће, кудгод би погледао било је златно или румено. На звонари звонила су звона, сељаци су носили иконе школи, и чуло се како певају: „Заштитнице свесрдна”. А како је само ваздух био прозрачан, како су високо летели голубови!

У разреду се служило молепствије. Затим су куриловски сељаци поклонили Маши икону, и дубечен-

ски велики колач и позлаћен сланик. Маша се расплакала.

— Ако је било речено нешто сувишно или неке непријатности, онда опростите, — рече један старац и поклони се мени и њој.

Кад смо се враћали кући, Маша се освртала на школу, зелен кров, који сам ја обојио, и који је сад сијао на сунцу да смо га дуго могли видети. Ја сам осећао да су погледи, што их је сад Маша упућивала, били опроштајни.

XVI

Увече она се спреми да иде у варош.

У последње време често је одлазила у варош и тамо ноћевала. Док је била отсутда ја нисам могао радити, руке су ми постајале млитаве и слабе, наше велико двориште изгледало ми је као досадна, одвратна пустара, парк је љутито хучао, и без ње кућа, дрвеће, коњи, за мене већ нису били „наши”.

Ја никуд нисам излазио из куће већ сам стално седео за њеним столом, крај њеног ормана са пољопривредним књигама, тим бившим фаворитима, сад већ непотребним, које су гледале у мене тако збуњено. По читаве сате, док је избијало седам, осам, девет, док се напољу спуштала јесења ноћ, црна као чађ, гледао сам њену стару рукавицу, или перо, којим је увек писала, или њене мале маказице. Нисам ништа радио, и био сам свестан, да ако сам пре и радио нешто, ако сам орао, косио, секао — то је све било само зато што је то она хтела. Да ме је послала да чистим дубок бунар, у коме бих морао да

стојим до појаса у води, ја бих сишао у бунар не питајући да ли је то потребно или не. А сад, кад она није била крај мене, Дубечња са њеним рушевинама, нередом, расклиматаним капцима, дневним и ноћним лоповима, изгледала ми је као хаос, у коме је сваки рад узалудан. Па и зашто бих ту радио, зашто бих се бринуо о будућности кад сам осећао да ми се тле измиче, и да сам своју улогу овде одиграо, и да мене, једном речју, очекује иста судбина као и књиге о сеоском газдинству. О, како ми је било тешко, ноћу у часовима самоће, кад сам свакога тренутка узнемирено ослушкивао, као да очекујем, да неко сваког часа викне, да ми је време одлазити. Није ми било жао Дубечње, жао ми је било своје љубави, у којој је такође настала јесен. Каква је то огромна срећа волети и бити вољен, и како је страшно осећати да падаш са те високе куле!

Маша се вратила из вароши другог дана увече. Била је незадовољна нечим, али је крила, и само је упитала зашто су намештена сва зимска крила на прозорима, — тако се може човек угушити. Ја скидох два крила. Нисмо били гладни, али смо сели и вечерали.

— Иди, опери руке, — рече ми жена. — Ти заудараш на кит.

Она из града беше донела нове илустроване листове, и ми смо их заједно разгледали после вечере. Наилазили смо на додатке са модним сликама и кројевима. Маша их је летимице гледала и стављала их на страну, да их доцније засебно боље прегледа; али једна хаљина са широком, као звоно и глатком сук-

њом и великим рукавима заинтересова је, и она је за тренутак озбиљно и пажљиво разгледала.

— То није рђаво, — рече она.

— Та ће ти хаљина врло лепо стајати, — рекох ја. — Врло лепо!

И гледајући с љубављу у хаљину, уживајући у тој сивој слици, само зато што се њој свидела, наставих нежно:

— Дивна, изванредна хаљина! Изврсна, прекрасна, Маша! Моја драга Маша!

И сузе ми почеше да капљу на слику.

— Прекрасна Маша... — мрмљао сам. — Мила, драга Маша...

Она оде и леже, а ја сам још читав сат седео и гледао илустрације.

— Узалуд си скинуо крила на прозорима, — довикну она из спаваће собе. — Бојим се да ће бити хладно. Гле, како дува!

Ја прочитах понешто из одељка „разно“ — како се справља јевтино мастило, и о највећем брилијанту на свету. Опет ми дође под руку модна слика хаљине, што се њој свидела, и ја је замислих на балу са лепезом, голим раменима, блиставу, сјајну, верзирану и у музици и у сликарству, и у књижевности, и баш ми се учини да је мала и кратка моја улога!

Наш сусрет, овај наш брак била је само епизода, каквих ће бити више у животу ове темпераментне жене. Све оно што је најлепше на свету, као што сам већ рекао, стајало јој је на расположењу, и она га је добијала потпуно бесплатно, па чак су јој и иде-

је и савремени културни покрети служили за задовољство, чинећи јој живот разноликим, и ја сам био само кочијаш, који ју је довезао од једне симпатије до друге. Сад јој већ нисам потребан, она ће прхнути а ја ћу остати сам.

И као одговор на моје мисли напољу се разлеже очајни крик:

— У по-моћ!

Био је то танак женски глас, и као желећи да му се наруга, у оцаку захуја ветар тако исто танким гласом. Прође неколико тренутака, и опет се зачу кроз хујање ветра али сад као да је допирало са другог краја дворишта:

— У по-моћ!

— Мисаиле, чујеш ли? — упита ме тихо жена. — Чујеш?

Она уђе к мени из спаваће собе само у кошуљи, расплетене косе, и ослушну, гледајући у мрачни прозор.

— Некога даве! — рече она. — Само је још то требало.

Ја дохватих пушку и изиђох. Напољу је било врло мрачно, дувао је јак ветар, тако да се није могло стајати. Прођох до капије, ослушнух: дрвеће шуми, ветар хуји, у башти завија пас, вероватно код сулудог сељака. С ону страну капије мркли мрак, на прузи нигде једне светиљке. И код оне зграде где је прошле године била канцеларија, наједном се разлеже пригушени узвик:

— У по-моћ!

— Ко је? — узвикнух ја.

Два су се човека хрвала, један је гурао а други се опирао, и обојица су тешко дисали.

— Пустите ме! — рече један, и ја познадох Ивана Чепракова; то је он викао танким женским гласом. — Пустите ме, проклетињо, све ћу ти руке изуједати!

У другом познадох Мојсеја. Ја их развадих и том приликом не могадох се уздржати и ударих Мојсеја једно двапут по лицу. Он паде, затим се диже, и ја га ударих још једном.

— Хтео је да ме убије, — мрмљао је он. — Прикрадао се мамином орману... Хтео сам да га затворим у зграду ради сигурности.

А Чепраков је био пијан, није ме познао, непрестано је дубоко дисао, као да скупља ваздух да опет викне у помоћ.

Ја их оставих и вратих се кући; жена ми је лежала у кревету, већ одевена. Испричах јој шта се догађа напољу, и чак нисам скрио од ње да сам тукао Мојсеја.

— Страшно је живети на селу, — рече она. — Како је ноћ дуга, да Бог сачува.

— У-по-моћ! — зачу се опет, мало доцније.

— Идем да их умирим, — рекох ја.

— Немој, нек се искрве, — рече она с изразом гађења.

Она је гледала у таваницу и ослушкивала, а ја сам седео крај ње, не смејући да проговорим са њом, осећајући као да сам крив, што су напољу звали „у помоћ” и што је ноћ тако дуга.

Ћутали смо, и ја сам са нестрпљењем ишчекивао кад ће у прозорима да забели свануће. А Маша је све време гледала тако, као да се пренула из несвестице и сад се чуди, како се то она тако паметна, васпитана, тако чиста, могла обрести у овој бедној провинциској пустињи, у друштву малих, безначајних људи, и како је могла толико да се заборави, да се чак занела за једним од тих људи, и више од пола године била му жена. Мени се чинило, да је њој већ било свеједно, или ја, или Мојсеј, или Чепраков; све се за њу помешало у том пијаном и дивљем узвику „у помоћ“ — и ја, и наш брак, и наше газдинство, и јесење невреме. Кад би она уздахнула или се помакла да згодније легне, читао сам јој на лицу: „О, да хоће јутро што пре!“

Ујутру је отпутовала.

Ја сам остао у Дубечњи још три дана, чекајући је, затим сам сместио све наше ствари у једну собу, закључао је и пошао у град. Кад сам зазвонио код инжењера било је већ вече, и у нашој Великој Дворјанској улици бежу упаљени фењери. Павле ми рече, да код куће нема никога: Виктор Иванић је отпутовао у Петроград, а Марија Викторовна је вероватно на проби код Ажогиних. Сећам се, са каквим сам узбуђењем пошао Ажогинима, како ми је лупало и стезало се срце док сам се пео степеницама и дуго времена стајао горе на подесту, не имајући храбрости да уђем у тај храм муза! У сали на сточићу, на клавиру, на позорници гореле су свеће, свуда по три, и прва је претстава била одређена тринаестог, и сад прва проба држала се у понедељак — тежак дан. Борба са предрасудама! Сви љубитељи сценске

уметности били су већ на окупу; старија, средња и млађа сестра шетале су по позорници, читајући из свешчица своје улоге. По страни од свих непомично је стајао Ротква, ослонивши се слепоочницом на зид, и с обожавањем гледао на позорницу, очекујући да почне проба. Све као што је и пре било.

Ја се упутих домаћици, — требало је да се поздравим, али наједном сви зашишташе, стадоше ми махати да не лупам у ходу. Све се умири. Дигоше поклопац са клавира, седе нека дама, жмиркајући кратковидим очима на ноте, и клавиру приђе моја Маша, у пуној тоалети, лепа, али лепа некако нарочито, на нов начин, нимало налик на ону Машу, која ми је пролетос долазила у воденицу; она поче певати:

Зашто те волим, светла ноћи?

За све време нашега познанства ово је први пут да је чух како пева. Имала је леп, сочан, снажан глас, и док је певала, мени се чинило да једем зрелу, слатку, мирисну дињу. Кад је свршила, почеше да јој плескају, и она се смешкала, врло задовољна, играјући очима, прелиставајући ноте, удешавајући на себи хаљину, као птица, која се, најзад, извукла из кавеза и на слободи доводи у ред своја крила. Ко су је била зачешљала за уши, и на лицу је имала ружан, пркосан израз, као да је хтела све нас да позове на двобој, или да нам викне као коњима: „Хеј, ви, мили моји!“

И у то време, мора да је много личила на свог деду кочијаша.

— И ти си овде? — упита, пружајући ми руку. — Јеси ли чуо, како сам певала? Па, како ти се чини? — и не дочекавши мој одговор, настави: — Добро је што си овде. Ноћас путујем на краће време у Петроград. Пушташ ли ме?

У поноћ сам је пратио на станицу. Она ме нежно загрли, вероватно стога, што јој нисам стављао непотребна питања, и обећа да ће ми писати, а ја сам јој дуго стезао руке и љубио их, једва задржавајући сузе и не говорећи јој ни речи.

А кад је отпутовала, стајао сам, гледао у светлост која се удаљавала, миловао је у својој машти и тихо говорио:

— Мила моја Маша, прекрасна Маша...

Ноћио сам код Карповне у Макарихи, а ујутру сам већ заједно с Ротквом тапетирао намештај код једног богатог трговца, који је удавао своју кћер за доктора.

XVII

У недељу после ручка дошла ми је сестра, и пила је са мном чај.

— Сад ја врло много читам, — говорила је она, показујући ми књиге, што их је, идући к мени, узела из градске библиотеке. — Нека је хвала твојој жени и Владимиру, они су пробудили у мени свест. Они су ме спасли, учинили да сматрам себе за људско створење. Дешавало се пре да по читаве ноћи не спавам због разних брига: „ах, потрошили смо много шећера за недељу дана! ах, да не пресолим кра-

ставце!” Ја и сад не спавам, али сад имам друге мисли. Мене мучи, што ми је тако глупо, малодушно прошло пола живота. Ја презирем своју прошлост, стидим је се, и на оца сад гледам као на душманина. О, како сам захвална твојој жени! А Владимир? То је тако диван човек! Они су ми отворили очи.

— Није добро што ноћу не спаваш, — рекох ја.

— Мислиш — ја сам болесна? Нинајмање. Владимир ме је прегледао и рекао ми да сам потпуно здрава. Али није ствар у здрављу, није оно тако важно... Реци ми ти: јесам ли ја у праву?

Њој је била потребна морална потпора — то је било очигледно. Маша је отпутовала, доктор Благово се налазио у Петрограду, у граду није било никога другог сем мене, ко би јој могао рећи да је у праву. Она ме је пажљиво гледала у лице, трудећи се да из њега прочита моје скривите мисли, и кад би се ја у њеном присуству замислио и ћутао, она би то узимала на свој рачун и растужила би се. Морао сам све време да будем на опрези, и чим би ме упитала да ли је у праву, ја сам се журио да јој одговорим да јесте и да је дубоко поштујем.

— Знаш? Код Ажогиних су ми дали улогу, — настави она. — Хоћу да играм на позорници. Хоћу да живим, једном речју, хоћу да пијем из пуне чаше. Ја немам никаквог талента, и улога ми се састоји само од десет редака, али ипак је то много узвишеније и племенитије неголи сипати чај пет пута на дан и гледати да куварица не поједе више но што треба. А што је главно, нека најзад отац увиди да сам и ја способна на протест.

После чаја леже на моју постељу и лежала је тако неко време затворених очију, врло бледа.

— Како сам слаба! — проговори она устајући. — Владимир каже, да су све варошке жене и девојке малокрвне од нерада. Како је Владимир паметан човек! Он има право, потпуно право. Треба радити!

Кроз два дана она дође Ажогинима на пробу са свештицом. Била је у црној хаљини, са низом од корала о врату и брошем, који је издалека личио на нарасли колачић, у ушима је имала велике минђуше, у којима су се блистали брилијанти. Кад сам је погледао, било ми је незгодно: тако ме је запрепастила њена неукусност. Да је ставила минђуше и брилијанте кад не треба, и да је чудновато одевена, опазише и други, и ја видех потсмехе на лицима и чух како неко рече, смејући се:

— Клеопатра Египатска.

Она се трудила да буде отмена, неусиљена и мирна, и баш зато је изгледала неприродна и чудна. Једноставност и умиљатост беху је оставили.

— Овог часа изјавила сам оцу да идем на пробу, — рече она прилазећи ми: — довикнуо ми је да ме лишава благослова, и умало да ме није ударио. Замисли, ја не знам своју улогу, — рече она загледајући у свештицу. — Збунују се свакако. Дакле, коцка је бачена, — настави она јако узбуђена. — Коцка је бачена...

Њој се чинило да је сви гледају и да су сви запањени тим важним кораком на који се одлучила, да сви ишчекују од ње нешто нарочито, и било је немо-

гуће убедити је да на такве ситне и незанимљиве људе, као што смо ја и она, нико не обраћа пажњу.

До трећег чина није имала шта да ради, и њена улога гошће и паланчанске кумице састојала се у томе, да стане код врата као да прислушкује и затим да изговори кратак монолог. Пре него што је изашла на сцену, најмање сат и по, док се на позорници ходало, говорило, пио чај и препирало, она ме није напуштала и све време је мрмљала своју улогу и нервозно гужвала свештицу. Уображујући да је сви гледају и очекују да се појави, дрхтавом руком поправљала је косу и говорила ми:

— Свакако ћу се збунити... Како ми је тешко на души, кад би само знао! Тако ме је страх, као да ће ме овај час повести на губилиште.

Најзад, дође ред на њу.

— Клеопатра Алексијевна — сад ви! — рече редитељ.

Она изиђе на средину позорнице страшно уплашена у лицу, ружна, незграпна и постоја неко време као у бунилу, потпуно непомично, само су јој се велике минђуше љуљале у ушима.

— Првипут можете по свештици, — рече неко.

Било ми је јасно да она дршће и да од дрхтавице не може ни да говори, ни да отвори свештицу, и да њој сасвим није до улоге, већ сам хтео да јој приђем и да јој ма шта кажем, кад она наједном напред позорнице паде на колена и гласно зајеца.

Намах све се покрену, диже се унаоколо ларма, само сам ја једини стајао, прислоњен на кулису, пре-

неражен оним што се десило, не знајући, нити схватајући шта треба да чиним. Видео сам како је подигоше и одведоше. Видех како ми приђе Ањута Благово, пре тога је нисам опазио у сали, и сад као да је из земље изникла. Била је у шеширу, под велом и као увек с изгледом као да је навратила на тренутак.

— Ја сам јој говорила да не игра, — рече она љутито, отсечно изговарајући сваку реч и црвенећи. — То је лудост. Ви сте требали да је спречите!

Журно ми приђе Ажогина-мати у краткој блузици с кратким рукавима и с пепелом од дувана на грудима, сува и пљосната.

— Пријатељу мој, то је грозно, — рече она кршећи руке, и уносећи ми се по обичају у лице. — То је грозно! Ваша је сестра у другом стању... она је бременита! Одведите је, молим вас...

Она је тешко дисала од узбуђења. А по страни су стајале њене три кћери, исте онакве као што је она, ружне и пљоснате, и плашљиво се тискале једна уз другу. Биле су узнемирене и пренеражене као да су им малочас у кући ухватили робијаша. О срамоте, о страхоте! А та се честита породица целог свог живота борила са предрасудама; очигледно, да је она сматрала да су све предрасуде и заблуде човечанства три свеће, тринаести датум, и понедељак — тежак дан.

— Молим вас... молим... — понови госпођа Ажогина, успијајући устима на слогу „лим” и изговарајући га као „лјим”. — Молјим вас, одведите је кући.

XVIII

Мало доцније, ја и сестра смо корачали улицом. Ја сам је огрнуо једним крајем мога капута; журили смо се, бирајући споредне улице, где није било фењера, кријући се од пролазника, и то је личило на бекство. Она није више плакала, него ме је гледала сувим очима. До Макарихе, куда сам је водио, било је свега двадесет минута хода, и чудновато, за тако кратко време ми смо успели да се сетимо целог нашег живота, о свему да поразговарамо, да претресемо нашу ситуацију, да се одлучимо...

Решисмо да више не можемо остати у овој вароши, и чим ја дођем до новаца, да се преселимо у друго место. У неким кућама се већ спавало, у другим картало; ми смо мрзели све те куће, бојали их се, говорили о изопачености, душевној грубости, ништавности свих тих уважених породица, ових љубитеља драмске уметности, које смо толико поплашили, и ја сам питао, почему су ти глупи, сурови, лењи и несрећни људи бољи од пијаних и сујеверних куриловских сељака, или почему су бољи од животиња, које се такође збуне, кад нека случајност поремети једноликост њиховог живота, ограниченог инстинктима. Шта би сад било са сестром, да је остала да живи код куће? Какве би моралне муке трпела, разговарајући с оцем, срећући се свакидан са познаницима? Ја сам то замишљао, и на ум су ми долазили сви познаници, које су прогонили њихови блиски и рођени, сетих се измучених паса, који беху полудели, живих врабаца, које деца беху очупала до краја па бацила у воду — и дугих, дугих низова нечуј-

них и лаганих патњи, које сам непрестано од детињства гледао у овом граду; и било ми је непојмљиво од чега живи ових шездесет хиљада људи, зашто читају Јеванђеље, зашто се моле Богу, зашто читају књиге и часописе. Какву им је корист донело све то што је досад писано и говорено, кад је у њима све онај исти душевни мрак, и она иста одвратност према слободи, као и пре сто и триста година? Дрводеља-предузимач целог живота гради куће у вароши, и до саме смрти место „галерија” каже „галдерија”, тако исто и тих шездесет хиљада становника у читавом низу поколења читају и слушају о истини, о милосрђу, о слободи, па ипак до смрти од јутра до мрака лажу, муче један другог, боје се слободе и мрзе је као непријатеља.

— Дакле, судбина ми је решена, — рече сестра кад стигосмо кући. — После онога што се догодило, ја се више не могу вратити о н а м о. Боже, како је то добро! Лакнуло ми је на души.

Она одмах леже у постељу. На трепавицама су јој се сијале сузе, али је имала срећан израз, спавала је чврсто и слатко, и видело се, да јој је одиста лакнуло на души и да се одмара. Одавно већ како није тако спавала.

И тако смо почели да живимо заједно. Она је непрестано певала и причала да јој је добро, а књиге што смо узимали из библиотеке ја сам враћао нечитане, јер она већ није могла да чита, хтела је само да сањари и говори о будућности. Крпећи моје рубље или помажући Карповној око огњишта, час је певушила, час причала о своме Владимиру, о његовој памети, лепим манирама, о доброти, о његовој изван-

редној учености, и ја сам се слагао са њом, ма да доктора већ нисам волео. Она је желела да ради, да живи самостално, за свој рачун, говорила је да ће ићи у учитељице или лекарске помоћнице, само ако јој здравље дозволи, да ће сама прати под, прати рубље. Она је превећ страсно волела свог малишана, он се још није био родио, али она је знала какве има очи, какве руке, како се смеје. Волела је да говори о васпитању, па пошто је најбољи човек на свету био Владимир, то су се сва њена размишљања сводила на то, да њен малишан буде исто тако заносан као и његов отац. Разговорима није било краја, и све што је причала, изазивало је у њој живу радост. Понекад сам се и ја радовао не знајући чему.

Мора бити, да ме је она заразила својим сањаријама. И ја такође нисам ништа читао, само сам сањарио; увече без обзира на умор, ходао сам тамо-амо по соби, са рукама у џеповима и причао о Маши.

— Шта ти мислиш, — питао сам сестру: — кад ће се она вратити? Мени изгледа, да ће се вратити за Божић, не доцније. Шта има тамо да ради?

— Ако ти не пише, значи да ће се ускоро вратити.

— Дабоме — слагао сам ја, ма да сам одлично знао да Маша нема више зашто да се враћа у нашу варош.

Био сам се силно зажелео ње, и већ нисам могао да себе не обмањујем, па сам се старао да и мене други обмањују. Сестра је очекивала свога доктора, а ја — Машу, и обоје смо непрестано говорили, смејали се и нисмо запажали да сметамо Карповној да

спава. Она је лежала у својој соби на пећи и стално мрмљала:

— Јутрос је самовар зујао, зу-ујао! Ох, није на добро, мили моји, није на добро.

Нама нико није долазио, сем поштара, који је доносио сестри писмо од доктора, и Прокопија, који би по који пут увече навратио до нас и, ћутке, погледавши у моју сестру, одлазио у кухињу говорећи:

— Сваки сталеж мора да памти своју мудрост, а ко неће да је памти из охолости, за тога је долина суза.

Он је волео израз „долина суза”. Једном, било је то о празницима, ја сам ишао пијацом, он ме позва у своју месарницу и, не пружајући ми руку, изјави, да треба са мном да разговара о једној врло важној ствари. Био је црвен од мраза и ракије; покрај њега за тезгом стајао је Николка, с разбојничким лицем, држећи у рукама крвав нож.

— Ја желим да вам изразим своје речи, — поче Прокопије. — Овај догађај не може да се догоди, јер и сами знате, за такву долину суза, људи неће похвалити ни вас ни нас. Мама вам, наравно, из сажаљења не може говорити непријатности, да се ваша сестрица пресели у други стан због свога стања, а ја више не желим, јер њено понашање не могу одобрити.

Ја га разумедох и изиђох из дућана. Истога дана ја се и сестра преселисмо код Роткве. Нисмо имали пара за кола и ишли смо пешице; ја сам на леђима носио завежљај са нашим стварима, сестра није имала ништа у рукама, али се била задихала, кашљала је и једнако питала, хоћемо ли скоро стићи.

Најзад дође писмо од Маше.

„Мили, добри М. А., — писала је она: — Добри, благи „анђеле наш”, како вас зове стари молер, збогом, ја одлазим с оцем у Америку на изложбу. Кроз неколико дана угледаћу океан — то је тако далеко од Дубечње, да је грозно и помислити! То је далеко и неизмерно као небо, и ја хоћу тамо, на слободу, ја триумфујем, лудујем, и ви видите како је нескладно моје писмо. Мили, добри, дајте ми слободу, прекините што пре нит, која ме још држи и везује за вас. Мој сусрет са вама, и наше познанство били су небески зрак, који је озарио мој живот; али је била грешка то што сам ја постала ваша жена, ви то разумете, и мене данас пече свест о мојој грешци, зато вас на коленима молим, мој племенити пријатељу, да ми што брже, пре мога одласка на океан, телеграфирате, да пристајете исправити нашу заједничку грешку, и да са мојих крила скинете једини камен, а мој ће отац примити на себе сав труд. Он ми обећава да вас неће много теретити формалностима. И тако, бићу слободна на све четири стране? Је ли?

„Будите срећни, нека вас Бог благослови; опростите мени грешној.

„Жива сам и здрава. Расипам новац, правим многе глупости и непрестано захваљујем Богу што овако рђава жена, као што сам ја, нема деце. Певам и имам успеха, али то није проста забава, не, то је моје уточиште, моја ћелија, где се одмарам. Цар Давид је имао прстен са натписом: „све је пролазно”. Кад је

човек тужан, од тих речи постаје весео, а кад је весео постаје тужан. И ја сад имам такав прстен с јеврејским словима, та ме амајлија чува од заноса. Све је пролазно, проћи ће и живот, значи ништа није потребно. Или, потребна је само свест о слободи, јер кад је човек слободан, онда му ништа, ништа не треба. Прекините нит. Вас и вашу сестру снажно грлим. Опростите и заборавите вашу М.”

Сестра ми је лежала у једној соби, Ротква, који је опет био болестан и већ прездрављао — у другој. Баш у оно време кад ми је стигло ово писмо, сестра тихо оде молеру у собу, седе крај њега и поче читати. Она му је свакидан читала Островског или Гогоља, а он је слушао, гледао у једну тачку, озбиљно климао главом и мрмљао за себе:

— Све се може десити! Све се може десити!

Ако је комад приказивао нешто ружно, гадно, он је говорио злурадо, додирујући књигу прстом:

— Ево где је лаж! Ето шта она чини, та лаж!

Позоришни комади привлачили су га и садржином, и моралношћу, и својим компликованим, вештим склопом, и он се дивио њему, никад га не називајући по имену:

— Како је то он вешто удесио!

Овога пута сестра прочита једну страну и није могла даље: није имала гласа. Ротква је узе за руку и, мрдајући сухим уснама, рече једва чујно, промуклим гласом:

— Праведникова је душа бела и глатка као креда, а грешникова као охлађена лава. Праведникова је

душа сјајна као фирнајз, а грешникова као вулкански катран. Треба радити, треба трпети, треба боловати, — настави он: — човек који не ради, и не пати тај неће имати царство небеско. Тешко, тешко ситима, тешко моћнима, тешко богаташима, тешко зајмодавцима! Неће видети царство небеско. Трулеж једе траву, рђа гвожђе...

— А лаж душу, — настави сестра и насмеја се.

Ја још једном прочитах писмо. У то време уђе у кухињу војник, који нам је доносио једанпут или двапут недељно, незнано од кога, чај, француске земичке и јаребице, које су мирисале на парфем. Ја нисам имао рада, морао сам по читаве дане седети код куће, и мора бити да је онај што нам је слао ове земичке знао да смо у невољи.

Чуо сам како је сестра разговарала са војником и весело се смејала. Затим је, лежећи, јела земичку и причала ми:

— Кад ти оно ниси више хтео да будеш у служби, него си отишао у молере, ја и Ањута Благово знале смо од самог почетка да си ти у праву; али смо се плашиле да то гласно кажемо. Реци ми, која је то сила која нам смета да признамо оно што мислимо? Узмимо на пример, Ањуту Благово. Она те воли, обожава, она зна да си ти у праву; она и мене воли, као сестру, и зна да сам и ја у праву, и можда ми у души завиди, али је нека сила спречава да нам дође, она нас избегава, плаши нас се.

Сестра прекрсти руке на груди и рече одушевлено:

— Како те она воли, кад би ти знао! Она је само мени признала ту љубав и то кришом, у мраку. Одведе ме понекад у парк, у мрачну алеју и почне да ми шапуће колико си јој драг. Видећеш, она се неће никад удати, јер те воли. Жалиш ли је?

— Да.

— То је она послала земичке. Заиста је смешна, шта има да се крије? И ја сам била смешна и глупа, а кад сам отишла оданде више се никога не бојим, мислим и говорим гласно што ми је воља — и зато сам срећна. Док сам живела код куће, нисам ни појма имала шта је то срећа, а сад се не би мењала ни са краљицом.

Дође доктор Благово. Био је положио докторат и сад је становао у нашем граду, код оца, одмарао се и причао да ће ускоро опет да се врати у Петроград. Хтео је да се позабави калемљењем тифуса и, чини ми се, колере; хтео је да путује у иностранство да се усаврши и затим добије катедру. Био је напустио војску и носио је широке капуте од шевиота, врло широке панталоне и дивне кравате. Сестра је била одушевљена његовим иглама и копчама и црвеном свиленом марамицом, коју је он, вероватно из кокетерије, носио у предњем џепу од капута. Једном, немајући шта да радимо, ја и она срачунасмо напамет сва његова одела и нађосмо да их има најмање десетак. Било је јасно да он као и пре воли моју сестру, али ниједном чак ни од шале не рече да ће је повести у Петроград или у иностранство, и ја не могадох себи јасно претставити шта ће бити од ње ако остане жива, шта ће бити од њеног детета. А

она је само непрестано сањарила и није мислила озбиљно на будућност, она је говорила, нек он иде куд хоће, и нека је чак напусти, само нека буде срећан, а њој је доста и оно што је било.

Обично, чим би нам дошао, он би је врло пажљиво прегледао и захтевао од ње да пред њим попије млеко са капљицама. И овога пута било је то исто. Он је прегледао и натерао да попије чашу млека, после чега је у нашим собама мирисало на креозот.

— Паметна си, — рече он, узимајући од ње чашу, — ти не смеш много да причаш, а у последње време брбљаш као сврака. Молим те, ућути.

Она се насмеја. Затим он уђе у Ротквину собу, где сам седео ја, и љубазно ме потапша по рамену.

— Па, како је стари? — упита он, сагињући се болеснику.

— Ваше високоблагородство... — проговори Ротква, тихо мичући уснама: — ваше високоблагородство, слободан сам саоштити вам... сви што ходамо, сви ћемо умрети... Дозволите да вам кажем истину... Ваше високоблагородство, ви нећете ући у царство небеско!

— Па шта да радим, — нашали се доктор: — мора неко да буде и у паклу.

И одједном нешто се догоди са мојом свешћу: као да ми се приснило да ја зими, ноћу, стојим у кланичном дворишту, а поред мене Прокопије који заудара на ракију. Ја се напрегох и протрљах очи, и намах ми се причини да идем губернатору ради објаш-

њења. Никад ми се ни пре ни после тога није ништа слично догодило, и ја ове чудне успомене сличне сну, објашњавам замореношћу живаца. Ја сам преживљавао кланицу, објашњење са губернатором и у исто време нејасно сам схватао да све то није истина.

Кад сам дошао к себи, видео сам да се не налазим код куће већ на улици, и да заједно са доктором стојим крај фењера.

— Жалосно је то, жалосно, — говорио је он, и сузе су му текле низ образе. — Она је весела, непрестано се смеје, нада се, а њено је стање очајно, драги мој. Ваш ме Ротква мрзи и све хоће да ми докаже да сам се рђаво понашао према њој. Он са своје стране има право, али и ја имам своју тачку гледишта, и ја се нимало не кајем за оно што се догодило. Треба волети, ми смо сви дужни да волимо — зар не? — без љубави не би било живота; ко се боји љубави и избегава је, тај није слободан.

Мало помало он пређе на друга питања, поче да говори о науци, о својој дисертацији, која је имала успеха у Петрограду; говорио је с одушевљењем и више се није сећао ни моје сестре, ни свога јада, ни мене. Живот га је занимао. Код оне — Америка и прстен с натписом, а код овога — докторат и научничка каријера, само смо ја и сестра остали по старом.

Поздравивши се са њим, ја приђох фењеру и још једном прочитах писмо. И сетих се, живо се сетих како је пролетос, једнога јутра, она дошла к мени у млин, легла и покрила се бундицом — желела је да личи на просту сељанку. А кад смо другипут, —

било је такође ујутру, — вадили из воде рибарски кош, на нас су са обалских врба падале крупне капљице кише и ми смо се смејали. . .

У нашој кући у Великој Дворјанској био је мрак. Ја прескочих плот и, као што сам чинио пре, приђох прикрадајући се кухињи да тамо узмем лампицу. У кухињи никог није било; око штедњака шиштао је самовар, очекујући мог оца. „Ко ли сад, — помислих, — сипа оцу чај?” Узевши лампицу, пођох у шупу и ту наместих себи постељу од старих новина и легах. Клинови на зидовима гледали су ме сурово као и пре, и сенке су им се нихале. Било је хладно. Мени се учини да ће ми сад доћи сестра и донети ми вечеру, али се одмах сетих да је она болесна и да лежи у кући код Роткве, и мени се учини чудновато, што сам прескочио плот и лежим у негрејаној шупи. Свест ми се бркала, свашта ми се привиђало.

Звонце. Звуци које познајем од детињства: прва жица зуји на зиду, затим се у кујни чује кратак пискави звук. То се отац враћао из клуба. Ја се дигох и упутих у кухињу. Куварица Аксиња кад ме виде, плесну рукама и заплака се.

— Рођени мој! — рече она тихо. — Драги мој. О, Боже!

И од узбуђења поче да гужва у рукама своју кецељу. На прозору су стајале боце од четврт литра са јагодама и ракијом. Ја насух шољу од чаја и жудно је искапих, јер сам силно био жедан. Аксиња тек што је била опрала сто и клупе, и у кујни је мирисало, као што то бива у светлим, удобним кухињама код чистих куварица. И тај мирис и цврчање попца,

некад у детињству, мамило је нас децу, овамо у кухињу и стварало нам расположење за бајке и игру краљева...

— А где је Клеопатра? — упита Аксиња тихо, ужурбано, заустављајући дах. — А где ти је капа, брајко? Кажу, да ти је жена отпутовала у Петроград?

Она је служила код нас још док нам је мати била жива и купала је некад мене и Клеопатру у кориту, и ми смо за њу и сад били деца, коју треба поучавати. За неких четврт сата изложила је преда мном све своје мисли, које је она као стара разборита служавка скупљала у тишини ове кухиње за све време док се нисмо видели. Она ми рече, да се доктор може натерати да се ожени Клеопатром, — треба га само мало поплашити, и ако се добро напише молба, митрополит ће поништити његов први брак; да би добро било да кришом од жене продам Дубечњу а новац да дам у банку на своје име; да ако бисмо ја и сестра пали оцу пред ноге и лепо га замолили, он би нам, може бити, опростио; да би требало отслужити молепствије Царици Небеској...

— Па, иди, брајко, поразговарај с њим, — рече ми она, кад је чула како отац кашље. — Иди, поразговарај се, поклони му се, неће ти глава отпасти.

Ја пођох. Отац је већ седео за столом и цртао план летњиковца с готским прозорима и гломазном кулом, која је личила на пожарну кулу — нешто невероватно тешко и без памети. Кад сам ушао у очев кабинет, застадох тако да сам видео тај цртеж. Не знам зашто сам био дошао оцу, али се сећам, кад

сам видео његово мршаво лице, црвен врат, његову сенку на зиду, зажелех да му се бацим око врата и, као што ме је Аксиња учила, да му се поклоним до земље; али кад сам видео летњиковац са готским прозорима и гломазном кулом, уздржах се.

— Добро вече, — рекох ја.

Он ме погледа и одмах спусти очи на свој цртеж.

— Шта хоћеш? — упита он, мало доцније.

— Дошао сам да вам кажем, — сестра је врло болесна. Она ће ускоро умрети, — додадох ја потмуло.

— Па шта? — уздахну отац, скидајући наочаре и стављајући их на сто. — Што посејеш то ћеш и жњети. Што посејеш, — понови устајући од стола: — то ћеш и жњети. Молим те, сети се, кад си пре две године дошао к мени, ја сам те на овом истом месту молио да се оканеш својих заблуда, потсећао те на дужност, на част, на твоје обавезе према прецима, чије смо традиције дужни да чувамо као светињу. Јеси ли ме послушао? Моје си савете одбацио и наставио си да се придржаваш свог лажног гледишта, и не само то, у своје заблуде увукао си и своју сестру, натерао је да изгуби образ и стид. Сад ни теби ни њој није добро. Па шта? Што посејеш, то ћеш и жњети!

Он је то говорио ходајући по кабинету. Вероватно, мислио је да сам дошао да се покајем, и вероватно је очекивао да ћу почети да га молим за себе и сестру. Било ми је хладно, дрхтао сам као у грозници и с тешком муком говорио промуклим гласом:

— И ја вас такође молим да се сетите, — рекох ја: — да сам вас на истом овом месту молио да ме разумете, да промислите, да заједно решимо, како и зашто да живимо, а ви сте ми уместо одговора причали о прецима, и деди који је био песник. Ја вам сад говорим да је ваша јединица кћер на умору, а ви ми опет причате о прецима, о традицији!... И зар бити тако лакомислен у старости, кад вам је смрт за вратом, кад имате да живите још највише пет, десет година!

— Зашто си дошао овамо? — упита ме строго отац, очигледно увређен тиме, што сам му пребацио лакомисленост.

— Не знам. Ја вас волим, мени је неискazано жао што смо ми тако далеко један од другог, — ето зашто сам дошао. Ја вас још волим, али је сестра потпуно раскинула са вама. Она вам не прашта, нити ће вам икада опростити. И само ваше име изазива у њој одвратност према прошлости и према животу.

— А ко је крив? — викну отац. — Ти си томе крив, ниткове!

— Јест, нека сам ја крив, — рекох. — Признајем, да сам ја крив у многome, али зашто је тај ваш живот, којим ви сматрате да треба и ми да живимо, — зашто је он тако досадан, тако скучен, зашто ни у једној од тих кућа, које зидате већ тридесет година, нема људи, од којих би се могао поучити како треба да живим, па да будем правичан! У целој вароши нема ниједног честитог човека! Те ваше куће су уклетa гнезда, у којима се терају на онај свет мај-

ке, кћери, у којима се муче деца... Јадна моја мајка! — наставих у очајању. — Јадна моја сестра! Потребно је заглупљивати себе ракијом, картањем, сплеткама, треба подлачити, бити лицемеран, или десетине година стално цртати, па да не опазиш сву ту страхоту, која се крије по свима кућама. Наша варош постоји већ стотинама година, и за све то време није дала отаџбини ниједног корисног човека — ниједног! Ви сте још у зачетку угушивали све оно што је било иоле живо и ведро! Ово је варош трговчића, кафеџија, писарица, лицемера, варош непотребна и некорисна, за којом не би зажалила ниједна душа, кад би пропала у земљу.

— Ја не желим да те слушама, ниткове! — рече отац и диже са стола лењир. — Ти си пијан! Ти не смеш у таквом стању да излазиш пред оца! Последњи пут ти велим, а то испоручи и својој неморалној сестри, да од мене нећете ништа добити. Ја сам непокорну децу ишчупао из свог срца, и ако они пате због своје непокорности и тврдоглавости, ја их не жалим. Можеш ићи одакле си и дошао! Богу је било угодно да ме казни вама, али ја смирено сносим то искушење и, као Јов, налазим утехе у патњи и непрестаном раду. Ти не смеш да прекорачиш мој праг док се не поправиш. Ја сам праведан, све што говорим, корисно је, и ако ти желиш себи добра, мораш целога свог живота да памтиш оно што сам ти говорио и што ти сад говорим.

Ја одмахнух руком и изиђох. Затим се не сећам, шта је било те ноћи и сутрадан.

Кажу, да сам ишао улицама без капе, посрћући, да сам гласно певао, а за мном је ишла гомила деце и викала:

— Вајдица! Вајдица!

XX

Кад би се мени прохтело да наручим себи прстен, ја бих одабрао овакав натпис: „ништа није пролазно“. Ја верујем, да ништа не пролази без трага, и да и најмањи наш корак има значења за наш садашњи и будући живот.

Оно што сам ја преживео, није прошло узалуд. Моје велике несреће, моје патње, гануле су срца наших грађана и сад ме више не зову вајдица, не смеју ми се, и кад пролазим поред дућана, не поливају ме водом. Беху се свикли на то што сам постао радник и већ у томе не виде ништа чудно, што ја племић, носим ведрце с бојом и умећем стакла; на-против, радо ми дају поруџбине, јер се сматрам већ за доброг занатлију и за најбољег предузимача после Роткве, који иако је оздравио и ако фарба кубета на звонарама без скела као и пре, ипак није више у стању да управља радницима; сад ја уместо њега трчим по вароши и тражим посла, ја погађам и исплаћујем раднике, ја узимам новац на зајам и плаћам велики интерес. И сад, кад сам постао предузимач, знам, да човек због тричаве поруџбине може по три дана трчати по вароши и тражити раднике за покривање кровова. Са мном су сви учтиви, говоре ми ви, и у кућама где радим, почасте ме ча-

јем и шаљу да питају, хоћу ли да ручам. Деца и девојчице често долазе да ме радознало и тужно виде.

Једном сам радио у парку код губернатора, фарбао сам тамо павиљон да личи на мермер. Шетајући се, губернатор наврати у павиљон и, немајући шта да ради, упусти се са мном у разговор и ја га потсетих како ме је некада звао ради објашњења. Он ме је неко време посматрао, затим намести уста за о, рашири руке и рече:

— Не сећам се!

Ја сам остарио, постао сам ћутљив, груб, строг, ретко се смејем, и кажу ми, да личим на Роткву и да као он, досађујем момцима својим узалудним поукама.

Марија Викторовна, моја бивша жена, живи сад у иностранству, а њен отац, инжењер гради пругу негде у источним губернијама и купује тамо имања. Доктор Благово је такође у иностранству. Дубечњу је опет купила госпођа Чепракова, погодивши се са инжењером за двадесет процената јевтиније. Мојсеј сад носи полуцилиндер, он често долази у град у лаким кочијама ради некаквог посла и зауставља се пред банком. Прича да је и он купио имање на своје име и примио дуг и сад се непрестано распитује у банци о Дубечњи, коју се спрема такође да купи. Сиромах Иван Чепраков је дуго луњао по граду, не радећи ништа, ја сам се трудио да га уведем у наш занат, и он је једно време заједно са нама фарбао кровове и намештао стакла, па чак је ушао и у по-

сао и као прави молер крао фирнајз, тражио напојницу и пијанчио. Али ускоро му се посао досади, обузе га носталгија и он се врати у Дубечњу; доцније су ми момци причали како их је наговарао да заједно с њим згодном приликом ноћу убију Мојсеја и опљачкају генералицу.

Отац ми је веома остарио, погрбио се и увече се шета испред своје куће. Ја не одлазим код њега.

Прокопије је за време колере лечио трговце бибеловачом и катраном и узимао за то новце, па су га, како сам дознао из наших новина, батинали зато што је, седећи у својој месарници, ружно говорио о докторима. Његов помоћник Николка умро је од колере. Карповна је још жива, воли и плаши се свога Прокопија као и пре. Кадгод ме види, увек тужно заврти главом и с уздахом каже:

— Свршено је с тобом!

Радним даном сам заузет од зоре до мрака. А празником, кад је лепо време, узмем за руку своју малу сестричину (сестра је очекивала мушко, а родила је девојчицу) и полако идем на гробље. Тамо стојим или седим, и дуго посматрам драги ми гроб и причам девојчици да јој ту лежи мама.

Понеки пут затекнем на гробу Ањуту Благово. Ми се здравимо и ћутке стојимо, или причамо о Клеопатри, о њеној ћерчици, о томе како је тужно живети на свету. После, кад изађемо из гробља, идемо ћутке, и она навлаш успорава корак, да што дуже иде са мном. Девојчица је радосна, срећна, жмири од јаке дневне светлости, смеје се, пружа јој руке, и ми застајемо и заједно милујемо ту љупку девојчицу.

А кад улазимо у град, Ањута Благово узнемирена и зајапурена опрашта се са мном и наставља да иде сама, строга и озбиљна... И тад нико од пролазника, гледајући у њу, не би могао да помисли, да је она малочас корачала поред мене и да је чак милувала дете.



